VVOD

V

MODROSLOVJE.

Napredujočim Slovencem

spisal

France Lampe,

doktor bogo- in modreslovja, profesor bogoslovja.

V LJUBLJANI, 1887.

Založila Matica Slovenska. — Tisek J. Blasnikovih naslednikov.

100
L.19v

Predgovor.

Mnogi pisatelji se v predgovoru kake knjige pred občinstvom opravičujejo, zakaj da so knjigo izdali. Slovenci — menim — nimamo dosedaj še vzroka, da bi se morali opravičevati, ko izdamo kako knjigo, najmanj pa, ako je knjiga modroslovna. Modroslovno polje smo začeli obdelovati, obdelali ga pa še nismo tako, da bi nad delavci smeli nejevoljni biti.

Vendar se moramo Slovenci v modroslovji ozirati na neko okoliščino, ktere ni pri velikih narodih. Kdo ne ve, da nas Slovencev je malo? Zato mora tudi naše slovstvo biti malemu številu primerno. Pač težko je v slovenskem jeziku obravnavati kako tvarino, ki more zanimati le malo čitateljev. Veliki narodi dajejo na svitlo lahko, kar hočejo. Ako ne pokupi kdo drugi knjige, pokupijo znanstveno delo knjižnice, in vspeh vsakega

znanstvenega dela je torej zagotovljen. Pri nas je drugače. Slovenski znanstveni pisatelj se mora ozirati na širje občinstvo, in ne samo na učenjake. Zato se mora na širje kroge, na splošno-omikano občinstvo ozirati tudi slovenski modroslovni pisatelj. Nam so potrebne občno rabljive, umljivo pisane knjige, iz kterih tudi nestrokovnjak zajema lahko kaj poduka.

Zaradi tega sem napisal milim Slovencem ta „vvod v modroslovje“ in se oziral pri pisanji na one, ki se šele začenjajo učiti modroslovja. Takim sem hotel podati v malem obsegu vse, kar jim je treba vedeti, da se morejo vspešno lotiti modroslovne vede. Pa tudi onim, ki bi le nekoliko radi zvedeli o modroslovji, podaja ta knjiga nektere črtice, kolikor jih je treba poznati vsakemu omikancu.

Zakaj da je tak „vvod“ potreben, kaže ta knjižica sama. Morebiti pričakuje kdo od knjižice kaj drugega, kakor mu v resnici podaja. Zares je onim nemškim knjigam, ki imajo tudi ta naslov, kaj malo podobna. Ali zaradi tega nimam težke vesti. Moj namen je bil: umevno učiti, in ne: razkladati kak pristransk modrosloven nauk. Stališče tega delca je obče-modroslovno: na to nepristransko, visoko stališče postavil bi rad tudi cenjenega čitatelja. Izmed čitateljev, ki so v modroslovji že izvedeni, stojé skoro gotovo nekteri že na posebnih stališčih, to se pravi: imajo že posebne svoje nazore. Zato morebiti enemu ne bode prav, da nisem edino le Kanta proslavljal in priporočal, drugi bi rad, da bi Schopenhauerja zagovarjal, tretji je učenec Her-

bartov ter hoče, da naj bi samo Herbartov nauk navdajal knjigo; oni, ki poznajo dobro grške klasike, zahtevajo, da naj bi Platona še bolj bil povzdignil. Toda prositi moram te čitatelje, naj pomislijo, da sem pisal vvod v modroslovje — brez kakega dostavka. Povsod sem se skušal ogibati enostranosti, predsodkov in nenavadnih nazorov: med dvema skrajnima nazoroma je srednja pot najboljša. Modroslovje je nekoliko več, kakor delo samo enega moža in najsibode kdor koli. Zato sem mnogokrat stopil na stališče kulturnega zgodovinarja, ki opazuje in ocenjuje vse duševne proizvode narodov enako, bodisi umetnostne, bodisi vednostne.

Prav zato, ker sem želel podati občinstvu rabno knjigo, ni natlačena s strogo znanstvenim blagom, kakor so knjige, ki se pečajo s posameznimi deli modroslovja. Navajal nisem mnogo pisateljev in njihovih del, zlasti proti koncu ne. Ko bi mislil, da s tem koristim čitateljem ali svoji knjižici, lahko bi bil navajal toliko modroslovnih knjig, kolikor mi jih je prišlo v roke. Spisovaje knjigo, opiral sem se največ na one pisatelje, ktere navajam v začetku, še bolj pa na lastno skušnjo in na nazore, ktere sem spoznal za resnične v vednostnem občevanji z izvedenimi možmi.

Natančna kritika našla bode gotovo v delcu mnogo napak. Tudi sam bi znal povedati marsikaj bolj določno, kratko, vednostno in primerno: toda dvomim, da bi potem ugajala onim, ki nise modroslovci strokovnjaki. Včasih je bilo kar potrebno, kako misel le po ovinkih in nenatančno opisati, ker le po tej poti sem upal, da vsa-

kemu vsaj stvar dopovem, ako tudi niso besede z vso natančnostjo ukrojene.

Kakor je pisatelju modroslovje preljuba in draga vednost, kakor jo on vedno goji z iskreno navdušenostjo, kakor je iz nje rodilo se to delce — dete njegovo: tako želi, da bi pridobilo mnogo prijateljev, zlasti mladih, treznemu modroslovju in s tem tudi pravi modrosti.

V Ljubljani, v majniku 1887.

Pisatelj.

§. 1.

Namen „Vvodu.“

Namen vsakemu vvodu v kako znanost je, da bi čitatelj pridobil si onega znanja, ki mu učenje omogoči in olajša, ki ga pri učenji vodi in mu kaže poleg prave poti tudi zmote ter začetnika za dotično vedo vnema. Namen „vvodu v modroslovje“ torej je, da razloži, kaj je modroslovje, s čim se peča, kaj je ta veda že dosegla in kaj namerava doseči, kako je treba gojiti jo, česa se je varovati pri modroslovji, kaj človeku koristi itd. Zlasti je temu vvodu namen, da bi podučil začetnike v modroslovji o potrebnih pojmih, pomočkih in potih, ktere rabi modroslovje. V tem smislu se sme naš spis imenovati v pravem pomenu vvod. Onim pa, ki nimajo prilike, obširneje pečati se z modroslovjem, podaja vvod nekak pregled vseh posamnih modroslovnih ved, ki jim za navadno oliko mnogo koristi, in v tem smislu bi smeli imenovati ta vvod nekako — seveda kratko — enciklopedijo modroslovja, t. j. splošno in kratko razlaganje te vednosti brez strogega načrta in reda.

Povzeti je lahko iz povedanega, da je namen vvodu teoretičen in praktičen. Teoretičen je zato, ker znanstvo samo po sebi zahteva tako splošno, obširno podlago, kakoršno stavi vvod v modroslovje in prav to se imenuje

teoretično, kar prevdarja naš um, hoteč najti samo resnico. Praktičen namen pa je vvodu zato, ker se ozira na osebo, ki začenja učiti se modroslovja, na njegovo delovanje, na njegove dejanske potrebe. Kar se namreč ozira na človeško delovanje, posebno ako hočemo to delovanje vravnavati, po pravih pravilih določiti, to imenujemo praktično.

Prvi namen vsaki vedi je sicer ta, da nam kaže resnico — brez drugih ozirov. Torej je tudi glavni namen vsaki vedi teoretičen. Kolikor bolj čist je v vedi ta namen, toliko viša je veda, toliko plemeniteja in prosteja (Aristot. Metaph. I. 2.). Vendar pa je pomisliti, da se o vedi piše za take, ki se je hočejo učiti. Treba je torej prav na te ozirati se. Zato mora biti vsakemu vednostnemu delu sploh namen tudi praktičen. In zakaj ali čemu se učimo? Ali samo zato, da vemo? Že pregovor pravi, da se ne učimo za šolo, ampak za življenje: non scholae, sed vitae discimus.

Beseda teoretičen se izvaja iz grškega glagola *θεωρεῖν* (theorein) gledati, opazovati, prevdarjati; praktičen od grške *πράσσειν* (prassein) in *πρᾶξις* (praksis) t. j. dejanje ali delovanje; praktičen torej pomeni namenjen za delovanje. — Beseda enciklopedija pomeni prvotno: likanje ali podučevanje v krogu ali v obsegu poglavitnih vednosti; dandanes pomeni: obravnavanje ved — navadno v kratkem obsegu — po kakem slučajnem redu n. pr. po alfabetu.

§. 2.

Zakaj je potreben vvod v modroslovje?

Dasitudi mora nauk o kaki vedi obravnavati vse to, kar spada v vedo, dasitudi mora torej modroslovni nauk v celoti podajati vse, kar obsega modroslovje: vendar je poseben vvod v modroslovje zelo potreben in sicer:

1. Ker je treba poznati glavne pojme, izraze, pomočke itd., ktere rabi modroslovje, predno se lotimo celotnega nauka. Modroslovne knjige se navadno ne ozirajo na modroslovno neizobražene čitatelje. Ako hočejo ti pečati se vspešno z modroslovnim znanstvom, treba jim je najprej pridobiti si omenjenih znanstvenih pomočkov.

2. Silno koristno je, da imamo vsaj nekoliko pregleda o vedi že preje, predno se začnemo s tisto pečati natančneje. Tak pregled je podoben luči, ki sveti v temi po težavnih potih. Tak pregled pa podaja vvod.

3. Modroslovna veda se loči v marsičem od drugih ved, torej je treba začetniku te posebnosti razložiti in ga tako za to vedo pripraviti. Mnogih zmot se zamore s tem obvarovati.

4. Modroslovje je težavna veda in kdor se je loti brez pripravljanja, oni kmalu omaga in vedo popusti. Ako se pa tako ne zgodi, je začetnik v veliki nevarnosti, da bi se pečal z modroslovjem samo površno in, kar je še bolj nevarno, — enostransko.

5. Modroslovna veda je sicer samo ena, toda ker obravnava ta veda težavne in nenavadne predmete, jo razkladajo razni učenjaki tudi po raznih načinih. V nobeni vedi ni toliko razlik, kakor v modroslovji. Zato mora začetnik in sploh učenec te vednosti imeti nekoliko razgleda v modroslovni zgodovini, v slovstvu te vede, v posameznih modroslovnih šolah. Ako mu je znano, kakšno da je resnično stanje te vede, gibati se more prosteje pri učenji. Vvod je torej učencu dober vodnik, ki želi potnika na mnoge reči opozoriti, ktere bi potnik — učenec sam prezrl ali jih opazil še le po dolgem trudu.

Tudi za druge, lože vednosti pišejo vvode, n. pr. za literarno, kulturno, občno zgodovino, v bogoslovje, v naravoznanstvo i. dr. Ti vvodi se ozirajo na enako potrebo, kakor vvod v modroslovje. Že modroslovec Porfirij je spisal (l. 268 po Kr.) take vrste vvod v neki Aristotelov nauk (*Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς κατηγορίας*).

Koliko razlik da je v modroslovji, uči zgodovina modroslovja. Vvod bode pojasnil deloma te razlike. Marsikak modroslovec nam priča, kako težavno in nevarno je učiti se modroslovja brez vodnika. Mnogo jih zabrede v popolni dvom, nekteri celo obupajo nad resnico. Ko se je bil Kartezij († 1650) mnogo naučil, ni mu bilo nobena resnica gotova. Takih, ki so obupali, da bi se mogla najti resnica, bilo je že v starem veku veliko; pravimo jim skeptiki ali dvomljivci. — Enostranost je huda nevarnost za učenca modroslovja. Neizveden in neiz-

kušen loti se kakega pisatelja, ki mu pride v roke, verjame mu, premalo misli sam, navzame se njegovih nazorov, naj si bodo tudi napačni. Vvod uči previdnosti in pozornosti, uči misliti samostojno, uči vse poskušati, a obdržati samo dobro: omnia probate; quod bonum est, tenete.

„Straši ga (namr. onega, ki se hoče baviti z modroslovjem) nenavadno abstraktno mišljenje, vprašanj dolga vrsta brez konca in kraja, nasprotni nazori. Zato se odvrnejo mnogi nejevoljno od take vede, ki zahteva toliko truda in obeta tako dvomljivo plačilo.“ (Haffner, Grundl. der Aufgabe der Phil. p. 2). Vvod je podoben poštenemu gospodarju, ki že naprej določno naznani delavcu njegovo delo, kakor tudi plačilo.

§. 3.

Vsebina „Vvoda.“

Vsebina vvoda se mora ozirati na dve strani. Najprej mora podati vsebina nekoliko takega znanja, ki za modroslovje samo pripravlja, ki je v ozki zvezi z modroslovjem, akoravno ni še pravo modroslovje. Podati pa mora vsebina tudi modroslovnega znanja toliko, da zamore čitatelj modroslovno vednost spoznati, ali nekoliko o njej zvedeti. Zato razklada vvod, kako da pride človek do modroslovne vednosti, kakšno mesto da ima ta veda med drugimi vedami, kakšen pomen ima za druge vede, za omiko, v zgodovini in v življenji, pò kakem načinu je treba gojiti modroslovje. Tako pripravlja vvod za modroslovje. Podaja pa tudi nekoliko splošnega modroslovnega znanja s tem, da opisuje predmet modroslovja, razdeljuje in razvrstuje. Poleg tega pa pregledno tudi kaže, koliko je modroslovje dosedaj že storilo, t. j. podaja nam kratek zgodovinski pregled. Vvodu ni sicer namen, da bi razjasnoval in razsojeval natančno posamezne modroslovne sostave (sisteme), vendar pa podaja pomočkov za lastno sodbo.

Vvod tudi ne razlaga in dokazujo modroslovnih naukov po kakih posebnih nazorih. To je naloga posameznim modroslovnim vedam. Vvod le vodi do posameznih ved, kakor

veža vodi do posameznih soban in drugih hišnih prostorov. Vvod skuša torej stati nekoliko izvan posameznih modroslovnih naukov ali bolje: nad njimi. Ker ima torej precej širen obzor, obravnava vvod modroslovje ne samo-na-sebi, ampak ozira se na vse strani človeškega mišljenja in življenja. On preiskuje modroslovja pomen za človeka sploh, potem pa tudi za človeško družbo, za človeško vzgojo, za človekov namen. Stališče torej, na kterem stoji vvod, je mnogo bolj občečloveško, nego strogo modroslovno. Seveda tudi vvod izhaja iz določenega prepričanja, tudi vvod se opira na trdne nazore pisatelja, ki sodi po svojem prepričanji o posameznih naukih. Drugače sploh mogoče ni pametno o čem pisati, ako nimaš jasnih pojmov in trdne sodbe. Brez teh utrjenih nazorov pisateljevih bi knjiga bila samo zbirka posamnih več ali manj resničnih stavkov brez enojnosti.

Zaradi take vsebine je vvod obče zanimiv, ne samo za modroslovca, ampak za vsakega omikanca. Prav tako je pa tudi obče razumljiv, ker ni pisan za strokovnjake, ampak za osebe, ki so si pridobile splošno omiko. — To velja o vsakem vvodu.

Modroslovni sostav ali sistem se imenuje tako razlaganje modroslovja, ki je popolnoma celotno, da ni pogrešati nobenega dela, nobenega člena.

§. 4.

Razdelitev „Vvoda.“

Kako naj se razdeli tvarina našega vvoda? Tako, da bode razdelitev naravna, primerna, neprisiljena in pregledna. — Razdelili ga bodemo v šest delov:

I. del: pojem modroslovja. Ta del kaže, kaj je modroslovje, in skuša to razložiti na več strani.

II. del: predmet modroslovja. V tem delu se razkazuje cela tvarina, ktero obravnava modroslovje. Ta tvarina pa spada v več vrst in torej razpada tudi modroslovje v več ved. Te posamezne vede modroslovne obravnava po

vrsti ta del. Važno je zelo, da se posebne vrste modroslovnega predmeta natanko določijo. To nič druzega ni, kakor razdeljenje modroslovja. Obravnavali bomo na tem mestu dele modroslovja in jih opisovali.

III. del: metoda modroslovja, t. j. način, po kterem se modroslovna veda razvija, pot, po kteri se pride do modroslovnih resnic.

IV. del: pregled zgodovine modroslovja.

V. del: pomen modroslovja za vede in življenje.

VI. del: kratek poduk, kako učiti se modroslovja.

§. 5.

Metoda in viri „Vvoda.“

Pri obdelovanji „vvoda“ mogli bi se ozirati na tri strani: a) na učečega se modroslovca ali na osebo (subjekt); b) na tvarino, ktere se kdo uči (objekt); c) na medsebojno razmero obeh, kajti učenje je duševno delovanje, s kterim sprejema naš duh vase tvarino ali resnice: torej je v učenji neko sodelovanje obeh strani. Ti trije faktorji morajo biti, ako hočemo imeti vednost. Ko bi se vvod na vse tri oziral, podal bi vse, kar je za učenje modroslovja potrebno.

Vvod se bode tudi v resnici oziral na vse tri strani, a ne tako, da bi osebo in tvarino obravnaval zapored in vsako posebej, marveč ogibal se bode kolikor mogoče vsega predolgega razkladanja in skušal vse tri ozire večinoma združevati. Naj boljša metoda je v kakem vednostnem razkladanji tista, ki se ravna tako po predmetu ali tvarini, da pripravlja ali podaja tvarino učencu primerno ali v pravi meri in v pravi obliki. Zato se naša metoda ne bode ozirala samo na modroslovno tvarino ali na stvar, ampak tudi in zlasti na one, kterim je ta poduk namenjen.

Metoda našega razkladanja mora potem tako vravnana biti, da bode kolikor mogoče podučna, in ne toliko dokazovalna. Vvod namreč hoče večinoma poročati, razkazovati,

voditi, ne pa trditi in zagovarjati. Vvod pač daje razne svete, ker se ozira na razne potrebe, razne nevarnosti, razne težave. Ako kaj priporoča, ozira se na skušnjo, ki tako uči. Najbolje in najbolj resnično se zdi vvodu to, kar učijo najboljši, najtemeljiteji modroslovci. Izmed naukov, v kterih se modroslovci ne vjemajo, velja tisti nauk kot pravi, ki ga uči največ modroslovcev in ki je veljal kot pravi nauk že od nekdaj. Vvodu je mnogo bolj všeč to, kar je občno priznano, akoravno je staro, nego so novi, posebni in nenavadni nauki.

Viri za vvod niso drugačni, kakor za modroslovje sploh in ti so spisi modroslovcev. Izmed takih spisov pa, ki imajo precej enak namen, kakor naš „vvod“, akoprav ga hočejo doseči drugače in hočejo pripravljati za kake posebne modroslovne nauke, naj omenjam:

Cartesius: Dissertatio de methodo recte utendi ratione etc. 1644 (1637).

Kant: Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik etc. 1783.

Fichte J. G.: Ueber den Begriff der Wissenschaftslehre etc. 1794, Posebno: Ueber die Bestimmung des Gelehrten 1794.

Herbart: Lehrbuch der Einleitung in die Philosophie. 1813. Pozneje v več izdajah. Obravnava splošni vvod in pa vvod v posamezne dele.

Bouterwek: Lehrbuch der philosophischen Vorkenntnisse, 1820. (1. izd. ima naslov: Anfangsgründe der speculativen Philosophie, 1810).

Deutinger: Die Propädeutik des philosoph. Studiums. 1843.

Noack: Propädeutik der Philosophie. Einleitung in die Philosophie und Encyclopaedie der phil. Wissenschaften. 1854. V Hegelovem smislu.

Frohschammer: Einleitung in die Philosophie und Grundriss der Metaphysik etc. 1858.

Plassmann H. E.: Vorhallen zur Philosophie gemäss der Schule des hl. Thomas. 1860. Vvaja v Tomažev sistem. Prav tako tudi:

Sanseverino: Philosophia christiana etc. I. 1862. Introductio ad philosophiam.

Rosenkranz W.: Die Wissenschaft des Wissens etc. 1866.

Balmes: Weg zur Erkenntniss des Wahren. 1872. (Iz španskega izvirnika: El Criterio). Težko je najti bolje priprave za modroslovje.

Schütz, Dr. L.: Einleitung in die Philosophie. 1879.

Haffner Dr. P.: Grundlinien der Aufgabe der Philosophie 1881. — Obe zadnji knjigi podajate mnogo gradiva za vvod in ste vredni priporočila. Poleg tega je treba opomniti, da imajo večinoma celotni modroslovni sestavi tudi „vvod“ ob začetku.

V splošnem pregledu ne preziramo del, ki se bore za posebne nazore, kakor: H. Spencer: Grundlagen der Philosophie (iz angleščine) 1875, St. Mill-ova logika, W. Whewell-ova zgodov. indukt. znanosti (že starejša), dela Buckle-ova in Draper-jeva i. dr. Tudi v časopisih je obilo blaga raztresenega.

I. Del.

Pojem modroslovja.

Predno govorimo o modroslovji, moramo vedeti, kaj da je, ktera vednost da je in kako se loči od drugih ved. Kdor meni, da vse to že ve, oni se mora prepričati, je-li pravo njegovo mnenje, ali ne. Kdor pa modroslovja kar nič ne pozna, njemu je treba pokazati, kaj je modroslovna vednost. Le potem more kaj umeti o tej vedi.

Ne bi pa dosti pomagano bilo začetnikú, ko bi samo povedali z malo besedami, kaj pomeni beseda „modroslovje“, kako umevajo učenjaki to besedo. Treba je natančno razjasniti, kako da pride naša pamet, naš um do te vede, ktere poti in ktere moči človeka vodijo do modroslovja. Ko smo pokazali, kako da modroslovje nastane, kako da se razvija, kak sad človeku prinaša, povedali smo tudi dovolj jasno, kaj da je modroslovje.

Povedati, kaj da je kaka reč, pravi se: naznaniti pojem njen. Pojem pomeni namreč tisto našo misel, s ktero — da tako rečem — primemo (pri-jamemo, po-jamemo, prim. besedo: Begriff) kako stvar v svojem umu.

Poiskali bomo vsè poti, ki nas vodijo do pojma „modroslovja.“ Prevdarjali bomo najprej človeško naravo t. j. zmožnost njegovega uma; pogledali bomo potem v zgodovino, da vidimo, kako je nastalo modroslovje; premislili bomo tudi ime „modroslovje“ sámo, kakor tudi grško ime „filozofija“; izvajali bomo na dalje pojem iz drugih vednosti in nato še le podali primerno opredelbo ali definicijo.

§. 6.

Pojem modroslovja iz narave človeške.

Ako prevdarjamo moči svoje duše in opazujemo še posebej svoj um, razvidimo kmalu, kaj je modroslovje in kako se v našem umu ta veda razvija.

S svojim umom zamoremo spoznati razne predmete. Imamo čutila t. j. oči, ušesa i. dr., s kterimi spoznamo svetlobo, barve, glasove, gibanje in druge predmete. Razne stvari razločujemo med seboj, potem jih zopet primerjamo, napravimo si o njih nekake dušne podobe, začenjamo misliti, sodimo in sklepamo — —: vse to naše delovanje skupaj imenuje se spoznavanje. Pa ne samo spoznavati zamoremo, ampak tudi želimo in hočemo. Kako rade se ozirajo naše oči na vse strani, kakor daleč morejo! Kako vlečemo na ušesa glasove, ktere smo hipoma začuli! Kako urno stegnemo svojo roko, da bi potipali tisto stvar, ktere nismo mogli dosti pregledati z očmi! Naša čutila imajo v sebi neki nagon, ki jih goni do raznih stvari, in ko jih dosezamo, ko jih opazujemo in sprejemamo, zdi se nam to prijetno. A čutil svojih ne moremo odtrgati od drugih svojih moči, ki jih imamo za spoznavanje. Kakor nas vleče notranji nagon, da bi gledali, poslušali, vohali, tipali: prav tako nas neka notranja sila žene, da prevdarjamo, primerjamo, premišljujemo in tako pridemo do daljega spoznanja. Kaj radi izrekamo svojo sodbo, radi sklepamo, posebno radi pa iščemo vzroka, kadar opazimo kaj novega, neznanega. Že otrok povprašuje rad po

vzrokih, vedno mu je na jeziku: čemu? zakaj? od kod? Naj vidi ali sliši karkoli, ni poprej zadovoljen, predno ne izve vzroka. — Taka je narava našega duha. Zato pravi po pravici Aristotel: „Vsi ljudje se po naravi svoji prizadevajo spoznavati. O tem priča želja, da bi opazovali s čutili; tako opazovanje imamo radi sámo na sebi, tudi ako ga ne potrebujemo, posebno pa opazovanje z očesom.“ [1])

Po pravici smemo tedaj reči: vsi hrepenimo po spoznavanji. Izmed poznavanje pa cenimo najbolj ono, ki nam kaže vzroke raznim dogodkom, raznim predmetom. Nikakor nismo zadovoljni, predno ne izvemo, zakaj da je to ali ono. Radovedni smo vsi bolj ali manj in to ni napačno. Ako ne bi imeli tega nagona, naš um bi ostal vedno prazen in ne bi pridobival si potrebnega znanja.

Stopinje pa tega našega znanja so različne, ker so tudi vzroki razni, ki jih moremo spoznati. Ko slišimo gromenje, vprašamo, odkod da prihaja ta pojav? In ko izvemo, da napravlja elektrika to veličastno bobnenje, moremo dalje vprašati: zakaj pa napravlja ta pojav elektrika, in odkod je ta sila? Ako se sklicujemo, kadar razlagamo, na druge naravne sile, prašamo lahko dalje: od kod so vse naravne sile? Dalje: od kod je tvarina, od kod je svet? — Tako se nam kaže vprašanje za vprašanjem vedno dalje nas vodi naša vedoželjnost, dokler ne obstanemo pred zadnjim vprašanjem: od kod je vesoljstvo? — Vsakega izmed nas uči njegova pamet, da je res tako, kakor smo pisali. Le takrat pravimo, da res prav poznamo kako stvar, kadar poznamo njene vzroke. Poizvedovati vzroke — to nam je tako prirojeno, kakor gledati in poslušati.

Vsaka stvar ima svoje posebne vzroke. Na teh vzrokih nam ni vselej mnogo ležeče, kakor tudi ne na posamnih malenkostnih stvareh. Vsakega pa, ako le količkaj rad misli, zanima zvedeti, kakšni da so vzroki velikih pojavov in važnih stvari. Kdo ne bi rad izvedel, zakaj da se navidezno vrti solnce krog zemlje, od kod je zemlja, od kod je solnce,

[1]) Metaph. I. 1.

zvezde? Še bolj pa nas zanima vprašanje: od kod je človek, kakšen je njegov začetek, kteri je njegov namen, to se pravi: čemu je na svetu, kaj bode ž njim po smrti?

Zakaj nas neki zanima, da bi zvedeli o teh zadevah? Zato, ker zvemo s tem sami o sebi, ker se nam razjasnuje, kaj da smo mi in kaj da bode z nami, — ker nas narava tako nagiba. Seveda, kolikor bolj napreduje naša pamet, toliko boljše tudi lahko odgovarjamo na taka vprašanja. Skušnja uči, da tako povpraševanje prav za prav nikdar ni dognano, kajti kolikor več vemo, toliko več neznanega moramo srečati.

Reči smemo, da ta nagon, ki smo ga sedaj razkazali, je najplemenitejši nagon v človeku. Ta nagon ima samo človek, nimajo ga živali, ki nimajo enakega spoznanja. Ta nagon ga vodi v preteklost in prihodnost in iz sedanjosti mu razkriva skrivnosti. Človek zamore obsegati celi svet, ker more celega spoznati, zato se pa tudi imenuje on: m a l i s v e t.

S tem smo pa tudi od ene strani razkazali, kaj je modroslovje. Modroslovje se namreč peča z onimi važnimi in zanimivimi vprašanji, ktera smo preje stavili: k a j j e v e s o l j s t v o i n o d k o d j e? O d k o d s m o m i, č e m u s m o? itd. Vsa ta vprašanja namreč imajo med seboj marsikaj enakega in dá se eno izvajati iz drugega, en odgovor pojasnuje drugega. Zato so že od nekdaj obravnavali te predmete kot neko posebno in važno vedo. Mi jo imenujemo m o d r o s l o v j e.

Nahajamo mnogo ljudi, ki vedo veliko, ki so poleg tega še spretni v kaki umetnosti in znajo svojo vednost dobro porabiti. Vendar nimamo takih v posebni časti, ako ni dobro vrejeno njihovo znanje, ako ne znajo razlagati si marsičesa v našem življenji, ako ne znajo odgovoriti temeljito na najvažniša vprašanja življenja našega. One pa, ki jasno presojujejo vse dogodke in razmere v življenji, ki stoje na višem stališči, da zamorejo pregledati širji obzor, one, ki so v svojih nazorih določni in nepremagljivi, one, ki znajo za svoje vzvišene namene najti in rabiti primerne pripomočke: take imenujemo modre. Znanje ali vednost takih mož smeli bi imenovati znanje modrosti ali samo: modrost. M o d r o z n a n s t v o,

modroslovje ali vedo modrosti pa imenujemo v tem pomenu tisto vedo, ki stori človeka modrega. Modrost torej pomenja najvišo stopinjo človeškega spoznavanja, ki obsega zadnje vzroke vseh stvari in ki nam kaže, kako so razni vzroki skleneni med seboj.

Iz tega lahko povzamemo, da more modrost pridobiti si v nekoliki meri vsak človek. Navadno pa ne imenujemo onega človeka modrega, ki ima le nekoliko te umske sposobnosti, ampak le takega, ki se izmed drugih odlikuje. Ko bi hotel tak človek učiti modrosti druge ljudi, moral bi jim podajati pismeno ali ustno neko vedo, in ta veda bi bila modroslovje.

Tako smo razvili iz človeške narave pojem modroslovja. Ni s tem rečeno, da ima beseda modroslovje dandanes popolnoma ta pomen, kakor smo ga prevdarjali: vendar pa je bila takó popisana pot, po kteri hodi človeški um do te vede.

Ker goji vsako vedo človeški um, gotovo moramo tudi v umu ali v naravi človeški iskati pravih korenin te vede. Dandanes zdi se, kakor da je postalo modroslovje gola veda brez praktične koristi. Ako pa rabim besedo modrost, mislim najprej na praktično stran. In res: stari modroslovci niso nikdar prezirali praktične strani. Zato naj bi modroslovje tudi sedaj bila veda o modrosti, ali veda, po kteri se pride do modrosti. Kako da je koristno pri učenji modroslovja ozirati se na to praktično stran, pove se pozneje.

Oni naravni nagon, da bi kaj spoznali in vedeli, kaže se najprej v čudenji. Ko zagledamo kaj nenavadnega, čudimo se in iščemo vzroka. Zato pravita Platon in Aristotel, da je čudenje začetek modroslovja. — Kako da človek hrepeni, po polnem spoznanji po céli resnici, to je bilo že mnogokrat opisano in opevano. Zares se kaže v tem hrepenenji, kako plemenita je naša narava. Zato je plemenita modrost. Najvišo popolnost svojega uma smemo imenovati modrost.

§. 7.

Pojem modroslovja iz zgodovine človeštva.

Vsi omikani narodi gojili so tudi modroslovje. Vendar pa ni nobeden izmed starih narodov dosegel v modroslovji

slovečega grškega naroda. Akoravno so se drugi narodi prizadevali za modrost, vendar modroslovje cvetlo je v pravem pomenu kot veda najbolj pri Grkih. Tudi nam je to modroslovje izmed starih najbolj znano, ker se je ohranilo v lepih in podučnih spisih. Ko se oziramo na zgodovinski začetek modroslovja, oziramo se najbolj na Grke. — Kaj nam pravi zgodovina o prvotnem pojmu modroslovja in o postanku te vede?

Ker je človeku prirojeno, da hoče spoznati vzroke raznih stvari in dogodkov, zato je začel preiskovati že zgodaj, od kod da so tisti predmeti in tisti dogodki, ktere je opazoval največkrat. V naravi je človek videl, da nastane ena reč iz druge; prepričal se je, da pride za enim dogodkom vselej drugi, in pamet mu je vedno pravila, da ni nobene stvari brez vzroka. Kolikor manj je bil razvit um človeški, toliko bolj nepremišljeno je odgovarjal na vprašanje: od kod je to, zakaj in čemu je ono? Človek je bil namreč pozabil, kar je vedel v prvotnem stanu, da je namreč vse stvarstvo od enega samega bitja in da torej posamezne reči nimajo posebnih vzrokov. Marveč on si je mislil, da narejajo neka viša, mogočna bitja razne stvari in razne pojave ravno tako, kakor zamore tudi on sam narediti orodja, spremeniti marsikaj v naravi, na pr. na polji, z ognjem, z vodo i. t. d. Ko je opazoval nektere posebno velike dogodke in veličastne stvari, mislil si je, da zamore kaj takega storiti le kaka posebno velika moč, kako nadčloveško bitje. Tako so mislili, da na nebu vlada tako bitje, ravno tako v morji in v ognjenikih ali gorah, ki bljujejo ogenj. Tako so si domišljevali mnogo božanskih bitij ali bogov. Bog se jim je zdelo solnce, boginja — luna, boginja — zemlja in druge veče stvari. Kolikor posebnih naravnih moči je in kolikor znamenitih stvari, toliko bogov so si mislili. Tako so nekako vso naravo spremenili v božja bitja.

Ko je pa napredovala človeška pamet, spoznala je kmalu, da tako mišljenje ni resnično, da ne more biti mnogo takih nadčloveških bitij. Kako bi neki mogla taka bitja narediti svet? Od kod so pa ti bogovi sami? Kdo jim je dal

tako oblast? Kdo izmed njih je najviši? Koliko časa že vladajo? — Taka in enaka vprašanja so belila tu pa tam glavo kakemu možu, pa težko težko je bilo dobiti pravi odgovor. — Zopet drugi so premišljevali, kako da mora človek živeti, da doseza pravo srečo. Skušali so povedati prav kratko in učiti v nekakih pravilih, kako je najbolje ravnati v življenji. Zgodovina pripoveduje o „sedmerih grških modrijanih“ in navaja tako pravilo, ktero je imel vsakdo izmed njih, n. pr. slavni Solon: „ničesa ne preveč! Vladaj, ko si se naučil pokoren biti!“ Tales: „spoznaj samega sebe!“ itd.

Naša narava ima to lepo prednost, da ne miruje, dokler ne doseže svojega namena, Kadar začne um naš siliti in delovati na kako stran, ne poneha, predno ne spozna — vsaj dozdevno — resnice. Tudi duh Grkov ni miroval, predno niso dobili na svoje vprašanje boljšega odgovora, kakor ga jim je podajala njihova vera. Da je neko bitje cel svet vstvarilo iz ničesa, to jim ni prišlo na misel, kakor sploh nobenemu staremu modrijanu ne. Da bi pa svet vedno bil tak, kakoršen je sedaj, tega si tudi niso mogli misliti, kajti videli so v naravi spreminjevanje brez prenehanja. Torej je bilo treba le pokazati: iz česa se je spreminjevala narava, da je sedaj taka, in kako se je preminjala. In pravila jim je njihova pamet, da pač sprva ni bilo v naravi toliko različnih stvari, kakor jih je sedaj, ampak da je moralo biti vse enojno in enako. Ktera je pač tista tvarina ali snov, iz ktere je vse nastalo?

Tako so premišljevali modrijani in tako so začeli modrovati. Njihovi vrstniki so jih spoštovali in imenovali modre. Zgodovina nam sporoča precej imen takih mož, ktere si bomo ogledali na drugem mestu. — Iz tega zgodovinskega prevdarjanja vidimo, da modrovati se pravi: iskati zadnje vzroke stvari, ono snov ali ono bitje, iz kterega je vse nastalo. — Akoravno je to premišljevanje pozneje bilo vedno bolj natančno in tudi bolj obširno, vendar bistveno se ni spremenilo. Nekterim modrijanom namreč se ni več zdelo pametno preiskovati zunanje stvari v naravi, ker so menili, da ne moremo nič resničnega o njih vedeti. Zato je

začel slavni Sokrat premišljevati človeško pamet in človeško naravo, češ: kako moramo vendar misliti in kako moramo delati, da je prav in dobro? Od takrat so vsi modrijani premišljevali natančno tudi človeško naravo in pamet ter so modrovali o njej. Pa tudi s tem ni postalo modrovanje drugačno, kajti modrijani so hoteli le zvedeti, kteri da so zadnji vzroki naše narave in posebej, po kterih najviših zakonih se ravna naša pamet. Spoznavamo namreč s pametjo svojo: ako hočemo torej popolnoma spoznati zunanje reči, vedeti moramo, kakšne pomočke da imamo za spoznavanje, koliko smemo njim zaupati.

Preiskovali so torej prvi modrijani vesoljstvo in posebej še človeško naravo. Skušali so spoznati, kaj je svet, od kod je in kteri so glavni zakoni, ki vladajo v njem. To so pa za našo pamet glavna in najbolj splošna vprašanja, ker se ne ozirajo na posamezne stvari posebej, ampak na vse, kar jih je mogoče človeku spoznati.

A samo premišljevati se ne pravi že: gojiti vedo. Tudi tako preiskovanje, kakor sem ga popisal, ni bila še vednost. Vednost se je stoprav takrat začela, ko so začeli modrijani svoje trditve tudi dokazovati, ko so jih učili v pravem redu, ko so spoznali že celo vrsto resnic. ki so se med seboj podpirale in pojasnovale. Zato so bili modrijani veliko poprej, nego modroslovci, in modrost so imeli Grki poprej, predno so se pečali z modroslovjem. Vso vednost namreč, ktera uči človeka modrosti, imenujemo modroslovje in tako so umevali modroslovje tudi Grki. Zgodovina nam pravi, da je od onih prvih početkov v premišljevanji pa do modroslovne vednosti pri Grkih preteklo dvesto let. Toliko časa je bilo treba, da je bistri um Grkov dozorel, da se je kalica razvila in obrodila sad.

Kakor smo se prepričali, napredoval je duh grškega naroda blizo tako, kakor tudi duh posameznega človeka. Tudi posamezni človek preiskuje, kakor smo slišali preje, že v svoji mladosti razne vzroke in kolikor bolj se razvija njegov um, toliko više se skuša povzdigniti v svojih mislih. Vednosti se pa loti naš um, kadar je že precej dozorel, kadar

postane značaj resnoben, kader odležejo skrbi za vsakdanje potrebe in čutimo prijetno prostost v svoji duši. Dokler je posamezni človek ali pa celi narod vtopljen še v čutnost, dokler se mora baviti samo s telesnim delom, tako dolgo ni sposoben za vednost, posebno še ne za modroslovje.

Kakšen pojem modroslovja nam torej kaže prvotna zgodovina našega umskega razvoja? Tak pojem, kakor smo ga dobili že preje. Spoznali smo namreč tudi iz zgodovine, da se peča modroslovje z najbolj splošnimi vprašanji, s kterimi hočemo pozvedeti splošne zakone in zadnje vzroke vesoljstva. Zdi se, kakor da je človeštvu prirojeno, siliti vedno dalje in spoznati vse stvari. Akoravno iščejo razni narodi tega spoznanja po raznih potih: namen je pri vseh prav tisti, kakor smo ga imenovali.

Na kaj pa so obračali grški modroslovci svojo največo pozornost? Za kaj so se najbolj zanimali v mišljenji in preiskovanji? Zgodovina nas uči, da niso nič druzega iskali, kakor ἀρχαί, t. j. prve vzroke ali principe vseh stvari. Skušali so razlagati mnogoštevilne pojave iz enega vzroka, ko so se vpraševali: kteri je splošni naravni vzrok vsem stvarem? ktero je splošno bitje, iz kterega vse nastaja in obstaja? V tem vprašanji se vjemajo vsi, ne vjemajo pa se v odgovoru. (L. Fischer: Die Grundfragen der Erkenntnisstheorie, p. 14.)

§. 8.

Ime: modroslovje in filozofija.

Kadar hočemo kak predmet, kako vednost, ali kak pojav razložiti, pojasnimo najprej ime in skušamo iz imena pokazati, kakšen da je predmet. Ime namreč mora gotovo predmet zaznamovati, zlasti ako je ime zloženo, mora se spoznati iz delov njegovih, kako da je sostavljen tudi predmet.

Modroslovje pomeni znanost ali vedo o modrosti. Tako pomeni tudi pravoslovje znanost o tem, kar je pravo ali pravično, bogoslovje znanost o Bogu. Ne bi torej bilo

to ime opravičeno, ako ne bi se modroslovje pečalo z modrostjo, bodisi, da modrost uči ali govori o modrosti, ali da popisuje modre može. Kaj pa da je modrost in kdo da je moder, slišali smo zgoraj.

Reči smemo, da ime „modroslovje“ je zeló primerno za tisto vednost, ktero navadno imenujemo s starim, grškim imenom filozofijo. Kajti v naši slovenski besedi je naznanjeno, da imamo v mislih pravo vednost in posebej je naznanjen predmet te vednosti, namreč modrost. Seveda, modrost sama, ki je neka lastnost človeška, ne more biti pravi predmet tej vedi, to se pravi: modroslovje se ne peča samo in poglavitno s tistim dušnim stanjem, s tisto človeško popolnostjo, ktero imenujemo modrost, ampak modroslovje podaja in uči tisto znanje, ki dela človeka modrega ali ga vsaj delati more. Kdor torej sprejme in si prisvoji vse tisto znanje, kar ga podaja modroslovje, oni lahko postane moder.

Beseda filozofija pa pomeni prav za prav ljubezen do modrosti, in ne vednosti modrim potrebne; po naše bi to besedo prestavili z besedo „modroljubje.“ Zakaj so neki začeli Grki rabiti to besedo, ko bi vendar lahko bili napravili si primernišo? Ne moremo reči, da tudi ta beseda nima posebne prednosti in sicer, ako nima druge, naznanja vsaj ponižnost in skromnost grških modrijanov in pove lepó, da prave modrosti, popolne modrosti tudi modroslovje ne more učiti, ampak samo nekoliko modrosti, da je ta vednost bolj prizadevanje za modrost, kakor modrost sama. Pripovedujejo nam pa stari pisatelji o začetku te besede blizo to-le: S prva so imenovali ljudje take može, ki so bili izvedeni v kakem delu, modre (*σοφοί* — sophoi) in njihovo izvedenost imenovali so *σοφία* (sophia). One sedmere modre, kteri so bili daleč okrog po Grškem znani, imenovali so tudi sofiste (*σοφισταί*). Kmalu pa so začeli take može imenovati prijatelje modrosti, zlasti take, ki so se trudili za modrost, kakor n. pr. Solon, ki je zaradi modrosti mnogo deželá prepotoval. Zato pravi Ciceron, da se je imenovala filozofija „znanje vseh najboljših reči in spretnost v njih.“ Prav določenega

pomena torej s prva ni imela ta beseda, dokler je ni začel tako rabiti modri Pitagora.

Ta modrijan je prišel potujé po Greciji tudi v mesto Fliüs in se je tukaj pogovarjal z vladarjem tega mesta o raznih stvareh. Leon, tako se je zval vladar, čudil se je nad tem, kar je slišal, posebno zaradi načina, po kterem je Pitagora znal svoje znanje razkladati. Zato ga je vprašal Leon, kakšno umetnost da zna in s ktero da se peča. Pitagora mu odgovori, da umetnosti ne zna nobene, ampak je samo filozof (prijatelj modrosti). Ker pa Leon te nove besede ne razume in prosi, da bi mu jo pojasnil, odgovori Pitagora: „Prav malo je takih, ki se za druge reči ne zmenijo in samo naravo (lastnosti in vzroke) raznih stvari skrbno preiskujejo. Take imenujem jaz prijatelje modrosti ali filozofe.“ Da bi pa še pokazal, zakaj ne imenuje samega sebe modrega, ampak, samo prijatelja modrosti, dostavil je: „Nihče izmed ljudi ni moder, ampak le Bog je moder.“ [1]) — Naj je ta pripovest resnična, ali ne, priča nam vsakako, kako da so si pozneje razlagali to ime. Uči nas pa tudi, kaj da je bistvo modroslovja: ono ne more podati popolne modrosti in popolnega znanja, ampak samo male kose; do prave in popolne modrosti človek ne more priti.

Ako pa vendar imenujemo filozofijo modroslovje, t. j. vednost o modrosti, nikakor ne nasprotujemo grškim modroljubom, kajti modrost, ktero uči naša veda, je samo človeška modrost. In modroslovje uči človeško modrost, kolikor je more človek doseči. Tudi samo truditi se za resnico je modro. Oziraje se na ime naše vede skušajmo kratko označiti, kaj da je, kak pojem da moramo imeti o njej. Ako je modrost po besedah sv. Tomaža Akvinčana „spoznavanje najviših vzrokov“, potem je modroslovje ali filozofija vednost o najviših vzrokih“, ali, kakor pravi Ciceron: „modroslovje je vednost o božjih in človeških rečeh, kakor tudi o njihovih vzrokih.“ [2]) Ne da se pa tajiti, da je zlasti pri Grkih ime filozofija precej nedoločno; tudi, ako imamo pred očmi sedanji

[1]) Ciceron. Tuscul. V. 3.
[2]) De offic. 2. 1.

pomen te besede, ne kaže se nam popolna edinost pri vseh narodih in vseh učenjakih. Starim namreč je bila filozofija ne samo e n a vednost, ampak mnogokrat so imenovali vse vede skupaj filozofijo. Ker vsaka veda človeka stori modrega ali izvedenega, zato niso dosti ločili pravega modroslovja od drugih ved. Posebno so prištevali modroznastvu prirodoslovje, tudi matematiko in zvezdoslovje. Seveda so imele te vede tudi svoja lastna imena, vendar so spadale vse v splošno modroslovno vedo.

Zato ni tudi dandanes povsodi edinosti, kaj da naj pomeni filozofija. Angležu je „philosophy“ poleg modroslovja zlasti naravoslovje, in „philosopher“ mu je bolj modrijan, nego modroslovec. Francozu je filozof oni modrijan, ki je prostega duha, akoravno ni kaj temeljito izobražen. V prejšnjem stoletji so imenovali filozofe one učene ljudi, ki so zaničevali krščansko vero. Tudi v laškem jeziku ima „filosofia“ zelo splošen pomen. Najbolj strogo ločijo Nemci filozofijo od drugih vednosti, tako da se smemo v obče tega pomena tudi držati. Pristaviti pa moram, da ima v prej navedenih jezikih beseda filozofija tudi ožji ali pravi pomen poleg širjega. Tak dvojni, širji in ožji pomen poznali so že Grki. Aristotel n. pr. govori o filozofiji sploh ter zaznamuje s to besedo tudi fiziko, matematiko, etiko in poetiko: govori pa tudi posebej o „filozofiji“, ki je prava veda filozofova in ki se peča z bitjo [1]) vseh stvari v obče in ne s posameznimi stvarmi. Mi imenujemo dandanes to vedo metafiziko; ona se peča s prvimi in najvišimi vzroki vseh reči. — Kakor Aristotel, so tudi pozneje modroslovci razločevali dvojni pomen besede filozofija, širji in ožji. V tem smislu loči še celo Kant [2]) filozofijo v š o l s k e m pomenu in s v e t o v n e m pomenu. V prvem pomenu je filozofija „sistem vsega modroslovnega spoznavanja“; v drugem pomenu pa zaznamuje filozofija ono vednost, „po kteri strinjamo vse svoje spoznavanje z bistvenimi smotri svojega razuma.“

[1]) Bit, biti pomeni to, kar nemško: Sein, esse; ta nenavadni samostavnik je narejen iz nedoločnika glagola biti.

[2]) Krit. d. rein. Vern. Methodenl. III. izd. Kehrbach p. 633.

Dovolj smo prevdarjali obe imeni, ki se lahko rabita za našo vedo. Nam Slovencem kaže najbolj, da se držimo domačega imena: modroslovje, ki nam po svojih prvotnih delih pomenja vednost o onih predmetih, ktere spoznava modri, ali ono vednost, s ktero si pridobimo modrost. — Nobena beseda, nobeno ime ni samo na sebi tako jasno in določno, da bi po njem mogli spoznati stvar samo dovolj natančno. Zato moramo ogledati si še druge pripomočke, da zvemo pravi pojem modroslovja.

Ako skušamo določiti iz imena kako stvar, kako vednost, kako delo, imenujemo tako določevanje nominalno ali imensko. Ako se pa oziramo na stvar samo ter jo skušamo določiti z besedami, imenujemo določevanje realno ali stvarno. Ko določujemo stvarno, kaj je modroslovje, oziramo se na nauke najboljših modroslovcev o pojmu modroslovja.

Stari učenjaki, modroslovci, kakor i drugi strokovnjaki so se v razlaganji prav mnogo ozirali na imena. Novejši pa se ne brigajo mnogo za imena in se ozirajo raje na stvar samo. Srednja pot je prava, kajti z jezikom pridobivamo si še največ znanja, bodisi da kaj beremo, ali da nauk poslušamo. Zato smo morali tudi mi razložiti oboje ime, ki ga lahko rabimo za svojo vedo.

„Česa si pač smemo bolj želeti, kakor modrosti? kaj je bolj izvrstnega?

Kaj je za človeka boljšega, kaj vrednejšega? Kdor po njej hrepeni, imenuje se filozof, kajti filozofija ni nič drugega, da prestavimo besedo, kakor prizadevanje za modrost.“ (Cic. de. off. II. 2. 5.)

„Ime filozof naznanja ljubezen do modrosti“ (Aug. de civ. Dei. I. 8. 1.)

„Sokratovi učenci rabijo besedo filozofija kot določeno in stalno ime.“ (Ueberweg, Gesch. der Phil. I. §. 1.) Sokrat še ni rabil tako te besede.

§. 9.

Pojem modroslovja iz drugih vednosti.

Kadar smo prav trdno prepričani, da je kaka reč ravno taka, kakor si jo mislimo, pravimo, da vemo ali znamo,

kakšna da je. Mi vemo ali znamo mnogo posameznih stvari, posameznih dejanj, razmer, razlogov itd. Vse, kar vemo ali znamo, je v našem umu prav tesno zvezano ali združeno in ni ločeno, raztrgano, razkosano. Duh naš se namreč prizadeva, da bi vse naše znanje tesno združil. To se pa človeku posreči bolj ali manj, kakor se namreč trudi in premišljuje. Ko premišljujemo razne stvari, spoznamo, da so nektere stvari med seboj v bolj tesni zvezi, kakor druge. N. pr. živali so med seboj tesneje združene, kakor pa živali z rastlinami, ali rastline z rudami. Nehote devamo vse živali v eno vrsto in vse rastline v drugo vrsto. Kadar poznamo že prav mnogo predmetov iz ene vrste in moremo iz znanih predmetov sklepati, kakšni da utegnejo biti tudi drugi, takrat skušamo vse predmete spraviti v nekak red: to, kar je bolj enako ali podobno, denemo v en razred, v razredih morebiti ločimo še oddelke. Ob drugi priliki zopet spoznamo, da se dá en naravni pojav razlagati po kakem drugem pojavu. N. pr. ko vidimo spomladi sneg topeč se zaradi gorkote, spomnimo se kmalu voska, ki se tudi topi v vročini, spomnimo se kovin, ki se topijo v veliki vročini: to nam vzbudi kmalu misel, da ima gorkota to posebno moč in vprašamo se: kaj dela gorkota, kako deluje gorkota, kaj je sploh gorkota? Ako združimo vse, kar znamo o eni vrsti stvari ali pojavov, dobivamo trdnejše, jasnejše znanje, in ako je to znanje vsaj nekoliko enojno in popolno, imenujemo je znanost ali vednost. Tako imamo znanost o živalih, o rastlinah, o človeku, o zvezdah, o gorkoti, o svetlobi. Da imamo znanost, moramo torej spoznavati razne stvari po bistvu in po vzrokih, vedeti moramo, ktera da je prava narava stvari, od kod so, čemu in zakaj se tako gibljejo in spreminjajo. To se pravi: vedeti popolnoma ali tudi razumeti.

Znanosti je toliko, kolikor raznih vrst predmetov. Ako spadajo razne stvari in razni pojavi v eno in isto vrsto, tedaj spada tudi znanje o tistih stvareh v eno vednost. Kolikor več predmetov kake vrste je znanih, kolikor več lastnosti imajo in čem bolj delujejo, tem obširneja je dotična znanost

H krati je pa vsaka znanost tudi enojna, to se pravi, nekaj skupnega ali enakega nahaja se v celem znanji, in to, kar je skupno, to združuje ali veže znanost. Še bolj pa je enojna tista znanost, v kteri se da izvajati ali razlagati eno znanje iz drugega, kakor n. pr. v matematiki. Vse resnice matematične ali računske dajo se izvajati iz nekterih glavnih in gotovih resnic, kakor izvira potok iz enega vrelca.

Ako govorimo o vednosti, razločujemo vselej dva pomena. Znanje namreč ima človek v svojem umu, zato nam pomeni beseda znanost najprej neko zmožnost ali spretnost našega uma, kakor tudi beseda modrost. — Kdor pa kaj ve, more tisto povedati tudi drugim, ker imamo dar jezika in sicer ustno, ali z besedo pisano. Torej si mislimo lahko tudi znanje samo na sebi, ne da bi mislili na osebo, ki ima znanost. Seveda bi znanosti ne bilo, ako bi spoznavajočih oseb ne bilo, vendar misliti se da znanje in znanost tudi samostojno. Kadar govorimo o „znanosti“ v obče, nam je v mislih eden ali drugi pomen te besede, kakor se lahko razvidi iz dotičnega stavka. Ako mislimo na znanje, ki ga ima oseba (subjekt), pravimo, da je pomen subjektiven, ako pa mislimo na vednostni nauk, na obdelovanje književno, pravimo, da je pomen objektiven. Ni vselej določene meje med obojnim pomenom, kakor sem jo naznanil. Zato tudi posamezne besede nimajo določnega pomena, n. pr. znanost, vednost, veda. Kar si človek pridobi in ve, to je njegova lastnina, vede pa same na sebi so lastnina celega človeštva.

Posamezne vede so sicer med seboj ločene, zato, ker obdelujejo različne predmete. Niso pa tako ločene, da bi ne bilo nobene zveze med njimi. Kar človek ve, to je vse združeno v njegovem umu, zato si prizadeva on vedno, da bi spravil vse znanje o posameznih stvareh v popolno enoto. Rad bi spoznal, v čem da se vjemajo vse stvari, rad bi spoznal, ali imajo vse stvari kaj občnega ali skupnega in kaj je tisto? Spoznati želi dalje, kaj je vsem stvarem bistveno, od kod so in čemu so; da rečem kratko: želimo si nekega znanja, ki bi bilo nad znanjem o posamnih predmetih; želimo si znanosti, ki bi h krati bila nad drugimi znanostmi in jih stri-

njala vse v popolni enoti. Kakor obravnavajo posamezne znanosti vse predmete, kar koli jih moremo spoznati, tako mora gotovo obravnati kaka veda tudi ravno omenjene znanosti, to se pravi: ta viša veda kaže, kaj so sploh znanosti, kako podlago, kak namen imajo, kako nastanejo, so li zanesljive itd. Pa ne samo to: ona viša veda mora obravnavati vse one predmete, kterih ne razpravlja nobena veda zato, ker so splošni. Posamezne vede govorijo namreč le o posamnih predmetih, n. pr. zvezdoslovje samo o zvezdah, rudninoslovje samo o rudninah, in sicer samo toliko, kolikor se ločijo n. pr. rudnine od živih stvari. Toda zvezde, rudnine, rastline, živali itd. so bitja sploh, so samostojna bitja ali substance, so v prostoru: torej imajo nekoliko skupnih ali občnih znakov. Ktera veda naj razpravlja te predmete? Ako jih ne razpravljajo posamezne vede, mora govoriti o teh znakih, predmetih, lastnostih, delih, delovanjih.. posebna veda. Da more in da mora biti posebna veda za to vrsto predmetov, dá se dokazati. Vse stvari n. pr. imajo skupno ali občno to, da so ali bivajo, vse tvarinske stvari so v prostoru, v vseh stvareh vlada zakon, da ima vzrok tudi včinek. Ker teh občnih znakov ne morejo razpravljati posamezne vede, zato jih razpravlja neka veda, ki se opira na vse posamezne vede, vendar pa je posebna veda sama zase. Dalje: naravoslovje n. pr. nam opisuje naravne pojave in zakone, nikakor pa ne pove, od kod je neki cela narava, kak namen ima, kaj so naravni zakoni, naravne sile, v kaki razmeri je zemlja s človekom, v kaki razmeri so deli narave med seboj. Tudi to mora obravnavati posebna vednost, ki združuje druge vednosti med seboj in kaže, kako je vesoljstvo združeno in enojno, kaj ima občnega, kaj enakega. Taka vednost je res vrhovna vednost, je vednost o celotnem vesoljstvu, kakor tudi o vednostih in je torej vrhunec, kakor tudi središče vseh vednosti. Vednost o kteri govorimo, spaja posamezne vednosti med seboj tako, da postanejo vse vednosti ali vede ena sama popolna in celotna veda. Taka veda je posameznim vedam tudi podlaga, kajti one resnice, na kterih je zidana kaka veda, so prevzete

iz splošne vede. Vsaka veda se opira vsaj na nekaj gotovih resnic; teh resnic ne dokazuje dotična veda, ampak jih kar sprejme, ne da bi jih dognala do zadnjega. Storiti pa mora to ona veda, ki se peča z občnimi predmeti, z najvišimi zakoni.

To premišljevanje je pokazalo, kako se dá iz posameznih vednosti izvajati neka viša, občna veda, ki je prav tako potrebna in resnična, kakor so druge vede. Do take vede želi priti človeški um, ki hrepeni po celotnem in enojnem spoznavanji, tako vedo tirjajo posamni sostavi vednostni, ki so sami za-se le kosi, ako niso združeni v vesoljni vedi.

Taka veda je pa modroslovje. Modroslovje spolnuje oni namen, bodisi glede človeškega uma, bodisi glede vednosti samih na sebi. Modroslovje vodi namreč človeškega duha do najvišega spoznanja, ki obsega vse stvari, modroslovje pa tudi dovršuje vse druge vede, združuje jih, opira se nanje, pa tudi podlaga je vsem drugim vedam, kakor bode pokazal ta vvod. Zares, ako je modroslovje vednost, pa ni vednost o neki posebni vrsti predmetov, ne more biti kaj drugega, nego ravno označena vednost.

Kakšen pojem pa bodemo povzeli iz tega razkladanja? Pojem modroslovja glede drugih znanosti dá se tako določiti: Modroslovje je najbolj splošna veda, ki razpravlja najviše in zadnje vzroke in razloge vseh stvari, kakor so in kakor jih spoznamo. — S tem smo določili najprej stališče modroslovja med drugimi vedami, rekoč, da je modroslovje najbolj splošna veda; na to smo določili predmet modroslovne vede, rekoč, da obravnava najviše in zadnje vzroke ter razloge vseh stvari, to je: obravnava sicer vse stvari, toda le po zadnjih in najviših vzrokih, po najbolj občnih lastnostih. Obravnavati se daje vesoljstvo tako, kakor je samo na sebi, ali pa prevdarjamo poleg tega še svoje spoznavanje in se vprašamo: kako spoznavamo mi stvari?

Tako smo določili pojem modroslovja tudi iz narave človeške in iz zgodovine. Drugače tudi ne more biti. Zgodovina se razvija tako, kakor veleva človeška narava, in vede

se tudi ne morejo drugače razvijati in drugače razvrstiti, kakor zahteva naše mišljenje, torej — naša narava. Bistveno se mora tedaj vjemati vsako določevanje pojma z našim določevanjem, ker vsako se mora ozirati na zmožnosti, na želje in na razvoj naše narave.

„Ako pregledamo široko polje raznih vednosti, zdi se nam kakor zamotana mreža, s ktero si pridobiva človeški duh resnico. O vseh stvareh, kolikor jih je, imamo znanost, in ne samo ene, marveč mnogo znanosti, kajti vsako stvar moremo spoznavati po raznih stopinjah, kakor je bolj ali manj splošna, po raznih nazorih ali načelih, po raznih namenih. Nič ni premajhno, da bi ne bilo vredno vednostnega preiskovanja, nič ni previsoko, da bi ga vednost ne mogla doseči. Meje znanosti so tudi meje spoznavanja in resnice.“ (Haffner, l. c. p. 29.)

„Posebne vednosti so porejene splošnim, bližnja načela so podrejena prejšnjim, niže vrste so podrejene višim. To razvrščevanje gre tako daleč, dokler je še kaj bolj splošnega, prejšnjega, višega. Nazadnje moramo priti do najbolj splošnega, najzadnjega in najvišega. Mora torej tudi biti vednost, ki prevdarja ono, kar se nahaja pri vseh stvareh, ki išče ono načelo, ki je najprvo in glavno, ki razlaga oni red, ki ni vvrščen v drug red.“ (l. c. p. 31.)

„Modroslovje se nam kaže kot osrednja (centralna) vednost, kajti, vsako znanje se ozira nazadnje na neko prvotno enoto.“ (Deutinger, Propaedeutik des phil. Stud. p. 31. 32.)

„V vseh modroslovnih sistemih stavijo modroslovje med vednosti, ki se pa od drugih vednosti loči s tem, da se ne ozira na kako posebno stran, da tudi ne obravnava vesoljstva v polnem obsegu, ampak samo b i s t v o, z a k o n e in z v e z o vsega istinitega.“ (Ueberweg. Gesch. der Phil. I. p. 1.)

Tako razlagal je že Aristotel (Metaph. I. 2.), tako tudi večina drugih modroslovcev.

V slovenščini bi lahko ločili subjektivno „z n a n o s t“ od objektivne „v e d e.“ Vendar pa bi se ta razloček težko obdržal v govorici. V tem vvodu bode ta razloček kazal se v besedah in bode zlasti „veda“ pomenjala vedno le objektivno razkladanje znanosti v besedi in v pismu.

§. 9.

Opredelba modroslovja.

Z dosedanjim smo hoteli razjasniti, kaj je modroslovje. Zelo važno je, da se natančno določi, kaj je kaka veda, predno jo začnemo obravnavati. Le tako je mogoče povzeti vse, kar spada k vedi in izločiti, kar jej ne pripada.

Določiti v najkrajšem, a vendar popolnem izrazu, kaj da je kaka stvar, pravi se: opredeliti ali definovati; izraz ta imenuje se opredelba ali definicija. V oprodelbi treba je najprej naznaniti, v ktero vrsto da spada dotična stvar, n. pr. pravoslovje je veda, „veda“ naznanja vrsto. Naznaniti pa je tudi treba, kako se ta stvar loči od drugih predmetov iste vrste; n. pr pravoslovje je veda, ki razkazuje podlago oblike in določila človeškega prava; zadnji stavek naznanja razloček med omenjeno vedo in drugimi vedami.

Tudi modroslovje moramo tako opredeliti. Od kod pa naj vzamemo svojo opredelbo? Povzeli jo bodemo deloma iz dosedanjega preiskovanja, deloma pa iz naukov najboljših modroslovcev. Nove opredelbe nam ni treba iskati, ker modroslovna veda ni nova. Prava opredelba se mora ujemati z nauki dobrih in veljavnih modroslovcev.

Gledé na to, kar smo rekli, opredelimo modroslovje tako: Modroslovje je veda o najviših principih.

Da moremo umeti to opredelbo, treba je najprej pojasniti, kaj je princip. Ako govorimo o zunanjih stvareh, o pojavih, spremembah: tedaj imenujemo princip to, iz česar izhajajo ali izvirajo druge stvari, pojavi in spremembe. N. pr. gorkota je princip, po kterem se telesa raztegujejo, topijo, spreminjajo, združujejo. V tem pomenu je princip ravno to, kar vzrok. — Kadar pa govorimo o svojem spoznanji, takrat nam je princip tista resnica, iz ktere zamoremo spoznavati in izjavljati druge. N. pr. iz resnice ali iz principa: vsak vzrok ima svoj učinek, dajo se izjaviti mnogotere posebne resnice. Vtem pomenu imenujemo mi princip razlog, zato, ker razlagamo ž njim druge resnice. Večinoma je

vzrok tudi razlog, to se pravi, kadar spoznamo vzrok kakega pojava, je ta vzrok za naše spoznanje — razlog. Tudi splošne naravne zakone imenujemo principe, n. pr. zakon težnosti je zakon ali princip, po kterem se vse moči ohranjujejo itd. Principe imenujemo zakone svojega mišljenja, v navadnem življenji imenujemo princip kako načelo ali pravilo, po kterem se hočemo ravnati. — Iz vsega tega razvidimo, da princip sploh pomenja nekaj, iz česar izhaja ali se da izvajati kaj drugega. Kdor pozna torej principe stvari ali pojavov, oni razume tiste stvari in pojave.

Vsaka vednost ima tudi svoj princip, bodisi kako resnico, ali kako pravilo in vodilo, ali načelo, ktero vlada v celi vedi. Principi pa so seveda niži in viši. Viši princip imenujemo tisti, ki je bolj splošen, ki torej več obsega; niži princip obsega le malo resnic. Princip vseh naravnih pojavov je gibanje; princip mehanskih pojavov pa ni vsaktero gibanje; princip zvezdnih sprememb je posebno okrožno gibanje. Oni princip, ki vlada v kaki vedi, mora pojasniti dotična veda; ni pa mogoče vselej v dotični vedi tudi dokazati principa. Poleg onih principov, ki veljajo v posamnih vedah, so še drugi in sicer viši ali splošneji principi in človeški um ne more mirovati, dokler ne dobi tudi najvišega ali zadnjega principa, iz kterega izhaja vse, kar je, po kterem se da vse razumeti.

Modroslovje je veda, ki ne obravnava posameznih stvari, ampak samo njihove principe in sicer zadnje ali najviše principe. Med tem ko se opirajo druge vede na principe, kot na svojo podlago, obravnava modroslovje ravno te principe kot svoj pravi predmet. Vse principe skuša med seboj združiti, skuša jih razlagati in izvajati iz enega samega najvišega principa. Zato je tudi modroslovje prava veda, ker ima tudi svoj posebni in veljavni princip in ima določene predmete, namreč principe drugih ved in vse one, kolikor jih posamne vede ne morejo razkladati.

Opredelba naša ima one lastnosti, ki jih mora imeti po logičnih pravilih dobra opredelba. 1. Naznanja vrsto predmetovo in njegove posebne znake (genus et differentiae

specificae). 2. Tudi primerna je, to se pravi, ni niti pretesna, niti preširoka, ker naznanja, kolikor je mogoče, samo pravi predmet in pravi obseg modroslovja. 3. Je jasna in umljiva in 4. kratka.

Lahko je umeti, da se ravna opredelba, ki nam jo podaja kak modroslovec o modroslovji, po njegovih nazorih o vednosti sploh in o modroslovji posebej. Zato imajo razni sistemi ali razne šole tudi nekoliko različne opredelbe. Naša opredelba ima to prednost, da se ne naslanja na nobeno šolo, ampak skuša označiti to, kar so vsi modroslovci spoznati hoteli.

Najboljši modroslovci podajajo enako opredelbo. Že Aristotel pravi, da je modroslovje vednost o „prvih principih in o vzrokih.“ [1]) Peripatetična in skolastična šola se vjema z učiteljem Aristotelom. — Izmed novejših pravi n. pr. Bouterwek: „Modroslovje je splošna temeljna znanost ali nauk o principih (Principienlehre). [2]) — Sanseverino: „Modroslovje je vednost najviših principov ali zadnjih vzrokov, bodisi v spoznanji, bodisi v stvareh, ki jih moremo spoznati s svojim umom“. [3]) Stöckl: „Modroslovje je veda o najviših in zadnjih razlogih vsega bitja.“ [4])

§. 10.

Ugovori proti tej opredelbi.

Ker je dobra opredelba za vsako vedo zelo važna, zato moramo tudi nekoliko ugovorov in pomislekov proti naši opredelbi prevdariti, da jo bomo bolje umeli in se lože nanjo zanašali.

1. „Ta opredelba ne zaznamuje dobro predmeta, kajti beseda princip je presplošna beseda in s principi ima opraviti vsaka veda.“

---

[1]) Met. I. 2. *τῶν πρώτων ἀρχῶν καί αἰτιῶν εἶναι θεωρητικήν.*

[2]) Lehrb der phil. Vorkenntn. p. 5.

[3]) Elem. philosoph. v. I. p. 2.

[4]) Lehrb. der Phil. I. p. 4. i. dr. cf. Ueberweg l. c. p. 1., Schütz, Einl. in die Phil. p. 8.

Odgovor: Nihče ne more tirjati, da bi se z dvema besedama določil čisto natančno predmet kake vede, sicer bi moralo možno biti v dveh besedah naučiti se cele vede. Le obravnavanje samo more natančno določiti predmet. Ker beseda princip sama zase ne določuje še dovolj predmeta modroslovnega, zato je v definiciji pridejana beseda „najviši.“ Ta beseda določuje vse one principe, ki pripadajo modroslovju. Res je, da obravnavajo tudi druge vede principe, a ne obravnavajo zadnjih principov in ne tako, kakor modroslovje. Druge vede slone na principih, kakor poslopje na stebrih; modroslovje pa jih preiskuje in prevdarja temeljito ali do dna.

2. „Ta opredelba ne podaja veljavnega pravila, da bi se mogla iz njega izvajati vsa modroslovna veda.“

Odgovor: Opomniti je treba najprej, da modroslovje ni enako matematiki, v kteri se dajo vse resnice razviti in dokazati iz nekoliko stavkov. Modroslovje zajema svoje resnice tudi iz skušnje, se ozira na vesoljstvo, kakor je opazujemo. Zato je v modroslovji res nemogoče, — kakor še pozneje dokažemo, — razvijati vse resnice eno iz druge. Toda enako je pri drugih vedah, zlasti pri naravoslovji. Vendar pa zaradi tega nima naravoslovje manj vrednosti. Po naši opredelbi dá se tvarina za našo vedo zbrati, dá se izločiti, kar je neprimerno, a kar je poglavitno: po naši definiciji ne pridemo v nasprotje s pozameznimi modroslovnimi sostavi.

3. „Mnogi modroslovci podajajo drugačne opredelbe.“ —

Odgovor: To nas ne moti. Nemogoče je, da bi se ljudje tudi v nebistvenih in manj važnih stvareh vjemali. Opredelba s tem ni postala bistveno drugačna, ako rabi kdo drugačne besede. Trdimo pa prav lahko, da bistvene razlike v posameznih opredelbah, kakor jih nahajamo v modroslovnih sistemih, nikakor ni dobiti. [1])

[1]) Cf Haffner, l. c. p. 39, 40.

§. 11.

Občni znak vseh predmetov, ktere obravnava modroslovje.

Vsaka veda se peča s kako vrsto stvari ali predmetov. Rastlinstvo n. pr. se peča z rastlinami ter jih popisuje in razrejuje. Vsi predmeti pa morajo imeti kaj enakega ali skupnega, da jih more obravnavati e n a veda. Vse rastline imajo življenje, imajo organe, ne morejo se pa gibati. Kteri pa je splošni znak onih predmetov, ki spadajo v modroslovje? Le ako ta znak poznamo, moremo izbirati predmete za modroslovne vede.

Rekli smo že zgoraj, da se peča modroslovje z vesoljstvom ali z vsemi bitji, s tistimi bitji, s katerimi se pečajo druge vede. Toda eno in isto bitje ima več strani, zato more kaka stvar spadati v več znanosti. Rastline n. pr. imajo tudi zdravilno moč, zato spadajo vsaj nektere rastine v zdravilstvo. Tako se peča modroslovje sicer z vsemi stvarmi, a drugače, kakor druge vede. To, kar obravnava ali razpravlja kaka veda, imenujemo njen p r e d m e t. Geometrija ali merstvo n. pr. peča se s prostorom in prostorovimi oblikami. Merstvo se tedaj za vse druge razmere na telesih nič ne meni. temveč peča se samo z obliko. Kemija nasproti se malo briga za zunanjo obliko in se peča z notranjo sostavo teles. Za kaj se torej briga modroslovje, kaj je pravi predmet te vede?

Predmet te vede moremo določiti po opredelbi, to se pravi: iz opredelbe moremo povzeti, k t e r o s t r a n ali k a j da obravnava na stvareh modroslovje. Kaj se pa sme na stvareh iskati, da ima modroslovje pravico o tistem govoriti? Biti mora tisto — princip in sicer izmed najviših principov. Zato ni predmet za modroslovje barva, ali velikost, ali podoba, ali stališče, ali gibanje kake stvari: vse to spada v druge vede. Reči smemo, da nič čutnega t. j. takega, kar moremo s čutili spoznati, ne spada v modroslovje. Kaj pa torej ostane za to vedo? Ostane to kar je n a d č u t n o, kar spoznavamo samo z umom svojim. Zadnjih vzrokov ni mo-

goče opazovati z očmi ali drugimi čutili, dobivamo jih samo s premišljevanjem in s temeljitim preiskovanjem. Tako n. pr. se lahko kmalu prepričamo, da so v stvareh nekteri znaki bistveni, drugi pa niso bistveni. Zato pravimo: to je bistvo v rastlinah, ali: to je bistvo živali itd. To nevidno in sploh nečutno bistvo preiskuje modroslovje. Gotovo je, da vse, kar se spreminja, ima za spreminjanje vzrok: torej hočemo najti tudi zadnji vzrok zemeljskemu spreminjanju. Ta vzrok pa ni čuten, kajti čutne vzroke obravnava naravoslovje in ti vzroki nikakor niso zadnji in imeti morajo še drug skupen ali splošen vzrok. Enako je tudi glede pojavov, ktere opazujemo v človeški naravi. Tudi ti imajo svoje vzroke, ki pa niso čutni.

Lahko bi prevdarili razne vrste pojavov in povsod bi našli neko nečutno stran, predmete, kterih naša čutila ne morejo doseči, po kterih pa toliko bolj hrepeni naš um. Zato smemo imenovati občni znak vseh predmetov modroslovja: nečutnost ali nadčutnost, ali kakor tudi pravijo: umovnost, zato ker spoznavamo predmete le z umom (intelligibilis). S tem ni rečeno, da se modroslovje ne bavi s čutnimi rečmi: pač, bavi se, toda ne prevdarja in raziskuje tega, kar je čutno, ampak to, kar je še poleg čutnega ali nad čutnim. Ako n. pr. naravoslovje trdi, da je vsa tvarina sestavljena iz prav majhnih delov, ktere imenujejo atome in kterih ni mogoče opazovati z nobenim čutilom, moramo mi reči: Kaj takega učiti ne more naravoslovje samo, to ne spada popolnoma v njegovo področje. Naravoslovje obravnava le čutne predmete in pojave. More pa kaj enakega preiskovati modroslovje, ker zida na čutni podlagi in se skuša dvigati dalje, dokler ne omagajo umske moči ali sile.

Že to, kar smo dosedaj prevdarjali, nam kaže dovolj ta značaj modroslovnih predmetov. Rekli smo večkrat, da nismo v spoznanji zadovoljni s tem, kar spoznamo le povrhoma s čutili, in da sili naš um dalje, da hoče najti tesno zvezo, prave vzroke in pravo bistvo vseh stvari. Taki predmeti pa, ktere najde duh s preiskavanjem, niso čutni.

„Pa tudi druge vede obravnavajo nadčutne predmete in vsaj ena modroslovna veda, namreč krasoslovje ali estetika, peča se naravnost s čutnimi, t. j. lepimi predmeti.“ — Ta ugovor ne more podreti naših trditev. Res, da obravnavajo nektere druge vede tudi nadčutne predmete in sicer bolj ali manj, kakor bogoslovje, algebra, pedagogika i. dr., toda njih glavni namen nikakor ni, ravno v nadčutno polje segati ali izrecno s tem se pečati zato, ker je nadčutno. Za druge vede je to lahko zelo važno (n. pr. za bogoslovje), med tem ko je modroslovju to bistveno. Ako pa obravnava estetika čutne predmete in sicer čutno lepoto, ni to proti našemu znaku, kajti estetika — ako jo štejemo med modroslovne vede — išče samo nečutnih zakonov in pravil za lepoto, ono skuša spoznati, kake vzroke in pogoje da imajo lepi stvóri: torej tvarina modroslovne estetike nikakor ni čutna, ampak nadčutna.

Glavni in bistveni znak vseh predmetov modroslovja je bilo treba zato določiti, ker se peča II. del „vvoda“ s „predmetom“ modroslovja, t. j. z ono tvarino, ktero obravnava ta veda kot svojo lastno tvarino. Ta oddelek bode natančneje opisal vso modroslovno vedo, ker bode njeno tvarino, kolikor je mogoče storiti v kratkem obsegu, razgrinjal, razdeljeval in tudi kazal, s kako pravico da si jo lasti modroslovje.

V tem smislu, kakor smo sedaj določevali glavni znak modroslovnih predmetov, pravi L. Schütz, da je modroslovje tista veda, ki obravnava to, kar je popolnoma nadčutno (rein Intelligibles). „Nadčutno“ pa opisuje tako: Kar človek spozna s svojimi čutili, notranjimi ali zunanjimi, zove se čutno (sensibel). To je posebno — individuvalno in partikularno, ki se nahaja v čutnem svetu. Nasproti temu se imenuje to, kar je splošno, kar spoznava človek s svojim umom (intellectus) in kar iz stvari nekako izbira (inters legere), nadčutno (intelligibel)“.

Beseda „predmet“ se rabi v znanstvu lahko v dvojnem pomenu. Pomeni namreč sploh vsako stvar, s ktero se peča znanstvo, na pr. človeka, žival i. t. d., — kar more sploh biti človeku pred dušnimi

očmi. Posebej pa pomeni „predmet“ resnico, ktero obravnava vednost. Na pr. predmet matematiki so vse resnice o številih in prostornih količinah. Vednost namreč uči to, kar je resnično, uči resnice ali resnične trditve in stavke. Vednost pojasnjuje resnice, jih dokazuje, iz njih izvaja druge stavke in kaže, v kaki zvezi so z življenjem ali z zunanjimi stvarmi. Kakor je predmet kiparju lep kip in slikarju lepa slika, tako je predmet vednosti resnica sploh, ali resnice, ako mislimo na posamezne vednostne stavke. Vsako resnico je treba naznaniti v obliki stavka ali v obliki izreka, sodbe. V stavku se nahaja osebek in dopovedek, kajti o neki stvari se naznanja kaka lastnost ali kako djanje. Modroslovje ne preiskuje takih resnic, o kterih se lahko prepričamo, ako natančno gledamo in natančno poslušamo, ampak samo take resnice preiskuje in dokazuje, ktere more najti le um naš, ako premišljuje.

Ali je kaj takih resnic, to bomo pozneje preiskovali.

II. Del.

Predmet modroslovja.

Ako hočemo do dobrega spoznati, kaj je modroslovje, ako se želimo pečati vspešno s to vedo, ne more nam biti zadosti, kar smo zvedeli o modroslovji dosedaj, marveč vsa modroslovna veda mora se razgrniti natančneje pred našimi očmi. Še le potem moremo vsaj nekoliko soditi o njej in še le potem moremo najti pot, ktera se zdi vsakteremu najboljša, da pride do svojega namena. Drugi del vvoda razpravlja obširneje predmet modroslovja. Med tem, ko je prvi del označil in določil meje modroslovnega polja, razkazuje drugi del to polje samo. Da pa se giblje to razkladanje v gotovem redu, zato je treba to polje prav in primerno razdeliti, to se pravi, pokazati je treba, v ktere posamezne vede da razpada cela modroslovna stroka. Zato govori drugi del tudi o razdelitvi modroslovja, ki je prav važna in ktero mora vvod precej temeljito razložiti.

S tem podaja vvod kratek pregled cele modroslovne vede, malo enciklopedijo. — Samo po sebi je umevno, da v

vvodu ni mogoče vseh posameznih resnic dokazovati, tudi izvajati ni mogoče ene iz druge. Vvod postavi človeka, rekel bi, na višavo, s ktere vidi pred seboj hribe in planjave. Kdor pa hoče spoznati posamezne kraje natančneje, kdor hoče vživati lepoto naravino tudi v manjših razgledih, oni si mora ogledati in torej tudi prepotovati one posamezne kraje. Tako pripravlja ta pregled v vvodu pot natančnemu učenju.

Zlasti v tem delu bode se nekoliko razodevalo stališče modroslovno, na kterem stoji pisatelj. Drugače ravnati ni mogoče. Da je pa to stališče nepristransko, kaže nam najbolj njegova starost. V razkladanji modroslovnega predmeta nam bode merodajno ono stališče, ki je najstareje, najbolj razširjeno, najbolj priznano, ono štališče, ktero je torej potrdila zgodovina in ktero najbolj potrjuje zdrava pamet in nepretirano premišljevanje.

§. 12.

Predmet modroslovja je istinit.

Dosedaj smo že nekoliko govorili o predmetu modroslovja, ter ga samo splošno ali z glavnim znakom označili. Tako smo dobili pomoček, da moremo tvarino za modroslovje dobivati, izbirati, pravo tvarino od neprimerne izločevati. A vendar kar precej ne smemo še tvarine izbirati in pripravljati. Kajti ne samo, da je mogoče ugovarjati, ampak tudi v resnici se je ugovarjalo, da predmeta za modroslovje nikjer ni, marveč da je sama domišljija. Taki pa, ki ugovarjajo tako, ne rabijo posebno globokih in temeljitih razlogov, temveč kar z najložimi razlogi skušajo modroslovju spodbiti tla in stalo.

Vednost seveda ne more obravnavati kakega predmeta, kterega ni, s samimi domišljijami se vednost ne more pečati. To, kar je v resnici ali v istini in torej ne samo v naši pameti, imenujemo istinito; kar je pa samo v mislih naših ali v ideji, to zovemo idealno (v modroslovnem pomenu). Da je modroslovje prava vednost, zato mora biti predmet njegov istinit. — A mnogi pravijo, da je istinito samo to,

kar vidimo, slišimo, otipamo, sploh: kar poznamo s čutili; o drugih stvareh pa ne moremo vedeti ničesa. „Kako naj bi vedeli, da je, — pravijo — ako ga ni mogoče niti videti, niti potipati? Po tem takem seveda tudi za modroslovje predmeta istinitega ni, kajti vseh čutnih predmetov polastujejo se druge vede, zlasti naravoslovje, kaj naj še ostane za modroslovje? Ako govorijo nektere druge vede o nadčutnih predmetih, ne more podreti to prejšnjega ugovora, ker one ne nameravajo govoriti o istinitih, ampak le o idealnih predmetih. Sicer pa tudi modroslovne vede same na sebi to ne zadeva tako, da bi neistinitost predmeta podrla vso modroslovno vedo. Saj tudi oni veljajo za modroslovce, ki tajijo istinitost nadčutnih reči. — Tako se glasi ugovor.

Obširen in temeljit zagovor, da je predmet modroslovja istinit, zamore podati le obširno obravnavanje modroslovja samo. Tudi se okolo tega vprašanja vrti največ drugih pomislekov o modroslovji. In ni treba mnogo pameti imeti za prepričanje, da bi modroslovna veda bila res puhla in prazna, ako bi se pečala z izmišljijami ali s samimi in golimi idealnimi predmeti. Kaj nam pomaga prevdarjati, kako da si misli naš um razne substancije, kako da si misli vzrok in včinek, ako ni niti enega niti drugega. Vse modroslovje visi res ob vprašanji: *je li istinit predmet modroslovja ali ne?* To vprašanje moramo vsaj povrhoma razpravljati precej na tem mestu, ker še le pozneje ga bomo razdeljevali in natančneje opisovali, ko bomo vedeli, da je, ali da je istinit. Razlogi naši morejo pa tukaj biti le taki, kakoršne izvajamo iz drugih priznanih resnic. — Da je predmet modroslovja istinit, priča nam:

1. Velika večina modroslovcev, ki so se pečali od starih časov do današnjega dne z modroslovjem. Ker so bili ti možje večinoma bistrega duha in so trezno mislili, zato ima njihovo prepričanje veliko veljavo.

2. Priča nam istinitost modroslovnega premeta prepričanje tudi navadnega človeka, kajti vsak človek misli nehote, da barva, oblika, okus, teža ni še vsa ali cela stvar, marveč, da je še *nekaj druzega*, ktero ima dotične lastnosti in

onemu pravimo: stvar ali reč. Tudi navadna pamet loči bistvo od nebistvenih lastnosti, loči to, kar je stalno in nepremenljivo od spremenljivega in to imenujemo v znanstvu substancijo, ter jo ločimo od akcidencij. Vsakdanja pamet ve, da pride za vzrokom vselej učinek, torej pozna ono razmero, ktero imenujemo „kavzalnost“ (causa = vzrok) in po tej razmeri sklepa navadna pamet, da morejo tudi vse stvari skupaj imeti svoj vzrok, ki je torej istinit in tisti vzrok je prvo in neodvisno bitje. — Tako sodi in sicer s polnim prepričanjem navadna pamet. Te resnice pa, ki smo jih omenili, so resnice, ki spadajo v modroslovje. Torej priča navadna pamet, da je predmet modroslovja istinit.

3. Predmet modroslovja spoznavamo samo s pametjo svojo. Zaradi tega pa ni predmet manj istinit, kakor, če bi ga spoznavali s čutili. Saj čutila ne bi nam pomagala nič, ako ne bi imeli pameti; le pamet pravi, da je istinito, kar spoznavamo s čutili. in prav tista pamet pravi, da so istiniti nadčutni predmeti. Kaj da ostane, kader se raztopi vosek, ko spremeni svojo obliko, barvo, trdost itd, tega ne vidi nihče: kdo pa more trditi, da sploh nič ne ostane? Nihče ne vidi, kako da nastane iz udarca na zvon doneč glas: vendar pa nam pamet pravi, da je zadnje nastalo iz prvega prav gotovo. — Ako bi ne bilo istinito, kar nam kaže pamet naša kot istinito, tedaj bi brez vspeha iskali resnico, kajti resnica bi bila samo prevara. Neresnično bi pa tudi bilo, — ako je vse neresnično, prevara in lažnjivo, — da povedó samo čutila resnico.

4. Ako bi predmet modroslovja ne bil istinit, potem bi se podrla podlaga drugim vedam, kajti modroslovje je podlaga večinoma vsem vedam. Da je istinit predmet drugih ved, to more temeljito dokazati le modroslovje, posebej še o naravoslovji more le modroslovje spregovoriti prvo in zadnjo besedo. In vendar si prizadevajo nekteri učenjaki z naravoslovjem spodbiti modroslovje. To je obžalovanja vredna pristranost in enostranost, ki je pogubljiva za vsako vedo.

5. Oni, ki spodbijajo modroslovje in tajé nadčutne predmete, se nikakor ne vjemajo med seboj in nimajo za svoj

nauk nobenih dokazov. Kdor pa hoče samo tajiti in tudi svoji pameti nikakih pravic ne pripoznava, s takim ni moči o resnici govoriti.

Kakšni učenjaki, modroslovci in nemodroslovci, da so tajili istinitost modroslovnega predmeta, to bomo videli pozneje. Bolj ali manj pa se smejo vsi imenovati materijalisti, ker imajo samo materijo za istinito, vse drugo pa za domišljijo. Ko bi taki nazori bili resnični, ne bi modroslovje moglo biti posebna in prava veda.

Ko bi veljal edini razlog materijalistov, ki ga imajo, da tega ni, česar ne moremo spoznati čutno ali da vsaj ničesar vedeti ne moremo o tistem, potem bi tudi morali reči, da samo tiste zvezde so zares, ktere vidimo: ali pa vse vidimo? Koliko reči trdijo tudi materijalisti, kterih s čuti nikakor ne moremo spoznati!

Kar smo tukaj rekli o predmetu modroslovja sploh, to velja posebej o metafiziki, kajti ona se peča najbolj z nadčutnimi predmeti. Ta veda je dandanes v nekterih znanstvenih krogih tako zaničevana, da se skoro sramujejo izreči to besedo. A naši razlogi veljajo popolnoma tudi za obrambo metafizike. Modroslovec, ki se ne drži kakega enostranskega nauka, ne dá se kar nič motiti od onih, ki imajo kake malenkostne ugovore. V takih vprašanjih odločuje zgodovina, ne pa kaka postranska modroslovna šola.

§. 13.

Predmet modroslovja določen natančneje.

Naše spoznavanje se razvija po posebni poti. Najprej spoznavamo čutno, iz čutnega spoznavanja razvija se umsko spoznavanje. Z umom svojim povzamemo to, kar je na čutnih stvareh nadčutnega. Vselej moramo poprej stvari ogledati si, otipati in okusiti, potem še le moremo sklepati, kako da je bistvo, kakšen da je vzrok dotične stvari. — Tako tudi ne moremo še iz prejšnjega prevdarjanja do cela razumeti, kaj da obravnava modroslovje. Zlasti takim, ki so v modroslovji še neizvedeni, treba je po lahki poti razkazati, s čim da se bomo pečali.

Vse, karkoli je, to si mislimo kot celoto in imenujemo vesoljstvo ali ves mir (universum). K vesoljstvu spada torej zemlja naša in vse, kar je na njej, spadajo zvezde, spada svetloba in gorkota, spada človek, spadajo duhovi. Vesoljstvo — to je pač ogromen predmet! Modroslovje se najraje in v prvi vrsti peča s tem predmetom. Ono prevdarja vesoljstvo kot en sam celoten predmet. Kakor se peča zvezdoznanstvo sè zvezdami in ima torej nebo za svoj predmet, tako ima modroslovje za svoj pravi predmet vesoljstvo. Pa tako mora tudi ravnati, ako hoče najti najviše in zadnje vzroke. Ko išče naša pamet najviših in zadnih vzrokov, hoče dobiti takih, iz kterih izvirajo vse stvari, torej ne samo vzrokov za nekaj stvari, ampak občnih vzrokov. Praša se modroslovec: Od kod je vesoljstvo? Ali je bilo zmerom tako? Ali se spreminja? Po kterih zakonih se spreminja? — Da more odgovoriti na ta vprašanja, mora zvedeti, kaj je vesoljstvo samo na sebi, kaj je njegovo bistvo, kteri so njegovi poglavitni deli? Zato skuša s svojo pametjo prodreti globoko v stvari, da bi spoznal njihovo bistvo. Pri tem premišljevanji se mu marsikaj novega odpre. Zave se, da nimajo vsi predmeti enakega bitja., da je n. pr. kaj drugega barva, kaj drugega velikost, kaj drugega tvarina. Zave se tudi, da veljajo za vesoljstvo gotovi zakoni, po kterih se mora ravnati vsaka stvar. Ti najbolj splošni zakoni so zelo važni. Tako n. pr. velja splošni zakon, da ena in ista stvar ne more h krati biti in ne-biti.

Pamet skrbno preiskuje bistvo vseh stvari, lastnosti njihove in zakone. Ko pa premišljuje, vrinejo se ji včasih dvomi, je li tudi resnično to, kar je našla. Poprašuje se: „ali se vjema moje razmišljevanje z istino in ali se morem torej trdno zanesti na-se? Kaj pa se pravi spoznavati? Kako spoznavamo? Kteri zakoni veljajo v spoznavanji?“ Tako začne pamet prevdarjati sama sebe in začne razmotrovati svoje delovanje. To mora storiti in temeljito izvršiti modroslovje. Modroslovje namreč je spoznavanje. Spoznavanje pa se vrši s pametjo našo, pamet naša je — tako bi rekli — orodje, s kterim delujemo v spoznavanji. Po pameti se gotovo

ravna spoznavanje. Nikakor ne bi torej temeljito poznali vesoljstva, ako ne bi poznali svoje pameti in njenega delovanja. — Modroslovje se peča prav obširno in temeljito s pametjo človeško. Razklada namreč zakone, po kterih se ravna mišljenje, razklada posamezne oblike ali načine našega mišljenja, kaže pravila, kterih se mora držati mišljenje, da ne zgreši prave poti. Modroslovje pa preiskuje tudi, zakaj in kdaj da je naše spoznavanje resnično, razkazuje, od kod da spoznavanje naše izvira, ktere pesamezne pomočke da imamo, koliko dobivamo za spoznavanje po čutilih, koliko po umu. Smemo torej reči, da se peča precejšen del modroslovja z našim spoznanjem, z našim umom. — S tem pa ni še ves človek popisan. Gotovo je za človeka mnogo bolj važno, da pozna svojo naravo, kakor da pozna naravo drugih stvari. Zato obrača tudi modroslovje najprej svojo pozornost na človeka. Človek ima um, da spoznava, um njegov je torej princip za spoznavanje in spada v modroslovje. A on ima tudi voljo in moči za delovanje. Zato prevdarja modroslovje tudi voljo in delovanje človekovo, išče pravil, po kterih naj bi se delovanje ravnalo, kaže podlago, na kteri sloni in stoji vse delovanje človekovo, da je res človeško ali nravno. — Ker ni samo en človek na svetu, ampak velik človeški rod, zato mora pozameznik tako ravnati, da ugaja vesoljnemu redu, redu celega človeškega društva. Modroslovje razvija ta društveni red in dolžnosti posameznikov v tem redu, bodisi da je država ali rodbina.

Narava naša ima čut za lepo in mi sami se trudimo vso svojo zunanjost vravnavati tako, da je lepa ali da ugaja. Modroslovje se tudi tega vprašanja ne ogne in pove, kaj da je lepo in kako da morajo umerjeni biti zunanji pojavi, da so lepi. — In ker spoznava človek določno in trdno, da je odvisen od neke više moči, ker se zaveda, da mora tej moči biti pokoren in jej služiti, zato preiskuje to podlago v svoji naravi in vpraša samega sebe, kako bi mogel ustrezati onim zahtevam narave svoje. To čutenje, v kterem se zaveda odvisnosti od više moči, imenujemo nabožno ali religijozno čustvo in je za človeka zelo važno. Modroslovje je prevdarja

presojuje, izvaja posledice in uči nektera pravila za regilijozno čustvo.

Tako obsega modroslovje vesoljstvo, vse, kar more spoznati naš um, in sicer sega modroslovje v skrajne globočine in prodira v skrajne deljave. Ne mudi se pri posameznostih, pri posameznih stvareh, znakih in lastnostih, temuč izbere si med drugimi vednostimi najbolj splošne in občne znake. Vesoljstvo navadno imenujemo z besedo „svet“: zato smemo reči, da obravnava modroslovje svet in njegov vzrok. Ta vzrok sveta je Bog, in posebno mesto na svetu ima med drugimi stvarmi človek: zato moremo predmet modroslovju imenovati: Boga, svet in človeka, ne pa v celem obsegu, ampak po najbolj splošnih lastnostih in po najviših zakonih teh bitij.

Ako se na drugi strani oziramo nato, da spoznava vselej nekdo in da on spoznava nekaj, smemo vse, kar pride v spoznavanje, ločiti na dve strani: prvič treba je prevdarjati ono bitje, ki spoznava — subjekt, pamet, um; drugič to, kar se spoznava, predmet, objekt, vesoljstvo. Zato se peča modroslovje najprej s spoznavanjem samim, potem pa s predmeti našega spoznavanja, ki so v vesoljstvu.

Kdor pozna te predmete, ktere smo našteli, oni se sme po pravici imenovati moder. On pozna vse, razume vse, ker pozna vzroke in najviše zakone, pozna tudi zadnje namene vseh bitij in ve, kako jih morejo dosezati. Ve pa tudi, kako more v vesoljstvu tudi sam doseči svoj namen: to vedeti pa se pravi biti moder.

Treba nam je samo spomniti se nekterih vprašanj, ktere si radi stavimo pogostokrat, da spoznamo natančneje predmet modroslovja. Od kod je svet? Kako dolgo je že? Ali je bil zmirom tak? Ali se je začel celi svet ob istem času? Kaj je naša duša? Ali imamo v resnici netvarinsko dušo? Kaj bode z našo dušo ob smrti? Ali bode razpadla? Ali bode živela, in koliko časa? Zakaj čutimo postavo v svoji vesti? Od kod je postava? Kaj je naš namen? Kaj je človeška družba, kteri namen hoče doseči? itd. — Taka vprašanja razpravlja v določenem, vednostnem redu modroslovje. Zato nam kaže modroslovje,

od kod da smo mi, kam gremo in kako naj hodimo. Modroslovje odgovorja na najvažneja vprašanja, okrog kterih se suče naše življenje.

Da mora taka vprašanja obravnavati modroslovje, to priznavajo vsi modroslovci. Oni, ki niso modroslovju prijazni, trdijo samo, da prava veda mora ona vprašanja samo odbijati ali zanikati.

V tem kratkem razgledu imenovali smo tudi nabožno čustvo kot predmet modroslovju. Vsakako je to čustvo predmet modroslovju; toda, ker se peča s tem predmetom posebna veda, bogoslovje, zato — vsaj navadno — modroslovni sostav tega predmeta ne obdeluje.

§. 14.

Kako delimo tvarino modroslovno?

Zeló važno je, da prav razdelimo tvarino modroslovja. Še le potem jo bomo mogli vednostno obravnavati, ko bomo poznali posamezne njene dele. Lahko bi se opirali pri razdeljevanji na navadno razdelitev, in rekli: Tako razdeljujejo drugi modroslovje. Toda vsako razlaganje mora pokazati tudi notranje razloge ali stvarne razloge za vsak korak svoj. Najbolje bomo razdelili tvarino, ako se oziramo, kako je razdeljena po naravi svoji.

Ker obravnava modroslovje zadnje razloge vsega, kar je in kar spoznavamo, moramo se gotovo ozirati na zunanje stvari in pa na svoje spoznavanje. Popolnoma bodemo razumeli vesoljstvo le takrat, kadar bomo razumeli svoje spoznavanje; kakor umemo kak račun tedaj, kadar vemo za posamezne dele ali faktorje, tako umemo tudi vesoljstvo tedaj, kadar umemo oba dela, ki sodelujeta pri spoznavanji: ono stvar, ktero spoznavamo — predmet, in pa bitje, ki spoznava — podmet (objekt in subjekt). In tako imamo najprej dva dela modroslovne tvarine: subjekt, ki spoznava in objekt, kterega spoznavamo, ali: spoznavanje samo in predmet spoznavanja. Modroslovje obravnava torej v prvi vrsti vse, kar moremo povedati o zakonih, načinu in pogojih spoznavanja, kar moremo zvedeti o onem bitji, ki spoznava, kolikor moremo odkriti njegovega delovanja.

Prvi glavni del, ki govorí o spoznavanji našem, razpada v dva manjša dela: En del razklada namreč zakone in oblike našega mišljenja, in imenuje se nauk o mišljenji ali logika. Drugi del pa kaže, od kod da zajemamo svoje znanje, svoje pojme in ideje, ali se ujemajo z istiño ali ne, kdaj je spoznanje resnično, kdaj je gotovo ali izvestno. koliko vrst znanja moremo ločiti itd. Ta del torej razpravlja še bolj, kakor prvi spoznavanje, kakoršno je v resnici in se ozira pri tem bolj na predmet spoznavanja, nego logika. Najbolj kaže, da sprejmemo za ta del novejše ime: noetika.

Drugi véliki del se peča s predmetom najvišega spoznavanja. Ta predmet je vesoljstvo po svojih zadnjih vzrokih. Vesoljstvo ima občne znake, ima občne vzroke, ima občne ali za vse predmete veljavne zakone: zato govori prvi manjši del o teh občnih znakih, vzrokih in zakonih vesoljstva. Imenuje se že od davna: metafizika in ta del je jedro vsega modroslovja. Pa tudi metafizika razpada v več manjših in ločenih delov. Oni del, ki govori o splošnih znakih, o lastnostih, ktere imajo vsa bitja in o bíti sami (vom Sein), imenuje se nauk o biti, ali ontologija. Vse, karkoli je, ima en izvir ali vzrok. Ono bitje imenuje se Bog in to bitje moremo s svojo pametjo dovolj spoznati, bodisi da je in kaj da je. Ta del imenuje se bogoslovje, bogoznanje ali racijonalna teologija, to je, nauk o Bogu, izvajan iz naše pameti. — Karkoli izvira iz tega enojnega vzroka, imenuje se stvarstvo, ker je vse vstvarjeno. Stvarstvo je bistveno različno od Boga, zato se mora tudi posebej obravnavati. Navadno imenujemo vesoljno stvarstvo: svet in nauk o svetu z grško besedo kozmologijo (to je nauk o „kosmos-u“ ali svetu). Ta del govori, kaj in kakšen je svet, kakšna bitja so na svetu, to je, živa in neživa, od kod da prihaja življenje, kteri so glavni zakoni, po kterih se ravna svet itd. Med stvarí na svetu spada sicer tudi človek in nauk o človeku je del kozmologije. A ker nas zanima najbolj naša narava, naš izvir in naš namen, zato obravnavamo posebej nauk o človeku in sicer o njegovi duši,

kajti njegovo telesno življenje je enako življenju drugih živih bitij. Ta del imenujejo navadno: racijonalno dušeslovje in je ločijo od empirskega dušeslovja, ki se opira na skušnjo in opisuje posamezne duševne pojave. O dušeslovji bomo slišali več ob koncu tega razgleda.

S tem bi bilo modroslovje dovršeno, ko bi človek bil enak drugim bitjem na zemlji in ko bi možno bilo človeško naravo tako razkladati, kakor naravo živali ali celo neživih stvari. Toda človek nima samo nekoliko spoznavanja, kakor ga imajo živali, ampak on ima tudi razum in pamet, poleg tega pa še prosto voljo. On se ne ravna po naravnih zakonih, po kterih se ravnajo druge stvari brez svoje volje, ampak on more ravnati prosto po svojem spoznanji, storiti ali ne storiti, odločiti se za to ali ono, sedaj ali pozneje. Kdo pa mu torej pravi, kako naj ravna, kdo ga vodi in mu kaže pot? Postava; ta postava pa je drugačna, kakor so prirodni zakoni. Postava mu samo veleva ali ukazuje, sili ga ne. Zaradi tega je pa tudi delovanje človekovo drugačno, kakor delovanje drugih stvari. O delovanji človekovem govoriti mora posebna vednost, ker so zakoni in je podlaga tega delovanje popolnoma drugačna, kakor pri drugih bitjih. V resnici je tudi posebni del, tretji veliki del modroslovja, ki obravnava prosto delovanje človekovo in sicer ne toliko, kakšno da je v istini, ampak, kakšno bi moralo biti. Ta del modroslovja govori o nravni postavi, pove, zakaj in kako da jo človek spolnovati more, in prevdarja tudi, kak namen, da ima spolnovanje nravne postave. Stari so imenovali ta del: etika, t. j. nauk o človekovih navadah, običajih, nagnenjih, kratko: o nravnem delovanji. Slovensko imenujemo ta del nravoslovje, t. j. nauk o nravi ali nravnosti naši, kar se skoro popolnoma ujema z grško besedo (ethos — nrav). V novejem času pa imenujejo ta del: praktično filozofijo, ker obravnava delovanje človekovo. Razpada tudi ta del v poddele: ozirati se namreč moremo na delovanje posamnega človeka in dotični nauk je nravoslovje v pravem ali ožjem pomenu, etika ali morala. Smelo bi se reči, da so glavni predmet nravoslovju dolžnosti. To namreč,

UNIVERSITY OF ILLINOIS LIBRARY

kar naj bi človek storil, imenujemo dolžnost. Med dolžnostmi pa imajo nektere še poseben značaj. Ne samo, da se čutimo dolžne spolnovati jih, ampak tudi neka zunanja sila ali oblast čuje nad njimi in sili vsakega, da jih spolnuje. Takim dolžnostim pravimo dolžnosti pravice, ker jih naklada pravica. Pravico moramo spolnovati in morajo nam jo tudi drugi priznavati. Da se pa pravica izvršuje, biti mora neka moč ali sila, ki primora vsakega, ako se ustavlja. In to moč ima velika družba, kteri pravimo d r ž a v a. Država nastane sama po sebi, ker se združi med seboj več družin, več sosesk, več rodov in sicer za občno korist, zlasti da se lože branijo proti vsakemu sovražniku. O pravici ali pravu in pa o državah, ki čuvajo nad pravico, razpravlja p r a v o s l o v j e in sicer: naravno pravoslovje, da je ločimo od pozitivnega, ki se opira na pozitivne ali na dane in veljavne postave. Pravoslovje je del nravoslovja, kajti vse kar zahteva pravica, dolžni smo storiti. Narobe pa ni vse to pravica, kar je dolžnost. Nauk o državi, o njenem začetku, o njeni podlagi in o njenih dolžnostih sloni sicer na pravoslovji, toda zgodovina ima tako važno besedo v tem nauku, da ta nauk ne more veljati več kot del modroslovja. Pač pa spadajo v modroslovje najviši nauki o zakonih društvenega gibanja in razvoja, ktere imenujejo dandanes radi: s o c i j o l o g i j o, t. j. nauk o druženji (v človeško družbo), a nekdaj so jo imenovali „politika“ t. j. nauk o državi ali meščanski družbi.

Še na drugo stran človeškega delovanja se ozira modroslovje. Mi ločimo lahko, kaj je p o nravni postavi in kaj je p r o t i njej, kaj je prav in kaj ni prav. Zraven tega ločimo pa še lahko, kaj je lepo, prijetno in všeč, in kaj ne. Lepe ali nelepe so zunanje stvari: lepe so njihove oblike, tudi glasovi so lepi, ali pa nevšečni. Da je kaka stvar lepa, mora se ravnati po določenih pravilih, ktere spoznavamo s svojo pametjo. Ta pravila raziskuje in obravnava posebna vednost, ktero smemo imenovati l e p o s l o v j e, t. j. nauk o lepoti in o lepih predmetih; pa tudi e s t e t i k o jo imenujemo, akoravno je to ime, ki zaznamuje nauk o čutenji, precej neprilično. V to vedo spada nauk o pogojih, ktere je treba spolniti, da je

kako delo naše lepo, sploh vse, kar koli moremo spoznati čutno. Ker ima pa neka vrsta človeškega delovanja posebni namen, da se peča z lepimi deli ali stvori, ki se imenujejo umetni, zato govori leposlovje precej tudi o umetnosti.

S tem pa ni pri kraji vse delovanje človekovo. Kakor ga vodi neki notranji nagib, da se ozira vedno na to v svojem delovanji, kar je dobro, pravo in lepo: tako ga vodi tudi notranji nagib, da se ozira vedno bodisi na zadnji vzrok vseh stvari, bodisi na njihov zadnji namen. Ni človeku mogoče drugače misliti, kakor da izvira vesoljstvo iz enega vzroka in torej iz njega tudi človek. Prav tako pa išče vsem stvarem enojnega nemena. Po tem namenu hoče vravnavati človek svoje delovanje. On spoznava in čuti, da je odvisen od onega najvišega vzroka; to čustvo je zelo močno in tudi splošno, kaže se v srcu in tudi v dejanji, kaže se v raznih običajih in v napravah: imenujemo ga religijozno čustvo in vse pojave, ki izvirajo iz tega čustva in iz spoznavanja zadnjega vzroka in namena človekovega, imenujemo religijo. Religija je preimenitna za človeški rod. Modroslovje ne more prezreti teh pojavov in te razmere človeške, ampak mora jo obravnavati samo, ali jo pa prepustiti zaradi važnosti tega predmeta posebni znanstveni stroki, ki se po najvišem in zadnjem vzroku Bogu imenuje bogoslovje. — Tako smo omenili kratko najviše principe človeškega spoznavanja in delovanja, in ti principi so predmet posamnih modroslovnih ved, kajti modroslovje dá se ločiti v toliko manjih delov, v kolikor posameznih vrst spadajo predmeti modroslovja. Ti deli pa, akoravno smo jih našteli po vrsti, vendar si niso tako vsporedni, kakor deli pri drugih razdelitvah. Vsakdo je že spoznal, da spoznavanje in pa zunanji svet si nista vsporedna, prav tako tudi ne svet in njegov vzrok; med posamnimi stvarmi na svetu obravnava modroslovje človeka posebej in sicer samo njegovo dušo; dalje smo videli, da je delovanje človekovo gledé na nravno postavo zopet poseben in ločen del, kar bi lahko rekli tudi o lepočutji in religiji. Iz vsega tega lahko sprevidimo, da smo vrste predmetov le našteli. Ali to nič ne dene. Nespa-

metno bi bilo zahtevati, da se mora dati vsaka tvarina razdeliti na enake kose. Dovolj je, da se posamezne vrste modroslovnih predmetov jasno razločujejo med seboj, dovolj je, da so med seboj v tesni zvezi, da pripadajo res eni vedi, dovolj je to, da se moremo lotiti vspešno obdelovanja te vede.

Opomniti je treba tudi, da zadnji dve vedi: leposlovje in veda o religiji ne pripadate tako tesno modroslovju, kakor drugi deli. Vzrok smo slišali že zgoraj. Zlasti zadnjo vedo bomo najbolje omenili nekoliko v etiki, da ne segamo brez potrebe v druge vede

Oni, ki so se modroslovja že učili, morebiti že pogrešajo nekega dela, ki je zelo važen v modroslovji in ki ima nadjati se med vsemi drugimi deli najlepše prihodnosti, namreč d u š e s l o v j a. Dušeslovje je ona vednost, ki obravnava človeško dušo ali bolje: vse pojave, ki se vrše v človeški duši. Da je dušeslovje posebna in tudi zelo imenitna vednost, o tem ni dvomiti. Vendar pa priznavajo modroslovci sami, da ni cela dušeslovna veda tudi popolnoma modroslovna veda. Nekoliko naukov dušeslovnih spada pač v modroslovje, toda nikakor ne spadajo vsi. Zato smo mi zgoraj omenili dušeslovje kot del metafizike. Modroslovje prevdarja namreč le najviše principe, zadnje vzroke vseh stvari, torej ne more vseh dušnih pojavov modroslovje obravnavati. Ker pa noben nauk toliko ne pripomore za modroslovje, kakor nauki o duši, o njenem delovanji, o zakonih tega delovanja, — kajti z umom svojim, z dušo svojo spoznavamo, mislimo in gojimo tudi modroslovje —: zato se večinoma šteje dušeslovje k modroslovju. Mnogo razlogov je za to, da tudi mi ostanemo pri tej navadi. Tudi mi bomo obravnavali dušeslovje kot modroslovno vedo. Da pa ne bomo delali krivice nobeni vedi, razpravljali bomo dušeslovje na prvem mestu, ker nam bode ono priprava ali vaja (propedevtika) za pravo modroslovje. Dušeslovje zares more podati začetniku v modroslovji vso tisto vednost, s ktero se more lahko in vspešno gibati na polji modroslovnem. Ono mu razkrije vsestransko duševno delovanje, pokaže mu zakone, po kterih se ravna mišljenje, torej stavi ravno dušeslovje podlago modro-

slovju; dušeslovje postavi začetnika na vzvišeno in prosto stališče, na kterem ima razprostran obzor in razgled, ono uči temeljito človeka spoznavati samega sebe, kar je za modroslovca posebno važno. Torej ne bomo izločili dušeslovja iz modroslovne vednosti, marveč postavili ga v prvo vrsto. Samo svesti si bomo pri tem, da se nam je bilo ozirati bolj na potrebe in razmere učečega se človeka, kakor pa na predmet sam.

Da povzamemo kratko, kar smo prevdarjali: Vsa modroslovna veda razpada v tri veče dele: 1) nauk o spoznavanji, 2) nauk o vesoljstvu, 3) nauk o človeškem nravnem delovanji. Prvi veči del razpada v dva manjša dela: logiko in noetiko, t. j. v nauk o mišljenji in v nauk o pomočkih, virih in podlagah spoznavanja. Drugi veči del ima te manjše dele: a) splošnji del, ki obravnava vsa bitja po njihovih občnih znakih in lastnostih; b) nauk o svetu ali kozmologijo; c) nauk o vzroku sveta ali nauk o Bogu ali teologija (bogoslovje); d) nauk o človeški duši, dušeslovje ali psihologijo. — Tretji veči del, ki govori o človeškem delovanji, razpada: a) v nauk o nravnosti ali nravoslovje (etika, morala); b) v nauk o človeški družbi in o pravu. — Da se bomo držali onega reda, kteri je spoznavanju najbolj primeren, da bomo namreč poprej sebe dobro spoznali, predno spoznavamo svet in njegovega začetnika, postavili bomo na prvo mesto dušeslovje, kakor ga nam podaja skušnja.

Zelo obširno bi bilo razkladati razne razdelitve raznih modroslovcev. Gotovo se dá vsaka tvarina različno razdeliti. Tista razdelitev je pa najbolja, ki se ozira na predmet sam in na njegovo naravo, da tako ni razdelitev prisiljena. In naravna, zato pa tudi primerna je naša razdelitev. Tako so razdeljevali modroslovje že stari modroslovci: nauk o spoznavanji ali mišljenji so imenovali logiko, nauk o svetu so imenovali fiziko, t. j. nauk o naravi; nauk o delovanji človeškem so imenovali etiko. Poleg teh glavnih delov so obdelovali postransko nauk „o duši“, nauk o pesništvu (poetika) in nauk o državi (politika — de republica). Enako so raz-

deljevali modroslovci tudi v srednjem veku, ki so se opirali povsem na staro modroslovje. V novem veku, ko se je začelo modroslovje na novi podlagi razvijati, začeli so modroslovci svojo vedo različno razdeljevati. Vendar so se pa mnogokrat, ako tudi ne v besedah, vsaj stvarno vjemali s staro razdelitvijo. Največkrat se nahajata ta dva dela: teoretično modroslovje in praktično modroslovje. Teoretično obsega nauk o spoznavanji in pa nauk o vesoljstvu, praktično pa nauk o nravnem zakonu in o nravnem delovanji. Iz tega se vidi, da razloček ni bistven. — Take razdelitve, ki se opirajo na prav posebne nazore, na pr. Schellingova ali Hegelova, pač nimajo za „vvod“ nobenega pomena.

Komaj je treba omenjati, da se dá modroslovje tudi na občnem, splošno-znanstvenem stališči deliti mnogovrstno. Ko delimo, oziramo se lahko tudi na rabo ali potrebo znanstva, oziramo se lahko na namen, ozirati se moremo na zgodovino, ozirati na učne potrebe. Tako razdeljevanje se večinoma ne ozira na predmet sam. ampak na oni način, po kterem kak modroslovec obdelava modroslovje. Ako na pr. kdo pravi: „to je praktično modroslovje“, hotel je s tem samo reči, da je razkladanje in obdelovanje modroslovja bilo kaj primerno za življenje in njegove potrebe.

Mnogokrat rabijo izraz: svetovna modrost (Weltweisheit). Ta izraz naznanja, da je modrost ali modroslovje za vsakega človeka primerno in koristno in pa da podaja nauke o vesoljstvu, o celem svetu. S tem zaznamujemo zlasti praktično stran modroslovja. — Izraz: svetna modrost zaznamuje ono modrost in modroslovje, ki je nasprotno božji modrosti ali oni modrosti, ki je po božji volji. — Včasih govorimo tudi o „modroslovji za življenje“ (Lebensphilosophie). To ne pomeni nič druzega, kakor vrsto takih naukov, po kterih je lahko vravnavati življenje.

§. 15.

Kako so se razvili posamezni deli v zgodovini?

Ker nam zgodovina kaj dobro pojasnuje marsiktero vprašanje, zato se smemo tudi zaradi razdelitve modroslovnega predmeta ozreti v zgodovino.

Zgodovina nam pravi, da so se poprej omenjeni deli razvili v zgodovini polagoma, eden za drugim. Najprej so modrijani premišljevali o zunanjem svetu, o naravinih pojavih, njenih spremembah in silah, o začetku in izviru vseh stvari. Ko se je pa pokazalo, da so si nazori zelo navskriž, začeli so prevdarjati, od kod neki to prihaja? Zakaj pravi eden: iz vode je vse nastalo, drugi pa: vse se je naredilo iz ognja? Tako so jeli prevdarjati o pameti sami, ali bolje: jeli so dvomiti in celó tajiti, da bi mogli kaj spoznati s svojo pametjo. To so bili sofisti. Nevarnost je bila za pravo modroslovje velika: kar nastopi Sokrat ter začne preiskovati temeljito, trezno in polagoma, kaj in kakšno je naše spoznanje ter kako veljavo ima. Preiskoval je posebno s tem namenom, da bi spoznal nravna pravila in vodila za življenje. Tako se je začela h krati tako zvana dialektika in etika. Dialektiko imenujemo ono modroslovno vedo ali ono modroslovno delovanje, ki nas vodi do pravih pojmov, do pravega spoznanja in trdnega prepričanja z razgovarjanjem ali razmišljevanjem *διαλέγεσθαι* — dialégesthai = razgovarjati se). Dialektika po svoji vsebini ni različna od naše logike in noetike. Sokrat jej je stavil samo podlago, razvijal jo je dalje s svojim velikanskim duhom Platon in v dovršeno obliko jo je spravil Aristotel. Kar je bilo pri Sokratu še združeno, namreč dialektika in etika, to sta ločila oba imenovana naslednika in Aristotel obravnaval je vse modroslovne dele v vednostnem redu in z vednostno natančnostjo.

Tako vidimo, da je modroslovje bilo s prva samo fizika in metafizika, na to je nastala polagoma dialektika ali logika in nazadnje etika. Ako si ogledamo stare celotne modroslovne spise, nahajamo že ločene te dele. Človeški um je napredujoč povzdignil se od ene vrste predmetov do druge vede, razkril in razgrnil polje za poljem in se tako polastil polagoma vede v celem obsegu, to se pravi: zavedel se je, kaj ima obdelovati in do kterega namena dospeti.

Enako se godi tudi posameznim ljudem. Tudi oni prevdarjajo najprej to, kar spoznavajo zunanjega s svojimi čutili, potem še le začnó premišljevati o sebi.

Zato lahko rečemo, da potrjuje našo razdelitev zgodovina in ona naravna pot, po kteri se naš um razvija.

Vsakdo, ki se peča z vedami, vé, da je treba imeti za razdelitev mnogo pozornosti. Zato je tudi tukaj treba bilo govoriti o tem obširneje. Kakor v drugih vprašanjih, treba je bilo tudi v tem držati se splošno modroslovnega in prostega stališča. Vvod more samo poročati in torej sme le tako osnovo napraviti, ki je primerna vsem sistemom in vsem naukom. Taká pa je naša osnova, akoravno bi se komu zdelo, da smo z ontologijo itd., zašli v postranske in posebne nazore.

Ko smo dovršili razdeljevanje raznih modroslovnih (posameznih ali specijalnih) ved, moramo jih razkladati, to je: kratko in pregledno razgrniti vsebino ali tvarino, ktero obdelujejo. Pri tem razkladanji se pa ne bomo prav popolnoma ravnali po načrtu, ki smo ga v prejšnjem podali, ampak gibali se bomo nekoliko prosteje; to razkladanje naj bi bilo mala podobica celotnega modroslovnega sistema, kakor si ga misli pisatelj.

A.

Dušeslovje.

§. 16.

Stališče in pomen dušeslovja v modroslovji.

Kakor ime samo kaže, je dušeslovje veda o človeški duši. Vse, karkoli moremo vedeti o bistvu duše, o njenih močeh, o zakonih njenega delovanja, vse to družimo v vednostni red, posamezne nauke izvajamo enega iz drugega, skušamo vse duševne pojave razlagati enojno in tako dobimo vednostni sostav, dušeslovno vedo.

Vsakdo ve, da duše ne moremo videti ali spoznati s kakim drugim čutilom. Mi spoznavamo samo ono, kar se v duši godi, kaže ali javlja. Take prigodke ali prikazke imenujemo pojave. Zato hočejo mnogi dušeslovci raje tako označiti svojo vedo: dušeslovje je veda o duševnih (psihičnih) pojavih, češ, ne brigamo se za to, kaj je duša, ampak samo za ono posebno vrsto notranjih pojavov, kterih nikakor ne moramo prištevati telesnim ali organskim. Gotovo namreč je to: V sebi opazujemo pojave, moči in lastnosti, ktere so popolnoma različne od telesnih pojavov. Zato jih ne moremo imenovati telesnih pojavov, ampak imenujemo jih duševne ali psihične pojave. Zaradi tega tudi ne moremo obravnavati teh pojavov v nauku o telesu (somatologiji), ampak napraviti moramo posebno vedo za te pojave.

Karkoli hočemo spoznati dobro, moramo opazovati. Opazujemo to, kar skušamo, kar „stopi z nami v nekako dotiko.“ Ako hočemo poznati duševne pojave, moramo tudi skušati ali opazovati, kakšni da so. Opazujoč duševne pojave spoznamo mnogo mnogo predmetov, in te skušamo združiti v primerno enoto, kajti vsi ti predmeti imajo nekaj skupnega ali občnega, akoravno se v drugih znakih razlikujejo. — Ko obdelujemo dušeslovno vedo, ravnamo torej tako, kakor pri drugih vedah: na podlagi skušnje ali opazovanja zidamo cel vednostni sostav. Zlasti v naravoslovji se opiramo vseskozi na opazovanje, s kterim zajemamo vednost svojo iz bogatega naravinega zaklada.

Ker se v dušeslovji opiramo na skušnjo, zato je dušeslovje skušenjska ali empirska veda. Ravno zato pa se zdi, da ne spada ta veda v modroslovje. Modroslovje namreč se ne peča s posameznimi skušnjami, ampak ono razpravlja le najviše principe tedaj tudi le najviša načela, najviše rezultate (sklepe, posledice) skušenjske. Zaradi tega stari modroslovci niso prištevali dušeslovja modroslovju in tudi v novejšem času trdi malokdo, da spada empirsko dušeslovje v pravi obseg modroslovne vede. Empirsko dušeslovje je gotovo veda sama zase ali samostojna. Akoravno ima mnogo sorodnega z naravoslovnimi vedami ali celo s prirodopisjem, vendar pa

zaradi tega ni ona sama tudi že naravoslovna veda. Človek je po svojem telesu del prirode, nikakor pa ne po svoji duši. Zaradi duše se dviguje človek visoko nad druge prirodne stvari. Zato je pač napačno ravnanje onih dušeslovcev, ki hočejo potisniti dušeslovje med druge naravoslovne vede.

Kakšno je torej stališče dušeslovja med drugimi vedami? Velik del našega duševnega delovanja zavzema spoznavanje. Kdo ne ve, da merimo po sebi vse, karkoli opazujemo zunaj? Zato smemo po pravici reči, da je človek, oziroma duša, merilo za vse stvari. Duša je torej gledé našega spoznavanja glavni princip, glavni vir. Ako hočemo sploh pridobiti si temeljite in obširne vednosti, spoznati moramo dušo. Prav zaradi tega opazuje modroslovec dušo kar po svojem pravem namenu in po svoji naravi in združuje z drugimi svojimi vedami tudi dušeslovje. — Poleg tega je še drug razlog za to. Spoznati bistvo, izvir in namen duše, to je gotovo naloga modroslovju. A do tega spoznanja modroslovje ne pride, ako se ne ozira na skušnjo in ne izvaja iz skušnje viših načel in stavkov. Tako strogo modroslovno spoznavanje, ki sem je sedaj omenil, imenujemo racijonalno dušeslovje ali umovno zato, ker je gojimo z umovanjem na podlagi opazovanja. Umovno dušeslovje se opira na druge strogo modroslovne nauke in zato je v resnici to dušeslovje pravi del modroslovja. Iz tega smo razvideli, da je najtesnejša zveza med dušeslovjem in strogim modroslovjem, zaradi česar skoro ni mogoče, posebno ne iz praktičnih razlogov, ločiti dušeslovja od modroslovja. Omenili smo že zgoraj, da dušeslovje pripravlja kaj primerno naš um za težavno modroslovno premišljevanje, da nam obširno kaže nalogo modroslovja, da nam razgrinja velik del modroslovnega polja — in to je praktični pomen dušeslovja za modroslovje.

Smemo torej brez pomišljanja staviti na prvo mesto v celotnem modroslovnem sostavu empirsko dušeslovje, kakor so storili nekteri znameniti modroslovci.

Nikakor ne kaže, da bi na tem mestu vse ugovore proti našemu nazoru in razloge zanj prevdarjali. Istina je, da se vsi modroslovci

pečajo temeljito z dušeslovjem in je vednostno obdelavajo in sicer prav tako sedanji, kakor nekdanji. To priča dovolj, da spada dušeslovje v področje modroslovčevo. Ta razlog nam zadostuje. — Res je sicer, da stavi večina navadnih modroslovnih učnih knjig logiko pred dušeslovje. Razlogi za to ravnanje pa niso stvarni, ampak vnanji. Večinoma se pri tem gleda na šolske potrebe. akoravno smemo trditi, da bi mnogo več vspeha imelo modroslovno učenje na gimnaziji, ako bi začeli z dušeslovjem. (Prim. Schütz, Einl. p. 128 sq., Stöckl, Lehrb. d. Phil. I. p. 7 sq., Nejedli: Ueber phil. Propaedeutik, Progr. Laib. Gymn. 1873, p. 25.)

Dušeslovje se imenuje z grškim imenom p s i h o l o g i j a po besedi psyhe (*ψυχή*) — duša, od tod psihičen ali duševen. — „Empirsko“ se tudi izvaja iz grške besede „empeiria“ (*ἐμπειρία*) — skušnja. Racijonalno (latinsko: rationalis) pomeni umsko ali umovno, kar je po umu ali po pameti.

§. 17.

Kaj obravnava dušeslovje?

Vsaka veda mora začenjati z najbolj znanimi, gotovimi in umljivimi nauki. Za podlago se morajo staviti tudi v dušeslovji oni pojavi, ki so najbolj znani pa tudi najbolj prvotni, nesostavljeni. In ker spoznamo svoje telo preje, nego dušo, ker rabimo telesna čutila, da spoznavamo razne predmete, zato je treba najprej razložiti sostavo in opravila čutil ali orodij naših, s kterimi občutimo, t. j. oko, uho, voh, tip in okus. Ako rabimo ta čutila, nam ona kažejo zunanje predmete. Naša duša ali psihična moč deluje s čutili in to imenujemo z a z n a v a n j e. V zaznavanji se zrcalijo zunanji predmeti in duševna moč jih sprejema. Zaznave so podlaga vsemu spoznavanju. Zaznave ostanejo toliko časa, dokler deluje kak predmet na naše čutilo. Ko pa predmet izgine, ne izgine popolnoma tudi zaznava, marveč nekak sled, neki vtis ostane v duši in ta imenujemo, kadar ga obnovimo, predstavo. Predstave imamo v svoji duši o vsem, karkoli moremo dobiti s svojimi čutili, nikakakor pa ne o tem, česar ne občutimo. Predstavljanje je najimenitnejše duševno delo-

vanje. Zato pa govori tudi dušeslovje o tem delovanji najobširneje. Razklada namreč, kako da nastajajo, kako da se ohranjujejo, kako spreminjajo, kako združujejo predstave, določuje dotične zakone, razlaga pogoje in razkazuje vspehe. Iz predstav se namreč razvijajo pojmi, v kterih pregledamo celo vrsto predmetov, med tem ko nam kaže predstava samo pozamezen predmet. Ko začnemo delati pojme, razvija se naš um, še bolj pa, ko začnemo soditi, t. j. določevati razmero raznih stvari in raznih pojmov. Kakor imamo za predstavljanje in pojmovanje posebno zmožnost, tako tudi za sojenje, namreč razum. V sodbi ali v sodu izrekamo svoje spoznavanje. Pojem sam ni še spoznavanje, kajti s tem še ničesa ne vem, ko si kaj stavim pred dušno oko; še le, ko izrečem: to drevo je v vrtu itd. potem imam neko spoznavanje. Kakor pa moremo iz več predstav narejati pojme, tako moremo iz več sodov ali sodeb narediti novo sodbo, ako imajo one potrebne lastnosti. To imenujemo sklepanje in tudi s tem pridobivamo si novega znanja. Sklepanje je razno, kakor tudi sojenje; pravil pa ne razpravlja dušeslovje, ono samo opisuje razne pojave.

Pa to ni že vse, kar se javi v duši. Ko opazujemo zunanje predmete, ali ko imamo mnogovrstne predstave, nismo kar malomarni gledalci, ampak vse to nas prijemlje in zanima bolj ali manj. Nekaj premetov zdi se nam prijetnih, nekaj neprijetnih in vzbudi se neka sila v nas, da bi prijetno pridobili si in odgnali neprijetno. To imenujemo hrepenenje ali želenje. V naši duši je mnogo različnih želja: nektere nam kažejo, kaj je potrebno našemu telesu, druge pa se ozirajo bolj na duha našega. Dušeslovje jih opisuje, razlaga in razvrstuje, kaže njihove vire in pogoje, njihovo zvezo z drugimi dušnimi pojavi. Želje človeka nagibajo, da dela; preden začne delati, odloči se ali sklene. Pri tem pa ni opaziti kake sile, človek se ne ravna po neizogibnih zakonih, marveč ima voljo in sicer prosto voljo. Poželenje ni še volja. Voljo ima človek, ker ima pamet ali um. Zato mora pokazati dušeslovje, kaj je volja, kako deluje, kdaj deluje prosto, kdaj je opovirana.

Pa skoro se zdi, da smo kaj važen del dušeslovja izpustili, namreč nauk o čustvih. Čustvo imenujemo neko notranje dušno stanje, prijetno ali neprijetno, ki je združeno z raznimi predstavami in ki vzbuja naše želje. Kaj da je čustvo, o tem se ne ujemajo dušeslovci. To pa je gotovo, da je v sredi med predstavami in želenjem. Tudi je precejšna podobnost med čustvi in občutki. Kadar kaj vživamo, zdi se nam to navadno prijetno. Prav tako čutimo tudi prijetnost, kadar kaj lepega gledamo ali kaj spodbudnega premišljujemo, n. pr. kako blago dejanje, lepe načrte, dobre sklepe. Mnogokrat je čustvo neprijetno, ko smo n. pr. žalostni, pobiti ali obupni. Čustva so lahko bolj ali manj močna. Včasih prikipijo do vrhunca in takrat je njihova sila velika, n. pr. ko smo razjarjeni, nepotrpežljivi po dolgem čakanji; veselje je včasih vzrok smrti. — Čustva so silno važna za dušno življenje, zato jih obravnava dušeslovje z vso pozornostjo. Toda nikakor ne kaže želenja in pa čustev preveč ločiti, kakor delajo nekteri modroslovci, kajti nepristransko preiskavanje kaže, da so v istini zmirom združena čustva z željami. Oboje nahajamo v duši tako združene, kakor korenine in deblo.

To se zlasti kaže v onih pojavih, ktere imenujemo strasti. Strasti so močne in trpežne želje. Strasti pa si ni misliti brez močnih čustev, n. pr. strast sovraštva. Ako bi ne trpela tudi jeza, ne bi bilo sovraštva. Strasti so vselej poželenja, pa tudi vselej čustva.

Ker deluje v dušnem življenji mnogo sil in so pojavi razni, je tudi dušno življenje zelo bogato in spremenljivo. Vendar pa se le nahaja nekoliko enakega v mišljenji in hotenji človekovem, nekako teženje na eno stran ali proti eni meri. To imenujemo človekovo posebnost, ki vsakega posameznika znači, zato pa tudi nazivljemo ono posebnost značaj. — Značaj je sad duševnega življenja, sad, ki dozoreva po mnogih vplivih; značaj izraža celo duševno življenje, kakor beseda izraža celo vrsto predmetov.

Poleg pravilnega delovanja duševnih sil omenja dušeslovje tudi manje in veče nepravilnosti, ki se nahajajo v

posameznih osebah ali pa v posameznih okoliščinah. Tako popisuje dušeslovje dušo vsestransko in temeljito.

Ako hoče dušeslovec pregledati še veči obzor svojega predmeta, ni mu dovolj, da prevdarja le posameznega človeka, ampak prevdarja ga tudi kot uda človeške družbe. Tudi v družbi se javljajo zmožnosti, posebnosti in zakoni naše duše, mnogokrat so taki pojavi še bolj jasni in umljivi, kakor pa oni, ki se opazujejo v posameznikih. Od tod izvira tako imenovano d u š e s l o v j e narodov (Völkerpsychologie), ki ni nič drugega, kakor veda o duševnem življenji narodov.

Komaj je treba opomniti, da mora dušeslovec tudi o virih govoriti, iz kterih zajema svojo vedo, o načinu ali metodi, po kteri jo obdeluje, — da mora svoje nauke vednostno tudi dokazati ter v vednosten red združiti.

Dušeslovje je zelo važna veda, in sicer že sama na sebi zaradi svojega predmeta — duše in njenega delovanja, pa tudi zaradi praktične rabe v drugih vedah. Mnoge vede zajemajo svojo podlago in razna pojasnila iz dušeslovja, n. pr. etika ali nravoslovje, estetika, pedagogika ali nauk o vzgoji, razne bogoslovne vede, kakor zlasti pastirstvo. Göthe pravi: Das eigentliche Studium des Menschen ist doch der Mensch (t. je pravi predmet za učenje je človeku le človek).

Nobene modroslovne vede ne obdelujejo v novem veku tako marljivo in dosledno, kakor dušeslovje. Obžalovati je, da je metoda tolikrat napačna bila, kakor je še dandanes. Mnogi hočejo iz dušeslovja napraviti del naravoslovja. Drugi se pa niso dobro brigali za skušnjo ampak so vse po enostranskih nazorih, kakor po napačnem kopitu nategovali.

Ako se obravnava dušeslovje le kot del modroslovja, tedaj ne kaže pojasnovati, kaj je duša, od kod je in kakšna je njena osoda po smrti. Ta vprašanja spadajo v drug modroslovni oddelek. Tudi brez teh vprašanj je empirsko dušeslovje popolna in celotna veda.

B.

Logika.

§. 18.

Stališče in pomen logike v modroslovji.

Dušeslovje razkazuje in opisuje vse, karkoli se v duši godi. Med drugim dušnim delovanjem je gotovo na prvem mestu mišljenje. Kadar mislimo, deluje naša pamet. Ako le nekoliko pazimo na svoje misli, spoznamo kmalu, da se ravnajo po določenih zakonih in pravilih. Drugače misliti, kakor velevajo pravila, ni mogoče.

Prav zgodaj so se zavedali modroslovci teh pravil. Vednostno jih je prvi obdeloval Aristotel v nekterih spisih. Obdelovali so logiko mnogi poznejši modroslovci in jo imeli za važen del modroslovja. Po pravici. Logika namreč razlaga res principe našega spoznavanja. Mišljenje, ki se ravna po logičnih pravilih, je pravo in resnično; ako se ne ravna, je napačno. Logična pravila veljajo za modroslovje, kakor za vsako drugo vedo. Zato je logika podlaga vsem vedam.

Logične zakone spoznavamo, ako pazimo na svoje mišljenje. Kažejo se nam prav jasno, — vsaj glavna pravila, in zato se odlikuje tudi logična veda zaradi natančnosti in določnosti, kakor matematika ali računoslovje. Prva in najbolj splošna logična pravila se nam zdé gotova ali resnična kar sama po sebi. Kdor sliši stavek: „Vsaka reč je tisto, kar je“, precej spozna, da je resničen. Druga pravila, ki niso sama po sebi tako jasna, dajo se lahko dokazati. Logika mora tudi razložiti, zakaj da so veljavna in resnična ta pravila, pokazati mora, kako se opirajo pravila na idejo spoznavanja in resnice. Kajti, da je logika modroslovna veda, razkazati mora najviše principe, ona mora dospeti do vrhunca človeškega spoznavanja in pokazati, kako dobivamo s svojim mišljenjem resnico.

Kot modroslovna veda torej logika ni samo skupina pravil, ki veljajo za naše mišljenje, ni samo navod, kterega naj bi se držali v spoznavanji, marveč logika nam kaže spo-

znavanje naše, kakor se da izvajati in vravnavati iz narave naše, iz ideje ali iz najvišega pravila resnice. To pravilo pravi: Misli resnično! — Res je pač, da moremo logiko obdelovati tudi drugače in sicer za vsakdanjo rabo ali potrebo kot navod za mišljenje ali — da rabim neukreten izraz — *mislovje*, in kot nauk, kako je treba gojiti vede in dobivati trdno prepričanje o resnici. Na ta način se dajo praktično obdelovati tudi druge vede.

Kdor se ozira v logiki samo na posamezna pravila in jih združuje v red in celoto, oni dobi nekak *zakonik* za naše mišljenje. Tako logiko smemo imenovati *formalno*, ker se peča samo z oblikami (forma) našega mišljenja. Ako naj bode logika popolna veda in del modroslovja, ne more ostati samo formalna, ampak mora se ozirati tudi na snov, ktero dobivamo v spoznavanji, kajti mislimo zato, da bi spoznali resnico; resnica je pa snov, kakor tudi namen našega mišljenja.

Ali spada torej logika res v modroslovje? Po tem, kar smo prevdarjali dosedaj, ni dvomiti, da spada. To priča tudi zgodovina modroslovja, ker so modroslovci vedno obravnavali logiko. Nekteri sicer ugovarjajo, češ, logika uči samo pravila za mišljenje in se peča s samimi oblikami, da torej ni stvarna ali realna veda, kakor drugi modroslovni deli: a mi smo že pokazali, odkod izvira ta ugovor. Logika se da tudi nemodroslovno *obdelovati*, pa zato ni veda sama nemodroslovna.

Logika tudi ni samo del dušeslovja, akoravno govori o duševnem delovanji, torej o dušeslovnem predmetu. Dušeslovje kaže, kakšno da je mišljenje, kako, kdaj nastane, kako je združeno z drugim duševnim delovanjem: logika pa prevdarja mišljenje samo na sebi, ki ima lastne zakone, prevdarja mišljenje kot spoznavanje, ne kot delovanje duše. Kakor morem n. pr. opisovati *gledanje* s telesnimi očmi kot čutenje, ktero imam v svoji duši, ali pa prevdarjam naravne zakone, ki veljajo v gledanji, zakone optične in tudi organske: tako tudi mišljenje. Dušeslovje kaže, kaj da dela *duša*, logika kaže, kaj da dela *mišljenje*.

Aristotel sam je imenoval svoja raziskavanja: analytika, t. j. veda, ki uči razdruževati, razločevati, razkrojevati naše misli. Aristotelove spise so imenovali tudi „organon“, t. j. orodje, sredstvo za mišljenje; gledé vsebine imenovali so jih pozneje: „logika“, to je take, ki govorijo o mišljenji (logos = misel, beseda).

Kakor o dušeslovji, tako se tudi o logiki modroslovci ne vjemajo, spada-li v modroslovje, ali ne. Ta needinost je pa v istini samo dozdevna ali v besedah, kajti dejansko se vsi vjemajo. Da ni logika vednost modroslovna, pravijo Kant, Fichte, Schelling, med novejimi Lichtenfels i. dr. Večina uči nasprotno, prim. Ueberweg, Logik, 1882, stran 9.

Izraza: formalna in materijalna logika imata tudi drug pomen. Zaznamujeta namreč dva glavna dela logične vede, izmed kterih se prvi del peča samo z oblikami mišljenja, drugi pa tudi s snovjo. — Dandanes se vjemajo skoro vsi logiki (učenjaki v logični vedi) v tem, da samih oblik mišljenja ne sme in ne more obravnavati logika. Saj nikdo ne misli samo zato, da bi mislil, ampak da bi nekaj spoznal.

Kadar je cvetlo modroslovje, cvetla je tudi logika. Nekteri modroslovci so jo hoteli zaničevati, češ, da ne prinaša nič koristi modroslovju. Po krivici so ji to očitali. Nasprotniki dobre logike so žalibog le pregostokrat pregrešili se nad njenimi zakoni. To je pa slabo spričevanje za njihovo modroslovje. Logika je v prvi vrsti teoretična veda, ker razklada in dokazuje pravila onega mišljenja, ki vodi do resnice. H krati je pa tudi praktična veda, kajti storiti more nas sposobne, da lože pravilno mislimo in resnice iščemo. V tem smislu so jo že stari imenovali umetnost: ars cogitandi.

§. 19.

Kaj uči logika?

Predmet logiki je mišljenje. Mišljenje pa je razvito in mnogovrstno delovanje naše pameti, zato ima logika nalogo, to delovanje razkrojiti v posamezne dele, pokazati, kako veljajo v vsem mišljenji stalni zakoni in razkazati razne oblike, v kterih se vrši mišljenje naše.

Ktere da so najbolj enostavne in prvotne oblike našega mišljenja, to izve logika od dušeslovja. Rekli smo, da zaznave in predstave. Logika preiskuje najprej predstave, ker veljajo o njih tisti logični zakoni, kakor o zaznavah, ozira se na njihovo vsebino, na njihov obseg, na razmero raznih predstav med seboj. Vsaka predstava ima mnogo znakov, pa se ozira samo na en predmet; ta predmet si „predstavljamo.“ Pojem je ona sostavina našega mišljenja, v kterem obsegamo celo vrsto predmetov, n. pr. človek, žival. Logika prevdarja samo zakone pojmov in ne razklada, kako in zakaj da morejo v duši nastati: to je naloga dušeslovju. Pojem je odvisen od svojih znakov in znaki določujejo obseg njegov, t. j. skupino vseh onih predmetov, ktere zaznamuje pojem. Pojmi so pa razni, njihovo razliko mora razkazati in določiti logika. — Na pojmih sloni sojenje. Sojenje je posebno delovanje našega uma, ki bi brez pojmov ne bilo mogoče, vendar pa tudi ono mnogo pripomore, da delamo nove pojme. Sodbe izrekamo po raznih načinih. Včasih namreč izrečemo kaj samo o nekterih predmetih, včasih o vseh, včasih kaj trdimo, drugoč zanikujemo, včasih rečemo za gotovo, ali izvestno, drugoč kot negotovo. Sodbe tudi spreminjamo ali zamenjavamo: logika preiskuje razmere sodeb med seboj. — Nektere sodbe imajo nekaj skupnega, zato so v taki razmeri, da je môči iz dveh sodeb napraviti novo. To opravilo pameti naše se imenuje sklepanje in posamezen čin imenuje se sklep ali zaključek. Po sklepanji moremo pridobivati, vtrjevati in razširjati svoje znanje, zato je sklepanje tako zelo važno za naše mišljenje. Sklepamo nepřenehoma. Da pa moremo to storiti, imámo v svojem razumu nekaj načel, principov ali zakonov, po kterih se ravnamo, ko sklepamo. Ti zakoni se imenujejo zakoni mišljenja in navadno jih naštevajo štiri. Zakoni mišljenja so jasni in razvidni sami po sebi. S temi napravljamo sklepe po različnih načinih in mnogovrstnih posebnih pravilih, ki se dajo izvajati iz onih zakonov. Ako napravimo iz dveh sodeb neposredno tretjo sodbo, imenujemo tak sklep sillogizem (syllogismos), ako sklepamo iz več posameznih

slučajev ali znakov ali pravil in dobimo splošen zakon, imenujemo tako sklepanje navod ali indukcijo; n. pr. ako smo opazovali vedno, da se razvija vsaka živa stvar iz jajca, potem naredimo občni sklep, da se vsa, tudi taka živa bitja, kterih ne opazujemo, razvijajo iz jajca. Včasih sklepamo samo iz enega dogodka, ali vsaj iz prav malo dogodkov, predmetov, slučajev na drug slučaj, n. pr.: Na naši zemlji, ki je zvezda premičnica, nahaja se mnogo živih bitij. Venera je tudi premičnica, torej se nahajajo na njej živa bitja. Logika razklada natanko, koliko da so vredni ali veljavni posamezni sklepi. Kakor moremo iz dveh sodeb, ako imate skupen pojem v sebi, narediti novo sodbo, tako moremo dobljeno sodbo porabiti za drugi sklep, za tretji itd.: tako se razširja spoznavanje in vedno napreduje. — Kadar hočemo razkazati kak stavek in pokazati, da je resničen, rabimo včasih dolgo vrsto sklepov in stavkov: tako delovanje imenujemo dokazovanje. Dokaz nas prepriča, da je kaka trditev, kaka sodba resnična. V dokazovanji se kaže vsa moč, spretnost in gibčnost našega uma, pa tudi logika mora določno in natančno razložiti, kakšni da morajo biti dokazi.

Kakor spadajo enaki predmeti v eno vrsto, ker imajo nekaj skupnih znakov, tako spadajo tudi dokazi, sklepi, stavki ali sodbe, ki se ozirajo na predmete ene vrste, skupaj. Tako znanje je med seboj tesno skleneno, in ako se dajo posamezni stavki izvajati drug iz drugega ter so vsi v nepretrgani vrsti, imenujemo tako skupino posamnih naukov, t. j. trditev, razlogov in dokazov: vednostni sostav (sistem) ali kratko: vedo. Vrhunec logičnega razkazovanja je veda, razlaganje pravil, pogojev, zakonov, znakov itd., ktere nahajamo v vednostnem sostavu. Ako prevdarjamo dovršeni vednostni sostav, oziramo se na znake, na posamezne dele in na zvezo v celotnem sostavu. Ako prevdarjamo, kako da sostav nastaja ali se dovršuje, oziramo se s tem na zakone in pravila, ktera nam poklada ideja resnice. Veda vodi do resnice, razkazuje in dokazuje resnico, idejo resnice dela istinito. V svojem umu imamo idejo resnice. Ideja vravnava naše preiskavanje in ko smo se po tej ideji ravnali, tudi

istinito pridemo do resnice, to se pravi: idejo vresničimo ali obistinimo. Vse, kar koli je, gotovo je resnično, ali kakor pravimo, istinito. Ako se naše spoznavanje ujema z istino, imenujemo spoznanje resnično. Posamezne stavke, trditve, pozamezna spoznavanja tudi zovemo resnice. Ko skušamo posamezne resnice pridobiti, hodimo lahko po dveh potih: ali si mislimo, da je trditev resnična, akoravno še nismo prepričani o njej ter od te trditve skušamo priti z razlaganjem, razdeljevanjem, razstavljanjem do znanih stavkov in tako razvidimo, da je ona trditev resnična. Ta pot je razstavna pot (analytische Methode), ker se trudimo od posebnosti priti do splošnosti in pri tem razstavljamo posebne pojme in skušamo dobiti splošne. Ako pa imamo že splošne pojme in splošne trditve ter skušamo vedno več posameznih ali posebnih znakov dobiti, ko združujemo splošne stavke in splošne pojme ter tako pridemo do manj splošnih stavkov: imenujemo to pot sostavno pot (synthetische Methode). Logika uči, kdaj rabimo eno metodo, kdaj drugo in po kterih pravilih se moramo vselej ravnati. S tem je logika sama dovršena.

C.

Noetika.

§. 20.

Stališče in pomen noetike.

Zgoraj smo omenjali, da se naše spoznavanje ne ozira samo na razne zunanje predmete, marveč tudi samo nase, na ono osebo, na subjekt, ki spoznava. Ako opazujemo in preiskujemo svoje spoznavanje, pridobimo si celo vedo, ktero imenujemo lahko nauk o spoznavanji. V tem širjem pomenu naznanja ta nam beseda tudi logiko, ker uči zakone našega spoznavanja. Toda nismo prišli še do dna

spoznavanju, ako so nam znani zakoni našega mišljenja, ako vemo, kako nas vodijo ti zakoni do resnice: naš duh sili še dalje. Vprašati bi se namreč utegnili: „Ali pa ne veljajo ti zakoni samo za naše mišljenje, tako da hodi naše mišljenje po svojih potih in mi ne vemo, ali dobivamo resnico ali ne. Kaj bi nam pomagalo, če bi naše mišljenje še tako pravilno bilo, ako nam pa ne kaže zunanjih stvari, kakoršne so? Mogoče bi tudi bilo, da nas vodi mišljenje le včasih do resnice, le v nekterih slučajih ali v nekterih pogojih. Saj se nam mnogokrat primeri, da se varamo ali da nas varajo naša čutila, mnogokrat zaidemo v zmoto, katere se le težko oprostimo.“ — Tako nas obdaja res cela vrsta vprašanj, ktera obdelujemo le težko v logiki, ki so pa vendar zelo važna, ki so nekaka tehtnica za smrt in življenje modroslovja. Vse namreč je na tem, kako da odgovorimo na vprašanje: v kakšni razmeri je naše spoznavanje do zunanjih stvari? Ali spoznavamo zunanje stvari tako, kakoršne so, ali se nam kažejo drugačne? Dalje: ali je le ono spoznavanje pravo, ki je dobivamo neposredno po čutilih, ali pa je pravo tudi spoznavanje po našem razumu? Koliko veljave in vrednosti ima naš razum? Kaj je misliti o abstraktnih pojmih, kaj o idejah itd.: tako se kopiči mnogo važnih vprašanj, ki se dajo združiti v celoto in obdelovati vednostno. V novejšem času je res bilo mnogo modroslovcev, ki so taka vprašanja v posebnih delih obdelovali. Naslovi takim delom so bili različni, n. pr. „poskus o človeški pameti“ (Locke, Leibnitz), „obravnava o principih človeške pameti“ (Berkeley), „preiskava človeškega razuma“ (Hume), „kritika čiste pameti“ (Kant), „nauk o spoznavanji“ (Erkenntnisslehre, Erkenntnisstheorie — mnogi novejši), „noetika“ (Hagemann, Stöckl i. dr.). Zadnje besede se bomo tudi mi oklenili, ker dobro izraža vednost, o kteri govorimo in ker je domačo besedo popolnoma primerno — težko skovati.

Tajiti ne moremo, da staro modroslovje ne pozna posebne vede, ki bi obsegala to, kar naša noetika. Tudi dandanes se nekteri upirajo taki novi, posebni vedi, češ, „dajo se dotični

nauki obravnavati v logiki, n. pr. nauk o gotovosti, o dvomu itd., ali pa v dušeslovji, n. pr. izvir idej in našega spoznavanja.“ — Vendar bomo tudi mi obdelavali noetiko kot posebno in samostojno vedo zaradi teh razlogov:

1. Vprašanja, ktera pojasnuje in obravnava ta veda, so zelo važna, res glavna vprašanja v celem modroslovji. H krati so pa tudi res tako sorodna med seboj, da se dajo lahko združiti v vednostno celoto. Ker govori metafizika o stvareh in njihovih lastnostih, kakoršne so same na sebi, moramo poprej do trdnega prepričati se, koliko da so vredni naši metafizični pojmi, kako daleč sega naše spoznavanje.

2. Glede teh vprašanj je toliko različnih nazorov, posebno v novejšem času, da mora modroslovec ozirati se nanje, bodisi da prevzame, kar imajo resničnega, bodisi da zavrže, kar je napačnega, da se tako sam obvaruje zmote. Zgodovina modroslovja kaže, da se ravna po nazorih noetičnih celi modroslovni sostav kakega učenjaka. Niti logika, niti kteri drug modroslovni del ne ponuja dovolj prilike za razpravljanje takih nazorov.

3. Akoravno ni imelo staro modroslovje tega posebnega dela, vendar nas to ne more ovirati, da bi ga tudi mi ne imeli. Vsaka veda se razvija in tako tudi modroslovje. Lahko rečemo, da se je v tem oddelku novejše modroslovje razširilo, da je krepko napredovalo. Staro modroslovje se je opiralo v omenjenih vprašanjih na vsakdanje nazore navadnega razuma, novejše modroslovje pa se peča tudi s tem vprašanjem vednostno, t. j. temeljito in obširno. Zato imamo veliko spisov, ki obravnavajo ta vprašanja in sicer spise najboljših novejih modroslovcev. — Celotni modroslovni sostav ima torej po pravici za noetiko poseben del.

Noetika se najože oklepa logike. Logični zakoni so deloma podlaga noetiki, deloma pa skuša noetika logiki dati pravi temelj. Prav tesna je tudi zveza med noetiko in metafiziko. Ker nahajamo v metafiziki večinoma take pojme, ktere dobivamo samo s svojo pametjo, zato je treba poprej pokazati, da so ti pojmi istiniti. Zato smemo trditi, da je podlaga metafiziki noetika. Zgodovina modroslovja kaže, da se je

noetika razvila zaradi metafizike in da ste obe vedi bili vedno skleneni. Včasih je bila noetika sovražna metafiziki, včasih pa prijazna. Nam bode naloga ogledati si noetiko nepristransko ter razložiti njeno vsebino.

Taka preiskovanja, kakor nam jih podaja noetika, niso bila popolnoma neznana v starem veku. V srednjem veku je bilo mnogo prilike zanje, ker je bilo treba mnogokrat pojasnjevati razmero med bogoslovjem in modroslovjem, med vero in pametjo in to vprašanje je tudi noetično. Novejša doba pa se je začela temeljito in korenito baviti s spoznavanjem samim, skoro bi rekli, preveč, ker je vse drugo modrovanje zaradi tega zaostalo, ali — rekel bi — potopilo se v noetiki.

§. 21.

Kaj obranavamo v noetiki?

Sicer je namen logiki, da nam razkazuje podlago in dele spoznavanja našega. Vendar logika se peča bolj z zakoni spoznavanja, kaže, kakšno je spoznavanje samo na sebi, tako nekako, kakor prirodopisje kaže posamezne prirodnine in ne vpraša, odkod neki so, ali so vstvarjene, ali so take od vekomaj itd. Pamet naša ne more biti s tem zadovoljna, da ve, kako da deluje in po kterih zakonih se ravna, marveč se hoče prepričati, da prav ravna in da jo vodi njeno delovanje do resnice. Zato preiskuje noetika najprej, kaj je resnica, ki je namen našemu spoznavanju. Odgovor nam je znan iz logike, in znano nam je, kako do resnice pridemo. Ako spoznavamo stvari tako, kakoršne so, spoznavamo resnico. Ali pa morem spoznati stvari tako, kakoršne so? Da izvem to, treba je natančno preiskovati spoznavanje samo. Kakšno pa je spoznavanje? Dvoje: čutno in umsko. Čutno dobivamo po čutilih, umsko si pridobivamo s premišljevanjem. Čutila nam kažejo mnogo predmetov, ki so snov vsega našega spoznavanja. A če ne bi imeli drugih zmožnosti za spoznavanje, bilo bi pač zelo nepopolno in ne bolje, kakor je živalsko. Snov ktero dobivamo po čutilih, obdelujemo in pripravljamo s svojim umom in to je še le pravo spoznavanje.

Z umom primerjamo predmete med seboj, sodimo, sklepamo, dobivamo nadčutne dele in znake raznih stvari in ti deli so še bolj važni, kakor čutni. Z umom spoznamo, kaj je bistveno, stalno, nespremenljivo, kaj je splošno v raznih stvareh. Tako se nam zdi, da pridemo z umom še bolj do resnice, kakor s čutili. Kolikor bolj je kaka stvar stalna in nespremenljiva, toliko bolj je istinita. Veliko bolj mora nam biti na tem, da spoznamo najistinitejše dele raznih stvari, kakor pa minljive, čutne.

To vse nam bi jako ugajalo, ako le ne bi se trebalo bati, da se nam izgubi resnica, ko se povzdignemo z umom nad čute. Kakor moremo oddaljene predmete le slabo spoznati in sicer toliko slabše, kolikor dalje smo od njih, tako morebiti tudi slabše spoznavamo z umom, ker je um dalje od stvari, kakor so čutila? Ni težko dokazati, da tudi umsko spoznavanje naše ima toliko vrednosti in veljave, kolikor čutno in celo še več, mnogo več. Treba je le do dobra prevdariti, od kod da prihaja naše znanje o nadčutnih rečeh, ali *ideja* naša, n. pr. o duši, o Bogu, o večnosti. Ako imamo to znanje, to vednost kar sami v sebi, tako da so nam te ideje *prirojene*, potem pač ni gotovo, da se te ideje ujemajo z istino. Ideja ali misel naša nam bi pravila, da je Bog, a gotovo to vendar ne bi bilo, kajti ta ideja bi samo v naši duši bila, kakor so v duši čustva, ali razne neresnične predstave n. pr. o zmaju, o deveti deželi itd. Ravno tako bi bilo tudi kaj negotovo in nezanesljivo naše znanje o nadčutnih rečeh, ako bi se vse naše znanje samo s čutili vršilo, ko bi torej kdo rekel: kar vem, to vem samo po svojih očeh, ušesih in drugih čutilih; kaj drugega ne morem vedeti. Ko bi to bilo resnično, potem bi seveda vse bilo negotovo, kar bi govorili ali hoteli vedeti o nadčutnih rečeh. Kdo more o kaki stvari kaj vedeti, ako ne more z nobenim pomočkom do nje priti? O predmetih kaj govoriti, ki so onkraj našega spoznavanja, bilo bi le goljufivo, ali vsaj neopravičeno. Zato pa tudi pravijo oni, ki se drže tega nazora (senzuvalisti), da nadčutnih reči ali predmetov ni, in ko bi res bili, ne bi mogli vedeti o njih ničesa.

Toda oba nazora sta enostranska, prvi in drugi, torej tudi napačna. Resnica je v sredi. Res je, da o nobeni stvari ne moremo ničesa vedeti, ako je ne dosežemo s svojimi čutili; res je, da si pridobivamo s čutili prvo znanje ali vsaj podlago za znanje. Toda, kar nam dajejo čutila, to je še pičlo malo, nepopolno, brez zveze in enote. Kar nam dajejo čutila, to je podobno gradivu, kamenju in apnu pri zidanju: um naš spravlja to v pravi in primerni red. Tako pa tudi um naš čutno spoznavanje dopolnjuje in dovršuje. Čutila nam kažejo samo barve, okus, vonj: um nam pravi o tisti reči sami, ki ima barvo, okus in vonj. Čutila nam kažejo samo bliskovo svetlobo in gromenje: um naš nahaja zvezo med obema pojavoma. Čutilo nam kaže svetlobo solnčno: um naš pa more spoznati, da je solnce nebesno telo, okoli kterega se suče naša zemlja. Um si ne dela tega spoznanja svojevoljno, tudi ne kar iz ničesa, temveč um samo povzema iz čutnega spoznavanja, um se ozira na to, kar mu podajajo čutila; kakor zajemajo čutila iz zunanjih predmetov, tako zajema um iz čutilnega ali čutnega spoznavanja. Um torej spoznava istino in njegovo spoznavanje je tako resnično, kakor čutno. Ako kdo taji veljavo uma, tajiti mora vse spoznanje. Zakaj bi čutila bila bolj zanesljiva, kakor je um? — To važno zadevo razpravlja in dokazuje noetika prav obširno in temeljito in kaže, kako se razvija, kako napreduje naše spoznavanje, kako je vse spoznavanje bistveno samo eno, akoravno se vrši po raznih načinih. S tem pa noetika tudi dokazuje, da je umsko spoznavanje pravo spoznavanje in nam podaja resnico. Seveda gotovost ali izvestnost naša ni vselej ravno tista. Včasih dobro vemo, drugikrat menimo, potem slutimo, včasih smo prepričani, včasih dvomimo, včasih kako resnico razvidimo, drugikrat samo verujemo. O vseh raznih načinih govori noetika. Da imamo pravo spoznanje, mora nam biti gotovo, trdno. Noetika mora pokazati, ktero spoznanje in kdaj je gotovo, kaj je podlaga ali zadnji razlog gotovosti, kdaj gotovosti ni itd. — Iz takega razkladanja se vidi, kaj da smemo zahtévati o svojem spoznavanji. Mnogi zahtevajo,

da naj bi naše spoznavanje imelo take lastnosti, kakoršnih nikakor ne more imeti. Tudi tukaj mora biti neka podlaga ali neko dno, na kterem je vse spoznavanje. Ta podlaga je: resnično je to, kar razvidim, kar je „evidentno“, ali kar razvidim kot gotovo, kar spoznam kot gotovo, to se mi kar vsiljuje, neka sila, nuja ali nujnost me priganja, da tako sodim in drugače soditi ne morem. Ta razvidnost ali nujnost je zadnji razlog resnice. Kdor išče drugega, trudi se brez vspeha, ali pa spodkopava spoznanje.

Tako nam noetika razkazuje obseg spoznavanja, razkazuje podlago, pogoje, meje, kterih ne smemo prekoračiti; noetika pobiva razne napačne in enostranske nazore, zlasti nam je trdna obramba proti splošnemu dvomu — skepticizmu, zato utrjuje prav noetika vsakemu modroslovcu nazore in sploh celo prepričanje.

Kakor moramo zaradi omenjenih razlogov noetiki priznati zelo važno mesto v modroslovnem sostavu, vendar ne moremo tajiti, da vspehi modroslovcev na polji noetičnem niso bili vselej najbolji in plodonosni. Odkar je jela cvesti in dvigati se ta veda, postalo je vse modroslovje negotovo in nestalno, kakor da ne bi imelo več trdnih tal in kakor ne bi več moglo priti do resnice. Posebno odkar je Kant priobčil l. 1781 svoje slavno delo „Kritik der reinen Vernunft“, bilo je, kakor da so modroslovci hoteli prekositi drug drugega z novimi nauki, naj so se s pametjo strinjali, ali ne. To je bilo vsakako škodljivo modroslovju. Pa kriva tega ni bila noetika sama po sebi, ampak zloraba noetike. V noetiki je namreč velika nevarnost, da zaide v vprašanja, za ktera nimamo in ne moremo imeti nikakega odgovora. Kdor bi hotel popolnoma dognati vprašanje: Kaj je naše spoznanje, on bi moral biti vsegaveden. Spoznanje naše je neko delovanje, o kterem moremo pač reči: „tako je“; nikakor pa ne: „to je.“ Spoznanje naše vendar ne more prekoračiti ali prestopiti samo sebe. Ali more luč videti sama sebe? — Zato smemo opomniti, da so modroslovci v noetiki hoteli priti ali seči predaleč, pregloboko. Prišli so do vprašanj in preiskav, za ktere nimamo odgovora. Zato so pa razdrli mnogo lepih pridobitev in pokončali mnogo sadov na modroslovnem polji: da, celó modroslovje samo spravili so v slab glas.

D.

Metafizika.

§. 22.

Početek, stališče in pomen metafizike.

Z onimi vprašanji, s kterimi se peča dandanes metafizika, pečali so se že prvi modrijani in njihovo znanje so imenovali ljudje modrost. Tudi véliki modroslovec Aristotel obdeloval je vprašanja: od kod je vesoljstvo, iz kterih delov obstojé vse stvari, kaj je pri vseh splošno ali občno, kako se spreminjajo, sploh vprašanja o zadnjih vzrokih vseh stvari. Aristotel je imenoval to svoje modrovanje: prvo modroslovje, πρώτη φιλοσοφία (prote philosophia). V tem svojem slovečem delu se ozira Aristotel na nauke vseh svojih prednikov ter kaže, kako so oni razlagali vesoljstvo. Tudi on razlaga, toda z bistrim umom in čudovito natančnostjo. Neki učenjak, Andronik iz Rhoda, razvrstil je Aristotelove spise tako, da je omenjeno delo stavil za knjigami, ki obravnavajo natoro (fizika) in imenoval spise o „prvem modroslovji“ meta-fizika, to je spisi, ki sledijo fizičnim spisom, po domače bi rekli: zanaravoslovni spisi ali dostavek naraslovju. Ono ime je Aristotelovim spisom ostalo in polagoma ni samo onih zaznamovalo, ampak tudi vednost samo, ktero obravnavajo tisti spisi.

Akoravno je pa to ime prav slučajno nastalo, vendar zaznamuje tudi — vsaj nekoliko — predmet naše vede. Ta veda namreč ni naravoslovna, pač je na podlagi naravoslovja, kajti obravnava naravo, toda ne po čutnih pojavih, ampak nadčutni del v naravi je predmet metafiziki. Torej bi smeli imenovati v tem pomenu metafiziko: nadnaravoslovje.

Da je v resnici mnogo takih predmetov, kterih ne spoznavamo s svojimi čutili, ampak samo z umom, to je dokazala noetika. Tudi o teh — nadčutnih — predmetih je posebna veda. Kteri so pa ti predmeti?

Vse, karkoli je, moremo s svojim umom obsezati ter spoznati, kaj je skupnega pri vseh stvareh. Že to je skupno, da so ali da bivajo. Vsa bitja imajo neko bistvo, ki je nespremenljivo in imajo tudi na sebi kaj nebistvenega, ki se spreminja. Kdo ne vé, da razločujemo stvari po njihovi lepoti ali popolnosti, dobroti, resničnosti ali istinitosti? Kdo ne vé, da so stvari med seboj v raznih razmerah, da imajo razne vzroke in razne prvine, iz kterih so sostavljene? Zato obdeluje metafizika ta vprašanja, ki so prav težavna in nikakor ne vsakdanja, toda ogniti se jih veda ne sme in ne more. — In o svetu — koliko vprašanj! O človeku in njegovi duši, o Bogu! Kakor pregleduje oko z visoke gore višave in nižave v širnem obzoru, kakor primerja med seboj oblike najviših predmetov in se ne zanima za majhne stvari, živali in rastline: tako pregledujemo v metafiziki najviše predmete, kterih se more lotiti naše spoznavanje.

Zato je metafizika najviša vednost, ktero more gojiti naša pamet. Med drugimi modroslovnimi vedami je ona središče. Vse so združene z metafiziko, vse so v podlago njej, h krati pa tudi pojasnjuje in dovršuje metafizika vse druge modroslovne vede. Po pravici jo je torej imenoval Aristotel „prvo filozofijo“, lahko jo imenujemo sploh „prvo vedo“ ali v podobi in primeri tudi kraljico med drugimi vedami.

Res je, da tega, kar uči metafizika, ne spoznamo najprej ali poprej, kakor druge reči, marveč navadno še le nazadnje. In v tem pomenu tudi nismo imenovali metafizike prve vede, ampak zaradi važnosti in zaradi njenega stališča. Ločiti moramo, kaj da je prvo po svoji naravi ali samo na sebi, in kaj je prvo za naše spoznanje (*πρότερον φύσει — πρότερον πρὸς ἡμᾶς*). Ako mislimo na pr. solnce, ločimo lahko solnčno svetlobo in gorkoto od solnčne tvarine. Mi spoznamo poprej solnčno svetlobo in gorkoto potem še le sklepamo, da je vzrok obema solnčna tvarina, solnčno telo. Narobe pa je gotovo po naravi svoji poprej solnčno telo, kajti iz njega izhaja svetloba in gorkota. Metafizika obravnava one predmete, ki so po svoji naravi prvi in vzroki ali viri vsem drugim.

Metafizika razpada v dva dela: v splošni del in posebni del. Splošni del obravnava vesoljstvo po onih znakih, ki jih nahajamo v vseh rečeh, v vseh bitjih. Kar je, ima tudi zaradi tega nekaj znakov, ker je. To, kar je, imenujemo obče: bitje (ein Wesen, ein Ding). Ker govori prvi del o bitjih sploh, in ker se imenuje bitje po grško τὸ ὄν (genetiv: ὄντ-ος), zato imenujemo ta del metafizike: ontologijo (t. j. nauk o bitji). Bitja se pa dajo razvrstiti, ako prevdarjamo njihove poglavitne lastnosti: a) v bitja, ktera opazujemo na vidnem svetu ali v stvarstvu. Nauk metafizični o svetu zovemo „kozmologijo“ (kosmologia, od kosmos = svet in logos = beseda, nauk). b) V posebno vrsto moramo šteti in torej tudi posebej obdelovati človeško dušo. Oni del metafizike, ki govori o človeški duši, imenuje se dušeslovje ali psihologija, in sicer racijonalna, da ločimo ta nauk od empirskega dušeslovja. — c) Naša pamet spoznava, da svet in človek nista sama po sebi nastala, ampak da ima vesoljstvo edin vir, da izhaja vse iz enega vzroka. Ta edini vzrok vesoljstve imenuje se Bog. Tretji del metafizike imenuje se bogoslovje ali teologija in sicer racijonalna ali umovna, da jo ločimo od razodete ali nadnaravne teologije, ki spada v drugo vedo. — Razumeva se samo ob sebi, da je splošni del na prvem mestu, druga dva se pa vrstita v kterem koli redu.

Utegnilo bi se komu čudno zdeti, da govorimo tako naravnost in nedvomljivo o metafiziki v splošnem vvodu v modroslovje. Metafiziko so namreč nekteri modroslovci popolnoma izključili iz vrste drugih ved, češ, da metafizika ni veda, ker nima tvarnega (realnega) predmeta. Zlasti sta Hume in Kant do cela spodbila metafiziki podlago, tako pravijo njeni nasprotniki, in sedaj spada samo še med staro šaro in ima nekoliko pomena le v zgodovini modroslovja. — Priznati moramo, da novejše modroslovje ni prijazno metafiziki, zaradi vzrokov, ktere smo že navedli. Vendar mora naš vvod govoriti tudi o tej vedi iń sicer: a) zato, ker mnogo veče število modroslovcev pripoznava in obdelava metafiziko, kakor pa taji. b) Ako se oziramo pri tem vprašanji na vsakdanji in zdravi razum, potrjuje nazore, ki so me-

tafiziki ugodni. c) Metafizika je najstarejši in najbolj obdelani, kakor tudi najbolj znani del modroslovja. Kdor podira metafiziko, podira modroslovje. d) Glede praktičnih vprašanj, to je takih, ki se tičejo življenja in naše nravnosti, mora vsakdo priznati, da le trezna metafizika je zadnja podlaga nravnosti naše, da le na metafiziki slonć oni nazori, ki so temelji našega življenja, ki so temelji naše plemenitosti, temelji našega upanja v prihodnosti, temelji človeške družbe, temelji pravice in resnice. Ako bi se v človeškem prepričanji ti temelji splošno porušili, zadeti bi morala kmalu človeško družbo velika nesreča. Reči smemo brez pomisleka: nauki, ki jih podaja metafizika, so neprecenljivo blago človeškega duha, neprecenljivi zaklad človeške družbe. Splošen vvod se mora gotovo ozirati na tak občen pomen kake vede za človeštvo, na pomen, ki ga nam kaže zgodovina: nazori posameznih učenjakov nimajo dosti veljave v vprašanjih, na ktera odgovarja celo človeštvo.

§. 23.

Kaj uči metafizika?

I. Ontologija. Kadarkoli mislimo, kadarkoli izrečemo kako sodbo, vselej si mislimo, da oni predmet je ali biva, o kterem kaj sodimo. Ako bi h krati mislil, da tiste stvari ni, ne bi mogel ničesa reči o njej. Ako pravim, da je papir bel, izrekam tudi, da papir v istini je. Ako pazim na to svojo misel, dobim zelo važen pojem bivanja ali biti (der Begriff des Seins). Kdo bi rekel, da ta pojem ničesa ne pomeni? Ako pomeni: bel, črn itd. nekaj istinitega, pomeni tudi pojem biti. — Karkoli je, to imenujemo bitje. Bitje je torej reč, o kteri ne povemo nič drugega, kakor da je. Oni znak, kterega prevdarjamo na bitji, je bit (das Sein). Nasprotno biti je ne-bit (Nichtsein). O ne-biti se ne more drugega naznaniti, kakor da je ni. Ne-bit je torej goli pojem. Ako prevdarjamo kako bitje ter iščemo zakonov, po kterih se ravna, dobimo tri glavne zakone biti: 1.) Eno in isto bitje ne more v enem in istem oziru h krati biti in ne-biti. 2.) Kako bitje more v enem in istem oziru biti ali ne-biti: tretji slučaj je nemožen.

N. pr da bi dan h krati svetel bil in temen, to je nemožno. 3.) Vsako bitje mora imeti dovolj vzroka, da je. Ako ne bi imelo dovolj vzroka, ne bi ga bilo. — Ko je razložila ontologija te zakone vseh bitij, razklada različne načine, po kterih more kakšno bitje biti. Mislimo si namreč, da kakšnega bitja še ni v istini, toda, ker je že povoljen vzrok zanj, more biti, ali bitje je možno (mogoče). Ako se iz vzroka bitje razvije, potem je v istini, ali je istinito. Kadar se pa mora razviti iz vzroka, tedaj je nujno (v modroslovnem pomenu — nothwendig). Da spoznamo in določimo, kako se razvijajo posamezne stvari druga iz druge in kakšna je njihova razmera, v ta namen so ti pojmi zelo potrebni in zelo važni v ontologiji. — Pa ne samo na ta način ločimo bitja: ako prevdarjamo, spoznamo tudi lahko, da so razne vrste bitij. Barva, ktero vidim na zidu, je bitje, pa drugačno bitje, kakor tvarina zidova. Na človeku ločimo lahko njegovo telo od njegovega duha: oboje skupaj je človek ali oseba. Kamen, ki ga vidim pred seboj, ni oseba in vendar je neko bitje. Tako se prepričamo, da so razne vrste bitij in tedaj tudi razne vrste biti ali bivanja (essendi): te vrste imenujemo kategorije. Aristotel jih našteva deset, drugi modroslovci pa manj. Med temi kategorijami so posebno važne kategorije: substancija (podstat) in relacija (odnos) in med relacijami posebno vzrok in učinek. Na substanciji so akcidencije (pritike), ki se spreminjajo, substancija pa je vedno ista, dokler je stvar ista in narobe. Vzrok in učinek se nahajata pri vseh spremembah. Oba sta najtesneje združena, tako da nikdar ni enega brez drugega. Zakon, ki pravi, da mora za vzrokom vedno priti učinek, imenuje se zakon vzročnosti ali kavzalnosti (Causalitäts-Gesetz) in je skoro najimenitnejši zakon, kar jih uči metafizika. Ta zakon je obče veljaven ter ga dokazujemo o bitjih sploh. Vzrokov ločimo več vrst, kakor se namreč oziramo ali na sile, ki učinjajo, ali na smoter, ki ga hoče dejanje doseči, ali na snov, iz ktere se napravi kak učinek ali kaka stvar. V vseh vzrokih pa veljajo določeni zakoni in sicer zakoni, ki so vsakemu vzroku primerni. Lahko dokažemo in razkažemo, da velja

v vseh bitjih ali v vsem bivanji zakonitost. Ta zakonitost (Gesetzmässigkeit) je vesoljni red, ki vlada povsodi in ki se sme imenovati način, po kterem delujejo bitja.

II. Kozmologija. Opomniti je treba najprej, da naslednji deli metafizike s prvim delom (ontologijo) niso vsporedni, ampak splošnemu delu vsporeden je najprej posebni del in posebni del razpada v kozmo-, psiho- in teologijo. Vendar pa ne bode trpel naš pregled škode, akoravno tukaj posamne dele vsporedimo in ne podredimo, kakor bi morali pravilno.

Kakor ime kaže, obravnava kozmologija svet, kar je vstvarjeno, kar je v vesoljnem redu (kosmos — red). Vse, kar vidimo in sploh dosežemo s čutili, kakor tudi vse ono, kar spoznavamo z umom, razun duše in Boga, obravnavamo v tem modroslovnem delu. Duša v resnici tudi spada v kozmologijo, toda zaradi posebne imenitnosti govorimo o duši v posebnem delu. — Ko obrnemo svojo pozornost na vesoljstvo: koliko predmetov, kolika raznovrstnost, koliko raznih oblik se nam kaže! Kar nas najprej zanima, je prostor in je čas. Vse tvarinske reči, kolikor jih opazujemo, so v prostoru. Kaj je torej prostor, kakšen je, ali je končen ali brezkončen? Ravno tako moramo vprašati o času: kaj je čas? Ali je samo neka lastnost ali neki znak v stvareh, ali je sam zase posebno bitje, ali je pa morebiti (po Kant-u) samo neki nazor, ki ga imamo o tvarinskih stvareh, ne da bi te v času ali v prostoru tudi istinito bile? Metafizika mora natančno in temeljito razpravljati to vprašanje, ki modroslovcem takó zeló beli glavo. Vvod seveda ne more podati končnega in veljavnega odgovora.

V celem svetovnem obsegu, kakor sem ga preje omenjal, ločimo dva reda bitij, ki ju navadno imenujemo kraljestvi, za svojo rabo pa ju najbolje ločimo s tem, da pravimo enemu organski svet in drugemu neorganski svet. Neorganski svet je podlaga organskemu, zato se mora veda ž njim najprej pečati. Neorganski svet imenujemo tudi telesni svet (Körperwelt) in s telesi pečati se mora pred vsem kozmologija. Telesa obstojijo iz materije ali tvarine. Kaj

je tvarina? Razni nazori odgovarjajo različno. Nekteri mislijo, da je tvarina le drug pojem in druga beseda za „silo“, drugi pravijo, da obstoji tvarina iz prav majhnih, nerazdeljivih delcev, ki se atomi imenujejo, tretji trdijo, da obstojijo neorganska, kakor tudi organska telesa iz dveh prvin: iz materije in forme. Preiskava mora pokazati, kteri nazor da je pravi. — Pa ni dosti, da vemo, iz česa da obstojijo vsa organska telesa, ampak vedeti moramo tudi, od kod da izhajajo in kako so se spreminjala telesa dosedaj. Ali je svet tak od vekov, kakoršen je sedaj, ali je polagoma nastal, ali ga je kaka zunanja moč naredila, ali iz ničesar vstvarila? Ali je mogoče najti kako splošno postavo, ki bi veljala za vesoljstvo in ki bi nam kazala, kako da se je vesoljstvo spreminjalo dosedaj in kako se bode zanaprej? V teh vprašanjih se dotika kozmologija prav tesno naravoslovja in zajema tudi iž njega mnogo naukov, na kterih zida svoje splošneje nauke. — Kakor preiskuje kozmologija naravo neorgansko, tako preiskuje tudi naravo organskih bitij. Kakšen razloček pa je med organskimi in neorganskimi bitji? Ali je med obojimi nerazrušljiva zveza? Morebiti se da najti popoln in nepretrgan prehod iz neorganskega sveta do organskega? Preiskave učijo, da je življenje, ktero nahajamo v organskih ali živih bitjih, neka moč sama zase, ki ne izvira iz neorganskih moči, torej je moralo življenje drugače začeti se, kakor po mehanski ali kemijski poti. To vprašanje je zelo težavno in treba je tudi tukaj globoko poseči v naravoslovne vede, da dobimo trdno podlago iz skušnje. Modroslovje skuša pokazati tudi bistvo življenja, kajti le, ako razumemo bistvo, moremo razumeti vse pojave na živih bitjih. Živa bitja so med seboj tudi tako — morebiti še bolj — različna, kakor neživa. Od kod so te razlike? Od kod so posamezne vrste živali in rastlin? Ali so že sprva, ko je rastlinstvo in živalstvo nastalo, bile te vrste, ali so nastale pozneje in polagoma? — Modroslovec pa ne skuša samo po tem načinu razjasniti teh vprašanj, kakor jih obdelujejo druge vede, ampak ozira se tudi na vesoljni red ali na vesoljni pomen kake stvari. Vpraša namreč: kako mesto, kako stališče ima ta stvar v vesoljstvu

med drugimi stvarmi? Kadar se namreč prepričamo, da vlada v celi naravi trden, stalen in enoten red, potem lahko sklepamo, da se po tem redu dá soditi o posameznih delih narave. Tako spoznamo iz posameznih stvari vesoljni red in splošni zakon: iz vesoljnega reda pa zopet spoznamo natančneje posamezne predmete. Naravoslovje prevdarja naravo samo takó, da išče vzrokov za pojave in spremembe ter določuje zakone, ki veljajo v naravi. Modroslovje pa vpraša tudi: čemu je svet, čemu so te stvari, spremembe, ti pojavi? Torej skuša zvedeti tudi n a m e n ali smoter. Kajti treba je naravo opazovati le površno, da se prepričamo o tem občnem namenu ali smotru. Posamezne stvari imajo posebne smotre in vesoljstvo ima tudi svoj smoter, kterega vselej tudi doseza. Ta nazor o naravi, ki se opira na smotrenost (Zweckmässigkeit) v naravi, imenuje se t e l e o l o g i j s k i ali smotrenostni nazor.

III. D u š e s l o v j e. Med drugimi predmeti, ktere nahajamo v vesoljni naravi, odlikuje se v marsičem človek. Odlikuje se pa on najbolj po svojem netvarinskem delu, ki je združen po svoji naravi s tvarinskim delom, namreč telesom. Oni netvarinski del imenujemo d u h a ali d u š o. Duh se razlikuje mnogostransko in bistveno od tvarine, zato je treba tudi obravnavati ga v posebnem delu metafizike. — Kakor vemo, govori empirsko dušeslovje samo o pojavih, ktere opazujemo v svojem dušnem življenji. Kaj da je duša, od kod je in kakšna da bode njena prihodna osoda, to razkazuje metafizika, ki obdeluje naravo in bistvo vseh stvari. Kaj da je duša, to spoznamo, ako prevdarjamo duševne pojave. Ker duševni pojavi niso taki, kakoršni so tvarinski, zato tudi substancija duševna ne more biti taka, kakoršna je tvarinska. Duša ni tvarinska, duša tudi ni samo prazna beseda, ki bi zaznamovala neko vrsto notranjih pojavov: ampak duša je pravo, samostojno in posebno bitje, kakoršno zaznamujemo z besedo substancija. Med tem ko se spreminjajo vsi telesni deli, se duša ne spreminja; akoravno je teh telesnih delov mnogo, je pa duša samo ena in v njej se strinja vse duševno, pa tudi telesno življenje. V duši je središče tudi telesnega življenja. — A silno težko pač je pokazati, kako da se druži

netvarinska duša s tvarinskim telesom: le enake stvari namreč se med seboj družijo. V istini je tudi mnogo nazorov, ki nam hočejo razjasniti, kako da je združena duša s telesom, izmed kterih so nekteri gotovo napačni. Kdor hoče prav razlagati, kako da je združena duša s telesom, mora opazovati pojave in potem mora izbrati one pojme, ki se z vsemi pojavi popolnoma ujemajo. Ako bi se pa morebiti ne dalo popolnoma določiti, po kterem načinu, ki ga drugodi opazujemo v naravi, da je združena duša s telesom, tedaj nam ne bi ostalo kaj drugega na izbiro, kakor da bi rekli: spoznati in določiti ne moremo tega. Vse stvari delujejo in se med seboj vravnavajo tako, kakor jim veleva njihova narava. Zakaj bi se torej čudili, ako se duša in telo združujeta na poseben način? Duh se gotovo ne more združiti s tvarino tako, kakor se združuje tvarina s tvarino. — Ako smo spoznali, kako da je duša združena s telesom, potem tudi lahko razumemo, kako da biva ali „prebiva“ duša v telesu, kje da je, ali morebiti v možganih, ali kje drugodi ali v celem telesu. Tako je treba tudi določiti, kako da deluje duša skupaj s telesom, kakšne moči ali sile da ima, kako se te sile razvijajo, kako se javijo. Ker duša ni tvarinsko bitje, treba je določiti, kako da je nastala ali kako se je začela. Morebiti izhaja duša otrokova iz duš roditeljev, ali pride od drugodi, ali jo vstvari Bog iz ničesa: vse to prevdarja metafizika in s trdnimi dokazi podpira pravi nazor. Kakor pa hočemo izvedeti, od kodi da je duša, tako želimo spoznati tudi poznejšo njeno osodo. Kaj se zgodi z dušo ob smrti? Ali razpade? Ali premine, kakor druge stvari? Ali pa ostane in živi še dalje? Najboljši modroslovci so učili, da je duša neumrljiva in tega prepričanja se mora okleniti zdrava metafizika.

IV. Bogoslovje. Naravoslovje dokazuje in pojasnjuje pojave v naravi, išče zakonov in jih izvaja iz kakega splošnejega principa. Metafizika pa se ozira tudi na one znake in išče onih zakonov, ki se ne dajo spoznati s samimi čutili ali po skušnji (z eksperimentom), ampak z umom: um pa seže globoko do bistva vseh stvari. Ko opazujemo stvarstvo

ne samo s čutili, ampak z umom, spoznamo, da stvari ne morejo biti same iz sebe, ker se vedno spreminjajo, ker ne more nobena obstati sama ob sebi. Kar torej opazujemo, to mora biti od drugodi. Bodisi, da opazujemo naravo samo in njene dele, njeno gibanje in spreminjevanje, ali da opazujemo stalni red v naravi, ki je splošen, ali bodisi, da opazujemo sami sebe in posebej še nravno postavo, ki se nam razodeva v naši vesti: vse to nam pravi, da je neskončno, vsemogočno in vsemodro bitje vzrok onim stvarem, in sicer vsem stvarem, ne samo nekterim. Celo človeštvo je prepričano, da je neko tako bitje, iz kterega izhaja in izvira vse drugo in to splošno prepričanje potrjuje tudi dokaze, ktere podaja metafizika. Razumevamo lahko, da je od tega prepričanja vse drugo prepričanje zavisno. Kak razloček med tema stavkoma: Vse je od Boga — in: vse je sámo iz sebe! Ker je Bog vzrok vsem stvarem, zato presega on vsa druga bitja neskončno. On je pravo bitje, v kterem je vse istinito — realno, v njem je vse, kar je, brez mej, brez konca, brez pomanjkljivosti. Zato je Bog ne samo najbolj istinito bitje (ens realissimum), ampak istinitost njegova je vsa drugačna kakor istinitost v drugih bitjih. Bog je sam po sebi, druga bitja pa so le zato, ker je Bog.

Ker so vse stvari iz Boga, zato moremo tudi iz vseh povzeti, da je Bog. A drugo vprašanje je, moremo li spoznati, kaj in kakšen je Bog? Skoro se zdi, da to ni mogoče, ker je Bog popolnoma drugačno bitje, kakor je svet. Toda prevdarimo le, da svet je delo stvarnikovo, ktero gotovo on spoznava, pa tudi mi spoznavamo svet in sami sebe: zato imamo gotovo tudi zmožnost, da spoznavamo Boga. V svetu odsevajo lastnosti božje, kajti delo nam kaže umetnika, ki je to naredil. Spoznati moremo, v čem da se Bog loči od sveta, spoznati moremo tudi njegove lastnosti že po svoji pameti, in tako moremo vstvariti si resničen pojem o najvišem bitji. Prevdarjati moremo, kakšen da je Bog sam na sebi, prevdarjati, kakšno je njegovo delovanje sploh in posebej še delovanje v svetu. Bog spoznava, spoznava najpopolnejše, on tudi hoče. Oboje: spoznavanje in hotenje ima v

Bogu posebne znake ali lastnosti, ker prav za prav ni oboje nič drugega, kakor bistvo božje samo. Najbolj pa nas zanima razmera, ki je med Bogom in svetom. Bog je svet vstvaril in sicer iz ničesa, kajti poleg Boga ni moglo biti nobenega bitja, iz kterega bi Bog bil naredil svet. Svet ne more biti večen, ker sicer bi Bog ne bil Bog. Metafizika mora temeljito razpravljati to vprašanje, je-li Bog svet vstvaril, ali ne. Dokazi morajo biti trdni in razvidni: ti dokazi seveda se ne razločujejo dosti od onih, s kterimi dokazujemo, da je Bog. Ako je namreč svet vstvarjen, gotovo je ali biva Bog, in ako je Bog, je svet vstvarjen. Kakor je treba začetek sveta razlagati z božjo vsegamogočnostjo, tako tudi ohranjevanje in vladanje sveta. Bog deluje vedno, kakor je deloval v stvarjenji, tako deluje tudi po stvarjenji: brez njega bi se svet pogreznil v nič.

Ker je Bog sveta začetnik, zato teži svet na Boga. Svet je vstvarjen zaradi Boga in svet pride do svojega namena le, ako pride do Boga, ako poveličuje njega in povzdiguje njegovo slavo. Ker je Bog neskončno umno bitje, ni vstvaril sveta brez namena, zato vlada v celem stvarstvu najpopolniši namen. Vsaka stvar razvija se do svojega namena. — Akoravno govori ta del (bogoslovje) o Bogu, vendar nam prav ta del krasno razsvetljuje in pojasnjuje druge modroslovne dele; posebej kozmologijo. Bog je vir vseh stvari, je pa tudi vir našega spoznavanja.

Iz tega pregleda je lahko razvideti, kako obširno je polje metafizične vede. Najimenitniša vprašanja pretresuje ta veda in daje tudi odgovore, kakor jih le more dati človeško znanje. Ni je vede, ki bi se tako ozirala na vse strani našega spoznavanja, kakor metafizika. Ni treba še le opomniti, da smo pregledali le glavna vprašanja: odgovore pa in posamezna manj važna vprašanja smo pustili na strani.

Izrazi, ktere smo rabili, so večinoma tuji. Deloma je namreč težko napraviti prav primerno domačo besedo, deloma pa je manj težav za bralca, kadar hoče brati spise v drugih jezikih.

Bogoslovje je vrhunec vsega človeškega znanja in torej tudi najviša veda med drugimi metafizičnimi deli. Bog je namreč najviše bitje,

neskončno ali kakor pravimo navadno: absolutno bitje. Kar vemo o tem bitji, to se sicer razlikuje od našega drugega znanja, toda v ozki zvezi je to znanje z vsem, kar vemo o drugih bitjih. Še le ko spoznamo ta vesoljni vzrok, imamo dovršeno spoznanje. Naš duh ne miruje preje, predno ni dospel do tega spoznanja. Pamet hoče spoznati zadnji vzrok, in dokler ga ne najde, ni pamet mirna in duh sili dalje. Kadar spoznamo absolutno bitje, takrat seveda nimamo že popolnega znanja, da ne bi mogli vedeti še kaj več: toda naše znanje ima trdno podlago, ima tudi svoj vrhunec in zato ima neko popolnost. V svojem znanji namreč moremo ločiti tri strani: 1. Obseg: kolikor več resnic spoznamo, toliko obsežneje je naše znanje. 2. Trdnost: kolikor gotoveje in trdnejše je znanje, toliko boljše je. Nasprotno znanje lahko imenujemo negotovo, slabo in nezanesljivo. Znanje seveda je tudi trdneje, ako je razvidneje, ako moremo posamezne resnice izvajati eno iz druge. Vedeti se pravi razumeti razloge. 3. Temeljitost: Ako poznamo zadnje razloge za vsako resnico, ki se je zavedamo, tedaj je naše znanje temeljito, ker ima temelje. Ako ne bi poznali zadnjega vzroka — Boga, ne bi bilo temeljito znanje naše. — „Dieses Absolute, was es auch sei, ist das letzte Ziel der wissenschaftlichen Philosophie“ (Bouterwek, l. c. p. 6.)

E.

Etika.

§. 24.

Pomen in stališče.

Metafizika nas je učila, da Bog je ne samo vir ali vzrok vsem stvarem, ampak tudi namen. Brez namena ne more biti nobena stvar, ker so vstvarjene vse od Boga, od bitja neskončno razumnega. Namen mora tudi človek imeti, toliko bolj, ker je on sam razumno bitje. Namen človekov pa je drugačen, kakor namen drugih bitij, ker narava človekova

je drugačna, kakor narava drugih bitij. Za drugačen namen ima človek drugačne moči, kakor brezumna bitja. Drugačno je tudi njegovo delovanje. Tudi v delovanji človeškem velja določen red. Kdor se ravna po tem redu, pride do svojega namena, kdor se pa ne ravna, mora namen svoj zgrešiti. Človeku je možno, da se tudi odvrne ali oddalji od reda. Človek namreč je prosto bitje: dušeslovje ima nalogo, da dokaže prostost naše volje. Ker je prosto bitje, velja zanj drugačna postava, kakor za prirodo: imenujemo jo n r a v n o postavo. — Ta vprašanja obdeluje posebna veda, ktero imenujemo e t i k o ali n r a v o s l o v j e (v širjem pomenu).

P o m e n etike je med drugimi deli modroslovnimi zato velik, ker se etika tako ozko dotika našega delovanja, našega namena, in torej mora človeka najbolj zanimati. Vsak predmet nas zanima toliko bolj, kolikor ože se ga oklepajo naša čustva. Naša čustva se pa vzbujajo toliko obilnejše, kolikor bolj pospešuje oni predmet — ali pa tudi zavira — našo srečo. Ako spolnjujemo nravni zakon, prišli bomo do svojega namena in dosegli svojo srečo. Iz tega razvidimo, da je za človeka posebej, t. j. gledé njegove osode, najbolj važna in zanimiva etika. Sama na sebi pa ni najbolj važna, ker etika sloni zelo na drugih vedah, na dušeslovji in na metafiziki.

Etika je, ako hočemo govoriti v podobi, s a d modroslovnega preiskovanja; kakor se veseli človeško oko lepega cvetja, tako se raduje njegov okus nad dobrim sadom, ki je izrastel iz cvetja. Etika vravnava človeško d e l o v a n j e in zato je p r a k t i č n a veda. Akoravno je prvi namen tej vedi, da razkazuje in dokazuje zakone našega delovanja, zadnji namen pa je vendar ta, da se vresničijo njena pravila v dejanji, torej — praktični namen.

Zato, ker so prejšnje modroslovne vede podlaga etiki, ima ona v vrsti drugih ved zadnje mesto. V nekem smislu smemo reči, da se v etiki u p o r a b l j a j o nauki drugih ved za človeško delovanje. Zato je etika vselej taka, kakoršni so metafizični nauki. Ako so metafizični nauki napačni, kaže se ta napačnost posebno jasno v etiki.

Etični zakoni so globoko vtisneni v našo naravo. Javijo se v naši vesti, ki nam zapoveduje in prepoveduje. Zato je nauk etični bolj ali manj vsakemu znan: vest podaja vsakemu ta nauk. Akoravno je tudi v tem oziru precej razlike med posamnimi ljudmi, vendar se v bistvenih nazorih vsi ljudje ujemajo. Zato primerjamo lahko nauke posameznih modroslovcev z onimi nauki, ktere nam podaja vest naša in pa življenje, in s tem presodimo, ali so nauki pravi, ali ne. Tako se dotika ta veda naravnost življenja.

Dvoje stališče ima lahko modroslovec, ki obravnava etiko. More se namreč ozirati na nravnost našo, kakoršna je v istini; prevdarjati more zakone, po kterih se večinoma ali navadno ravna človeško delovanje, bodisi dobro, ali slabo. Iz tega opazovanja povzame zakone tako, kakor jih povzame naravoslovec iz svojega opazovanja. — Možno je pa tudi, da se modroslovec ozira na pamet svojo in na vest, ter preiskuje zakone, po kterih bi se morali ravnati, ne gledé na to, ali se res ravnamo, ali ne. Prvi se ne briga za to, kar bi moralo biti, ampak za to, kar in kakor je. Drugi pa ne vpraša, kako je v istini, ampak kako bi moralo biti. Kako da bi moralo biti, to mu pové pamet, v kteri je vtisnena nravna postava. — Ktero stališče je pravo in kterega naj se mi oklenemo? Kdor se drži prvega, on ne dokazuje nravnih zakonov, ampak popisuje človeško nravnost. Taka veda more se imenovati nravopis, nikakor pa ne nravoslovje. Pa tudi drugo stališče samo bilo bi pomanjkljivo. Nravni zakoni so za človeka: oni morajo prilegati se njegovi naravi, njegovim potrebam in močem. Kdor hoče nravne zakone prav dokazovati in pojasnjevati, tisti mora ozirati se na dejansko nravnost, na to, kar človek stori in spolnjuje v istini. Ako bi se tega pravila ne držal modroslovec, ne bi bila njegova vednost praktična.

Etika je bila v vseh časih v veliki veljavi. Učeni in neučeni so jo spoštovali. „Prava modrost mora učiti krepost. Le tisti ima pravo krepost, ki se trudi za modrost.“ Tako so učili stari modrijani. Akoravno niso Rimci bili narod posebno nadarjen za modroslovje, a

za etiko so se zelo zanimali. Enako v srednjem veku. Le v novejšem času pojema etika in je izmed vseh modroslovnih delov najbolj zanemarjena, kar je gotovo slabo znamenje sedanjega veka. Mnogi jo pa vrhu tega obravnavajo po prvem načinu, da bi se res lože imenovala nravopis, nego nravoslovje. Se ve da, kdor uči, da ni proste volje, oni tudi prave etike ne pozna. Taki se briga za ono nravnost, ktero ima človeštvo, ne pa za ono, ktero bi moralo imeti.

Etiko bomo pregledali v dveh oddelkih: I. v nravoslovji (v ožem pomenu) in II. v pravoslovji.

§. 25.

I. Kaj uči nravoslovje?

V onem smislu, ki smo ga razkladali zgoraj, je nravoslovje nauk ali veda o človeški nravnosti. Nravnost se kaže v našem delovanji, ki se ali ujema, ali pa tudi ne vjema z nravno postavo. Prav to razmero, ki je med našim delovanjem in med nravno postavo, razklada nravoslovje. Postava zahteva, da bi se naša dejanja ujemala ž njo. Od kod pa je postava in zakaj smo dolžni spolnovati jo?

Metafizika odgovarja, da je vse vstvarjeno od Boga: torej je tudi nravna postava od Boga. Ker je Bog najviše bitje, more in hoče nam on tudi velevati, kako da naj ravnamo in mi smo dolžni postavo spolnjevati. Ako bi zajemali postavo sami iz sebe, t. j. ako bi dajali sami sebi postave, mogli bi jih tudi spreminjati, ali celó odpraviti. Ker nam jih je dal Bog, zato so nespremenljive. Nekteri modroslovci trdijo, da ima človek nravno postavo sam po svoji nravi, da je samostojen ali avtonomen, da mu torej ne daje Bog postave. Ali tega mnenja ni môči dokazati in kdor tako uči, on podira vso nravno postavo. — Kar nam naklada nravna postava, imenujemo dolžnost. Nravoslovje mora pokazati, kaj so dolžnosti naše in ktere dolžnosti imamo. Teh dolžnosti pač ne more nravoslovje obravnavati popolno, kajti število dolžnosti je veliko in za razne stanove ter za razne razmere so dolžnosti različne. Za modroslovje, ki je

nauk o principih, je dovolj, da razkaže samo podlago dolžnosti in glavne vrste dolžnosti.

Kar se ujema z nravno postavo, to imenujemo n r a v n o-d o b r o ali sploh d o b r o. Dobro bi moralo biti vse naše delovanje. Kar se ne ujema z nravno postavo, to imenujemo h u d o. Hudo ni kaka substancija, hudo ni kaka sila ali moč, ampak samo nered v celotnem nravnem redu. Kako pa spoznamo, kaj je dobro, kaj hudo? To nam pové naša v e s t. Vest naša je pa toliko natančneja, kolikor tanjše je naše nravno čustvo. Kakor imamo čustvo za lepoto, za vzvišenost, za popolnost, tako imamo čustvo tudi za dobro. To čustvo imenujemo n r a v n o č u s t v o. Brez tega čustva bi ne imeli nravnosti. Ono nas vzbudi, da začenjamo spoznavati nravno postavo in da si nazadnje vstvarimo tudi i d e j o n r a v n e d o b r o s t i. Ko je ta ideja v človeku dovršena, vlada v vsem našem spoznavanji in delovanji. Vse se mora ravnati po tej ideji: tudi ideja lepote in ideja resnice klanjate se ideji nravne dobrosti. Kadar želimo, da bi se naša dejanja popolnoma ujemala z idejo, imenujemo idejo tisto — i d e a l. Namen in poklic človekov na tem svetu je, da dosega nravni ideal. Kolikor čistejša je ideja dobrosti, toliko čistejše je tudi nravno čustvo. Nravno čustvo ima za naše življenje neprecenljiv pomen. Zato je treba to čustvo vedno čistiti in krepiti. Napačno pa bi bilo, da bi razlagali vso nravnost s samimi nravnimi čustvi.

Ako se dobro dejanje mnogokrat ponovi, postanemo bolj spretni in bolj nagneni, da bi tisto dejanje zopet storili in h krati postane naša volja bolj odločna in krepka: zato imenujemo to dušno spretnost k r e p o s t. Nasproti pa postane naša volja tem slabša in nezmožneja, čim večkrat smo storili slabo dejanje, čim večkrat nas je premagalo slabo nagnenje. Kreposti so različne, ker se kaže naša krepka volja v raznih dejanjih. Nektere kreposti so podlaga drugim krepostim, tako pa so tudi nektere p r e g r e h e korenine za mnoge druge pregrehe. Kakor je napačno s a m o l j u b j e vir vsem napakam, tako je l j u b e z e n do B o g a in do bližnjega vir drugim krepostim.

Naš nravni namen je: n r a v n a p o p o l n o s t. Nravno popolnost dosezamo, ako spopolnjujemo svoje spoznavanje in svojo voljo. Prava popolnost ni sama popolnost v spoznanji ali samo v volji, marveč v obeh zmožnostih. Vzor človeške popolnosti je človek, ki se je povzdignil s svojim s p o z n a v a n j e m do temeljite m o d r o s t i in ki spolnjuje s krepko v o l j o ne samo svoje nravne d o l ž n o s t i, ampak skuša z vsemi silami svojega telesa in svojega duha v d e j a n j i izvrševati vse, kar je d o b r o.

V splošnem vvodu je težko omenjati različne podlage, ktere so stavili modrovci za etiko. Razlike v posamnih naukih so precejšne. Iz tega se vidi, da je ta veda zelo težavna, akoravno je najbolj potrebna. Res je, da se nam navadno nič ne zdi lože, kakor lepo govoriti in pisati o nravnosti, o lepem vedenji, o kreposti in pregrehi: toda tako modrovanje ni nikakor vednostno. Vednostna etika kaže principe našega nravnega delovanja. Navadni „moralni poskusi“ pa so večinoma ali nravni opomini, ali pa nepraktične vaje v duhovitih izrazih.

§. 26.

II. Pravoslovje in družboslovje.

Etika uči, kaj je nravno dobro, kteri je človekov namen in kakšna naj so človeška dejanja. Kar nam veleva nravni zakon, to imenujemo dolžnost. Med drugimi dolžnostmi pa imajo poseben značaj in tudi posebno važnost dolžnosti, ktere nam nakláda p r a v i c a. Kaj pa je pravica?

Pravica je ona razmera dveh oseb, vsled ktere mora ena drugi kaj dati ali storiti. Ena oseba ima pravico (v ožem pomenu), druga ima (pravno) dolžnost. V tej razmeri je p o s e b n o še to, da se dolžnosti ni mogoče braniti, kajti onega, ki bi se branil, prisilila bi viša oblast. Iz tega pa razvidimo, da ima pravica le tam veljavo, kjer je viša oblast. Da se taka oblast vstanovi, združi se mnogo ljudi, to je: družin, sosesk, krajev itd. v skupino ali d r u ž b o, in ta skupina kot celota ima skrb, da se pravne dolžnosti spolnjujejo.

Ni mogoče razložiti in razumeti, kaj je pravica, ako ne razumemo, kaj je družba. Pravica velja le v družbi in da more veljati, zato se osnuje družba. Nauk. ki nas uči, kako nastanejo pravice, ktero podlago imajo, kako se razvijajo in v kaki zvezi so posamezne pravice med seboj, imenuje se pravoslovje. Ker pa obstoji pravo ali pravica samo v družbi, zato ni môči ločiti pravoslovja od družboslovja, t. j. nauka o človeški družbi, njenem izviru, njeni podlagi in potrebi, o raznih oblikah in o raznih delih, iz kterih je sostavljena prav vrejena človeška družba.

Kako in zakaj nastane človeška družba? Kakor velja za posameznega človeka nravni red, tako velja določen red tudi za več ljudi, kajti nemogoče je, da ne bi prišli v dotiko med seboj in da ne bi nastale med njimi določene razmere. Te razmere določuje in naznanja nravni red. Medsebojne razmere in družbe, veče ali manjše, pa ne nastanejo še le po medsebojnem dogovarjanji, ampak nastanejo po naravnih nagibih. Kakor nastane po naravi družina ali familija, tako tudi veča družba in nazadnje velika država. Velika in dobro vrejena država seveda ne nastane naglo, ampak razvija se polagoma, bodisi notranje, ali zunanje. Spreminja in razvija se obseg države, spreminjajo se pa tudi notranje razmere. Kolikor bolj se ujema notranja vravnava s potrebami posameznih udov države, toliko bolje napreduje država, toliko krepkejša in srečnejša je.

Notranji red, po kterem se morajo ravnati vsi udje v državi, določujejo postave. Način, po kterem se red vzdržuje, imenuje se ustava. Da se namreč red ohrani, mora biti oblast ali veljava, ki je središče celi družbi, mora biti glava, ki je nad vso družbo. Ko bi te ne bilo, družba bi razpadla, ker bi ne bila edina. To veljavo, bodisi da je ena ali več oseb, imenujemo vladarstvo, in osebo: vladarja. Ustava določuje natanko, koliko oblast da ima vladar. Ako pa vlada po svoji volji, brez postave, je despot. Mogoče je, da imajo precej oblasti njegovi svetovalci, mogoče je, da ljudstvo pošilja svoje zastopnike, ki z vladarjem dajejo postave. Vladarska oblast obsega tudi oblast, da se vse to

uravna in izvrši, kar velevajo postave, t. j. upravna ali administrativna oblast in naposled tudi oblast, da sodi o prepirih in dvomih in kaznuje nepokorne ude, to je: sodna in kazenska oblast.

Da se red vzdrži, biti mora moč ali sila, ki red popravi ako ga kdo moti in ki nepokorneže prisili, da se uklonijo redu, ako bi se hoteli upirati. Prav tako mora tudi ta sila braniti državo, ako jo napade sovražnik. Ta sila sme pokorna biti samo vladi.

V taki vrejeni človeški družbi velja pravica. Skupina vseh pravic se imenuje pravo. Ker so razne pravice za razne déle v družbi, za razne stanove, razne pravice in dolžnosti za razna početja: zato ločimo tudi več vrst prava, n. pr. občno ali javno pravo, zasebno pravo, državno pravo, mednarodno pravo. Od kod pa vemo, kaj je pravica in od kod zajemajo postavodajalci postave? Kaj je pravica, to nam pove naša pamet ravno tako, kakor, kaj je dobro. Naša narava nas uči, kaj je pravo. Pravo, ki je zajemamo iz narave človeške, imenujemo naravno pravo. Kadar določi postavodajalna oblast, kaj je pravo, imenujemo je pozitivno pravo (t. j. dano ali določeno pravo). Le naravno pravo spada v modroslovje. Mnogi učenjaki, zlasti pravoslovci trdé, da naravnega prava ni, ampak da je vse pravo pozitivno. Temu nazoru ne moremo pritrjevati, ker sicer bi ne imeli nobenega pomočka, da bi določili, kaj je prav in kaj ne, ako ne spozna tega pamet iz narave naše. Ako pa še vprašamo, kaj je temelj za pravo dejanje, kaj je zadnja podlaga pravici, moramo odgovoriti, da najviše bitje, ki je vstvarilo našo naravo in torej tudi človeško družbo. Njegova volja je najzadnja podlaga vsemu pravu. Prav zato pa nas pravne, kakor nravne dolžnosti vežejo „v vesti“, to se pravi: ni dosti, da samo zapovedano dejanje storimo, ampak tudi v srcu moramo ukloniti se zapovedi ter jo radovoljno spolniti. Brez te realne podlage visi vse pravo v zraku. Božja volja je tudi dovolj močna, da nepokorne končno prisili upogniti se pravnemu redu. Ker izhaja pravo, kakor tudi nravnost, iz Boga, zato je oboje istinito združeno med

seboj. Da se sme imenovati spolnjevanje pravnih dolžnosti dobro, mora imeti nravni namen, to je: spolnjevati jih moramo, ker zahteva pravica, zato ker je božja volja ali: spolnjevati jih moramo zavoljo Boga. Ako nas vodi ta nagib, potem je spolnjevanje pravnih dolžnosti ne samo zunanja „poštenost“ (legalnost), ampak je nravna popolnost.

Družboslovje (sociologia) so začeli v novejšem času prav skrbno gojiti, gotovo največ zaradi silnega „socijalnega vprašanja.“ Ta vednost je pač potrebna in tudi koristna. A h krati je tudi zelo težavna in zelo nevarna. Prazne teorije je lahko najti in lahko tudi učiti. Ako se pa ne ujemajo z naravo družbe človeške, morajo voditi ljudi ne samo v zmoto, ampak v pregreške proti državnemu redu, kakor uči skušnja. Ta veda je sicer modroslovna veda, vendar pa je tako na meji modroslovja in zgodovine, kakor je dušeslovje na meji modroslovja in prirodopisja.

Pravoslovje se ne sme ločiti od etike. Kakor je pravo podrejeno nravnosti, tako tudi pravoslovje etiki.

Po svojem predmetu se precej ujemata pravoslovje in družboslovje. Razlika med obema je v namenu. Kdor namerava kazati postanek, podlago in razne oblike prava, on obravnava pravoslovje, akoravno govori tudi o družbi. Kdor pa hoče razkazati početek, podlago in razne oblike človeške družbe, kdor torej gleda na zunanjo stran prava ali na to, kar pravo vstvarja in napravlja, tisti obravnava socijologijo. Sicer pa more in tudi mora biti metoda v eni vedi drugačna, kakor v drugi. Pravoslovje sámo se tesno oklepa nravoslovja, socijologija pa se ozira na skušnjo.

F.

Estetika.

§. 27.

Pomen in stališče estetike.

Modroslovje razkazuje zadnje vzroke in razloge — principe vseh stvari. Ker nobena čutna stvar ni brez oblike

in ker veljajo tudi za zunanje oblike gotovi principi, mora modroslovje razložiti tudi te principe. Oblike, ki jih nahajamo na raznih stvareh, prevdarjamo lahko na več načinov. Oblika je bistven del vsake stvari, torej mora o njej govoriti metafizika, ki razkazuje splošne dele vseh stvari. A nektere oblike imajo še to posebno lastnost, da vzbujajo v našem duhu prijetna čustva. Rekli smo „čustva“, in ne „občutke“: občutke vzbujajo vse čutne stvari, kajti prav zato jih imenujemo čutne, ker jih občutimo. Čustvo pa nastane ali iz občutkov, ali iz predstav, ali iz kakega drugega dušnega stanja. Posebno znamenita so tista čustva, ki nastanejo iz občutkov vida in sluha. Ko gledamo nektere oblike, ko poslušamo nektere glasove, nastane v duši čustvo, ktero imenujemo estetično. Navadno pravimo, da imamo za to čustvo, posebno moč ktero imenujemo lepočutje, t. j. zmožnost, čutiti ali poznavati lepoto. Narobe pa vzbujajo drugačni občutki tudi drugačna čustva. Nekteri predmeti zde se nam zoprni, grdi.

Taka čustva so za nas zelo važna. Po teh čustvih sodimo o raznih predmetih, taka čustva nagibajo našo voljo, da si želimo dotičnih predmetov, lepšajo nam in narejajo prijetno naše življenje. Narava naša ima namreč močan nagon za prijetno ali ugodno. Ni pa težko sklepati, da morajo lepa čustva imeti tudi primeren vzrok. V naši duši ne more nastati čustvo samo po sebi, nič se ne zgodi brez vzroka. Ta vzrok pa ne more biti drugodi, kakor v obliki. Nektere oblike torej imajo to lastnost, da budijo lepočutje. Te oblike spoznavamo čutno z vidom in sluhom, a poleg tega tudi včasih z umom. Druga čutila nam ne kažejo lepote. Vid in sluh namreč imata pred drugimi čutili prednost, da nam kažeta zunanje stvari precej objektivno. Pa tudi kar spoznamo z umom, imenujemo včasih lepo. Vendar natančneje se ne moremo pečati s tem preiskovanjem.

Ona prijetna čustva, o kterih smo govorili, vzbuja v naši duši lepota. Lepota je na obliki. Smemo pa reči, da je sicer na vsaki obliki v neki meri lepota, toda v neenaki meri. Ugajajo nam le oni predmeti, ki imajo lepoto v pre-

cejšni meri. Nekteri predmeti so nam zoprni. To čustvo je prijetnemu čustvu nasprotno in torej tudi spada v estetiko. „Estetika“ namreč sama pomeni nauk o čutenji in o čustvih. V sedanji rabi pa ne pomenja „estetika“ nauka o čutenji sploh, ampak samo nauk o lepočutji. In tudi to ne v prvi vrsti, marveč ta veda hoče razkazati zakone, pogoje in razne oblike objektivne lepote ali lepote, kakor je sama na sebi. Ako je lepota — popolnost zunanje oblike, torej je lepota nekaj sama na sebi, in ni samo čustvo. Zato ima ta veda istinit predmet in zato je tudi prava veda. Estetika je modroslovna veda, ker razlaga najviše principe. Kakor razlagate logika in noetika najviše principe, po kterih spoznamo r e s n i c o, kakor nam razkazuje etika, kar je nravno d o b r o, tako nam razlaga estetika, kaj je l e p o. To so t r i n a j v i š e i d e j e, ktere je vtisnil stvarnik v vesoljno stvarstvo in o kterih je govoril že Platon. Najviša izmed njih je ideja dobrega; torej ne more biti v resnici nič lepo, ako ni dobro. Prav tako je tudi ideja resnice obče veljavna ideja. Ako bi se kaj ne ujemalo z resnico, ne more biti niti dobro, niti lepo. Ne smemo pa misliti, da je ta medsebojna razmera samo zunanja. Ideje te se najože strinjajo in prešinjajo. Kjer je ena in sicer popolnoma, tam ste tudi obe drugi. Vse tri ideje lahko združujemo v eni ideji — p o p o l n o s t i.

Estetika torej v prvi vrsti ni praktična vednost, ker samo uči in kaže, kar je in kako da je. Vendar pa se je razvila kar sama po sebi tudi v praktično vedo. Zakon namreč, ki velja za celo vrsto pojavov, je tudi pravilo ali postava za onega, ki hoče enake pojave sam napraviti. Ako se ne ravna po pravilu, ne more doseči nikakega vspeha. Človek se more tudi v svojem delovanji ravnati po ideji lepote. Posebej pa more drugim stvarem dajati take oblike, ki se ujemajo s to idejo in so torej lepe. Zunanje stvari tako prenarejati, oblikovati, razredovati, da so lepe in torej nam tudi ugajajo, imenujemo delovati umetno, tako delovanje samo imenujemo u m e t n o s t. — Po tej poti se razvija estetika prav naravno v n a u k o u m e t n o s t i. Zato uči estetika tudi najviše principe ali najviša pravila, po kterih se mora

ravnati umetnik, in tako je estetika tudi praktična veda. Zato umevamo, zakaj je Aristotel ločil tisti del modroslovja od drugih delov, ki se peča z „delovanjem“ človeškim: to delovanje pa je njemu edino le delovanje umetniško (ποιεῖν).

Kolikor bolj pa se bliža estetika onemu polju, ki je namenjeno samo poduku za umetno delovanje, torej kolikor bolj je praktična, toliko manj je modroslovna in zato smo rekli zgoraj, da je estetika že ob meji modroslovja.

Ime „estetika“ rabi se za modroslovno vedo še le od preteklega stoletja sem. Prej so imenovali to vedo (zlasti Francozi) nauk o lepem. Aristotel obdelal je samo en oddelek te vede, namreč poetiko (pesništvo).

Akoravno se skoro zdi, kakor da ne spada estetika v modroslovje, vendar je zelo želeti, da bi jo modroslovci skrbno gojili. Prav v tej vedi je želeti trdne modroslovne podlage. Kako lahko zaide estetik v površnost, ako ne v žalostne zmote, če se ni vadil z bistrim umom tudi vsem lepim pojavom segati do dna! Priznati res moramo, da ne privzemajo vsi modroslovci estetike v modroslovno vedo. Razloge za to ravnanje smo slišali. Toda, ako se oklenemo splošnega nazora, smemo brez strahu estetiko imeti ter obdelovati kot pravo modroslovno vedo.

Tudi metafizika govori o pojmu lepote ali lepega. O razmeri med estetiko in metafiziko pravi Stöckl (Aesthetik §. 1.): „Kakor razlaga metafizika pojem resničnega in dobrega, tako razklada tudi pojem lepega in razločuje razne vrste lepote. Ko izvršuje metafizika to nalogo, pripravlja estetiki podlago, na kteri more ta dalje zidati.“

§. 28.

Kaj uči estetika?

Estetika ali vednost o lepoti razklada pojem, zakone in razne pojave ali oblike lepega. Razpada v dva dela: 1. v pravi nauk o lepem. 2. v nauk o umetnosti, t. j. nauk, ki uči človeka, kako naj sam nekterim primernim zunanjim stvarem daja lepo obliko, ali kako naj lepoto izražuje v nekterih svojih delih. Drugi del razpada zopet v

splošni del, t. j. v nauk o vseh umetnostih in v posebni del t. j. v nauk o posameznih umetnostih.

I. Kaj je lepo? To razložiti je zelo težavno in modroslovci se ne ujemajo v razlaganji. Pa če se tudi ne ujemajo, nas to ne sme motiti, kajti prav lahko je, da se to sploh razložiti ne da. Vsak pojem se ne da razložiti: kdor ni videl nikdar rudeče barve, temu bi nihče ne mogel dopovedati. In tako pač moramo reči: kdor ni občutil nikdar, kaj da napravi v našem srcu prijetno čustvo lepote, temu ni mogoče dopovedati tega. Kaj drugega pa je, ako vprašamo: kdaj napravi kaka oblika na naše srce prijeten vtis? To vprašanje je lože, in odgovor dobimo lahko po dveh potih. Moremo namreč vse lepe predmete med seboj primerjati, da spoznamo, kaj imajo vsi občnega, v kterih znakih se ujemajo. O tistih znakih moramo trditi, da so pravi vzrok lepote. Na ta način razlagajo lepoto in njene pojave realisti ali empiristi. Dá se pa lepota razlagati iz višega načela in sicer s pametjo. Po tem načelu pravimo: Vse stvari izhajajo iz neskončnega božjega razuma. Vstvarjene so pa po večnih vzorih ali idejah. Ideje so neskončno popolne, kakor Bog sam: vstvarjene reči pa so bolj ali manj popolne, kolikor bolj so podobne idejam. Ker so vse reči vstvarjene, ne morejo nikdar prav popolne biti. Ona stvar je objektivno lepa, ki se ujema v svoji obliki z idejo božjo. Za nas lepa je (t. j. v nas vzbuja lepočutje) ona ideja, ki se ujema z našo idejo popolnosti. Na ta način nekako razlagajo lepoto idealisti.

Da je kaka oblika lepa, biti mora med posameznimi deli neka razmera, ktero moremo precej natančno določiti. To medsebojno razmero raznih delov imenujemo soglasje, ujemanje ali harmonijo; smeli bi jo imenovati red. Soglasje in red je tam, kjer je mnogo stvari primerno združenih v enojno celoto. Estetika se peča zelo s tem soglasjem in z zakoni, ki veljajo za soglasje. Ker je to soglasje različno, imamo tudi več vrst lepote. Posebne vrste n. pr. so: veličastno, mično, milo, komično itd. Te vrste mora estetika popisati in razlagati po enem načelu. V večih vrstah dajo se ločiti tudi manjše vrste.

Lepe stvari se nahajajo v naravi in sicer v vseh delih narave. Bodisi da se oziramo na visoke gore, ali na širno morje, ali v jasno nebo — —: povsod javlja se nam naravna lepota. Javlja se nam tudi v manjših stvareh: najmanjše kristalno zrnce je polno lepote in zanimivosti. — Kako veliko lepih oblik nahajamo v rastlinstvu, bodisi v veliki meri na polji, v logih in vrtih, ali v mali meri na posameznih rastlinah in njihovih delih! — Drugačne oblike kaže nam živalstvo, ker živali se tudi gibajo. Da je človek najviše bitje tudi gledé svoje telesne oblike, treba je komaj opomniti.

Ker so že posamne stvari, na kterih se javlja lepota, tako mnogovrstne, kako neštevilni pojavi nastanejo v razniih skupinah, v kterih je združenih mnogo stvari! Torej se lahko reče, da je kraljestvo lepote neizmerno.

II. Človek je mali svet, mikrokosmos. V njegovi duši se zrcali vse, kar doseza s svojimi čutili. Odsevajo zlasti lepe oblike v njegovi duši, v njegovem čustvu, ker imajo do njega posebno moč. Zato je človeku prirojeno, da skuša tudi v svojem delovanji ravnati se po ideji lepote. In ne samo to: on more različno posnemati zunanje oblike v svojih delih in izdelkih. Ker ima lepota sama na sebi za človeka veliko vrednost, zato je posebna vrsta človeškega delovanja, ki se peča z lepimi izdelki. To delovanje je umetnost.

Estetika mora razkazati, kaj je bistvo umetnosti in zlasti, kakšna je razmera med umetnostjo in naravo, ali med umetnimi izdelki in naravinimi stvarmi. Kaže, ali naj umetnik naravo samó posnema, ali jo sme nekoliko povzdigovati, ali jo sme spreminjati. Pokazati mora, ktere moči ali zmožnosti da ima umetnik za umetno delovanje in ktero zmožnost da mora posebno gojiti za svoj namen. Najbolj važno je da zna prav soditi o tem, kar je lepo in o nasprotnem, ki ni lepo. Dober umetnik ima dober ukus ali zmožnost za razsojevanje umetniških del. Poleg tega mora še paziti na prav veliko strani, da je res pravo soglasje v posameznih delih, da nobeden ne moti drugih.

b.) Ker se lepota izraža lahko z raznimi sredstvi, zato je tudi več umetnosti. 1.) Ker se v stavbah lahko izraža viša ideja, n. pr. verska ideja, morejo stavbe biti lepe in stavbarstvo prava umetnost. Ta umetnost kaže najraje in najbolje veličastno, včasih pa tudi mično. 2.) Oblike človeškega telesa in tudi drugih stvari dajo se posebno natančno izražati na kipih, ki se izdolbejo, izrezljajo v razni velikosti in raznih razmerah. Narava sama je učila človeka delati kipe, zato se je kiparstvo že zgodaj razvilo in dospelo do visoke stopinje popolnosti. 3.) Tudi slikarstvo se je z risarstvom razvijalo zgodaj, ker mu je narava kazala pot: do popolnosti razvilo se je slikarstvo le v oni dobi, ko so cvele druge umetnije. Slikarstvo deluje s črtami in barvami. Ker so pomočki te umetnosti drugačni, kakor pri kiparstvu, zato je glavna moč slikarstva na oni strani vidnih predmetov, ki se dajo izražati z barvami. 4.) Glasba deluje z glasovi. Njena moč je v harmoniji glasov. Kraljestvo glasov je zelo obširno, zato je glasba obširna umetnost. Deluje pa v ta namen, da vzbuja prijetna, a tudi veličastna čustva. 5.) Govorništvo je umetnost, v kteri naznanjamo notranja čustva, misli in želje z živo besedo drugim ljudem. Glavni pomoček tej umetnosti je govor ali živa beseda; namen tej umetnosti je, da vzbujamo v drugih enake misli in želje. Ker se kažejo v govorništvu vsi znaki, ki jih ima umetnost, smemo imenovati govorništvo pravo umetnost. 6.) Zlasti pa moremo svoja čustva naznanjati v besedah tako, da zajemamo pripomočke iz svoje domišljije, da potem z vezano ali vsaj vzvišeno besedo budimo domišljijo drugih in v tej domišljiji vstvarjamo enake predmete ali podobe in vzbujamo enaka čustva, kakor jih imamo sami. Kdor tako rabi besedo, je pesnik. Pesništvo je najbolj obširna in največstranska umetnost, tudi se dá združiti z glasbo in govorništvom. Med govorništvom v širjem pomenu in med pesništvom ni lahko določiti mej. Delokrog pesništva je tako obširen, kakor daleč sega moč govora.

Ako hočemo določiti število umetnosti, ne moremo se sklicevati na soglasno mnjenje vseh modroslovcev. Eni na-

števajo jih več, drugi manj. Govorništva ne sprejemajo vsi med druge umetnosti. Vendar pa bistveni nazori niso različni.

Ni težko spoznati iz našega kratkega pregleda, da je estetika na polji modroslovnem kakor cvetoča livada na širni planjavi. Med tem ko mora v drugih modroslovnih delih truditi se z vso močjo naš um, opira se estetika na zdravo čustvo. Dvoje nevarnosti namreč se je treba ogibati v estetiki: da se ne zakopljemo v kak enostransk modroslovni nauk in po tistem nauku — kakor po kopitu — ne razpravljamo cele estetike. Tako ravnanje mnogokrat silo dela posamnim pojavom. Napačno pa bi tudi bilo, ako bi se kdo kar nič ne oziral na načela in nauke zdravega modroslovja ali zdravega uma ter dal voditi se samo svojim čustvom. Po tej poti se nikdar ne pride do vednosti. Čustva se spreminjajo, načela resnice so pa vedno ista. Reči moramo, da po zadnjem načinu se dela več greha v estetiki, kakor po prvi. Zlasti to je obžalovati treba, da se ima vsakdo za sodnika v estetičnih vprašanjih, kdor ima le količkaj spretno pero in le nekoliko razločuje grdo od lepega.

Glavna naloga prihodnjim pisateljem estetike je, da jo spravijo v soglasje z nravnimi pravili. Kar ni dobro, tudi ni lepo. Senzuvalizem je hotel osvoboditi umetnost in estetiko od oblasti nravnih zakonov. A to je v veliko škodo umetnosti in nravnosti. Gotovo je tudi znamenje slabega nravnega čustva, ako se kdo more radovati nad slabim, hudim djanjem ali nad pregreho.

§. 29.

Dostavek. — Zgodovina modroslovja.

Že v razdeljevanji modroslovne tvarine smo omenili, da so nekteri predmeti prav tesno skleneni z modroslovjem, akoravno ne spadajo v oži obseg modroslovja. Taki predmeti so na pr. verstvo, zgodovina, jezik. Nekteri modroslovci hočejo vsakovrstne predmete spraviti v modroslovje, da bi skoro vse vede bile modroslovne vede; drugi pa hočejo komaj logiki in fiziki priznati modroslovni značaj, ali pa tudi ne, kajti metafizike mnogi niti za vedo nimajo. Srednje poti se držati je najbolje. Zato smo v modroslovje privzeli

estetiko: „filozofijo verstva, zgodovine, jezikov“ (Philosophie der Religion, der Geschichte, der Sprachen) pa naj izločimo iz svojega pregleda modroslovja, ker se ti predmeti lože obdelujejo samostojno kot posebne vede. Zlasti zaradi tega je najbolje obdelovati te predmete posebej, ker je treba gradivo znašati iz raznih ved. Nadalje ima navadno obdelovanje takega predmeta kak poseben namen in zatorej pripada bolj kaki drugi vedi, kakor modroslovju. Kar smo imenovali „filozofijo verstva“, dá se res obdelovati samo zase, ker je predmet dovolj važen in tudi dovolj obširen. Toda bogoslovna veda tudi obdeluje ta predmet, torej je bolje, da ga jej tudi prepuščamo, kakor tudi zgodovinski vedi prepuščamo „filozofijo zgodovine“, in jezikoznanstvu „filozofijo jezikov“.

Neke druge vede pa ne moremo izločiti iz vrste modroslovnih ved, pa tudi je ne moremo spraviti lahko v svoj načrt, akoravno ne obravnava kakega posebnega modroslovnega predmeta zraven onih, ki smo jih dosedaj našteli. Ta veda je z g o d o v i n a m o d r o s l o v j a. Modroslovje se kaže celotno še le v zgodovini.

Zgodovina modroslovja torej ni del modroslovja v tem smislu, kakor so drugi imenovani deli. Pač pa je neogibno potrebna za u č e n j e in spoznavanje modroslovja. Ne moremo reči, da se modroslovje deli v logiko itd. in zgodovino modroslovja, kar bi bila nesmisel. A znanje ali znanstvo modroslovno je nepopolno brez zgodovine modroslovja. Zato bode tudi „vvod“ podal kratek pregled zgodovine modroslovja, akoravno nismo našteli med deli modroslovja njegove zgodovine.

Zgodovina modroslovja mora pokazati, kako se je modroslovje začelo, razvijalo, dovrševalo. Zgodovinar mora paziti, da pové r e s n i c o. Zraven tega pa mora tudi pokazati, po kterih zakonih se je gibalo umovanje, mora skušati v posameznih pojavih dobiti kako načelo ali pravilo, občno ali splošno resnico. Ne bi pa bilo prav, ako bi po svojih posebnih nazorih modroslovec obdeloval zgodovino, ter zgodovinske pojave siloma razlagal po svojih načelih. V zgodo-

vino ne smejo se načela siloma vrivati, ampak iz zgodovine moramo jih zajemati.

S tem smo dovršili pregled modroslovja, zlasti ker smo izločili iž njega, kar se je izločiti dalo. Vsakemu je znano, da meje med posameznimi vedami niso natanko določene. Da ni treba preveč segati na polje drugih ved, zato je primerno izločiti ono, kar ni tesno združeno s pravimi modroslovnimi nauki

Da vidimo, kako se razdeljuje in obravnava tudi na drugem stališči modroslovje, naj podamo tukaj pregled modroslovne vede po sostavu H. Spencerja, angleškega pozitivista: 1. Podlage modroslovju. 2. Principi bijologije, (t. j. nauk o življenji, o njegovem početku in razvoju). 3. Principi dušeslovja. 4. Principi socijologije (družboslovja). 5. Principi etike.

§. 30.

V modroslovji spoznavamo, kar je splošno in bistveno.

Vsakterega uči pamet, da se stvari v nekterih ozirih razločujejo, v drugih pa se ujemajo ali so enake. Nobena reč ne more sicer biti h krati to, kar je druga. *A* ne more h krati biti *B*. Tvarinski predmeti se ločijo eden od druzega vsaj po prostoru, se ve da tudi po snovi ali „materiji“. Prav tako pa tudi vemo, da se nahaja na raznih predmetih mnogo enakega. Bela moka in beli sneg imata gotovo nekaj enakega: pamet naša se zaveda tega naravno. Ako danes vidimo na pr. konja in jutri zopet konja, tako tudi pozneje še večkrat: ne moremo si kaj, da ne bi spoznali enakosti, čeravno niso vsi konji popolnoma enaki. Naša pamet začne precej, ko opazi več enakih predmetov, devati jih v posebno vrsto, in druge enake predmete združuje v drugo vrsto. Tako si naredi naša pamet cele skupine ter jih imenuje s posebno besedo. Duševno podobo, ki nam predstavlja celo vrsto predmetov, imenujemo p o j e m. Kako je mogoče in zakaj je prav, da združujemo v svojih mislih mnogo predmetov v

skupine? Zato, ker so taki predmeti v istini tesno združeni med seboj in so sami skupno neka celota. Dva konja, ki ju imam pred seboj, sta gotovo v drugačni razmeri med seboj, kakor konj in vol, — tega ni treba dokazovati. To sorodnost in skupnost spoznamo po lastnostih, ki jih imajo dotična bitja. Lastnosti imenujemo tudi znake (Merkmale). Zato smemo reči: oni predmeti, ktere devamo v eno vrsto, imajo skupne znake, t. j. eni in isti znak se nahaja pri vseh predmetih. Modroslovje razkazuje obširno, kako da je to umeti. Akoravno nista dva predmeta prav ista stvar, moreta imeti vsaj nektere prav iste znake. Na pr. dva železna kosa moreta imeti prav isto težo, isto trdost, isto barvo. Nektere znake imamo za bolj važne, kakor druge. Da devamo predmete v eno vrsto, morajo se ujemati v važnih znakih.

Ko bi morali spoznavati vsak predmet posebej in zapomniti si vse znake posebej, omagale bi naše duševne moči in pravega spoznanja ne bi imeli. Vse bi bilo raztrgano in ločeno v naši pameti, vednosti gojiti bi ne bilo mogoče. Ker pa ima več predmetov več ali manj enakih znakov, zato moremo že z enim znakom nekoliko vedeti o vseh predmetih, ki ga imajo. Zaradi tega moremo res imeti ne samo znanje, ampak znanost. Znanost obdeluje one znake, ki se nahajajo v celi vrsti sorodnih predmetov. Ti znaki se imenujejo splošni ali občni. Ako obdeluje že vsaka posebna (specijalna) veda splošne znake, koliko bolj modroslovje, ki je najbolj splošna veda. Modroslovje je tudi v istini veda o najbolj splošnih pojmih ali vsaj o takih, s kterimi je mogoče umeti najbolj splošne znake, kakor n. pr. o Bogu; s tem pojmom moremo razumeti splošne znake vstvarjenih reči. Posebej se peča „ontologija“ z omenjenimi, najbolj splošnimi pojmi. Razumeva se samo po sebi, da predmet vedi — torej tudi modroslovju — niso sami pojmi, ampak oni istiniti znaki, ona realna bitja, iz kterih se povzame pojem.

Vsi predmeti, ki spadajo v eno vrsto, imajo nekaj važnih znakov skupnih. V drugih znakih se razločujejo, bodisi

da je število teh znakov manje ali veče. Ko bi se razločevali tudi v kakem važnem znaku, ne bi jih šteli v isto vrsto. Tukaj ni mogoče razkladati pravil, po kterih devamo sorodne predmete v eno vrsto. Večinoma kaže nam narava dovolj, kaj spada v eno, kaj v drugo vrsto. Vse tiste znake, kteri se nahajajo v vseh bitjih ene vrste, imenujemo bistvo stvari in posamezne znake zovemo bistvene. Bistveni znaki se ne morejo spremeniti, ne da bi se spremenila reč sama. Zato imenujemo bistvene znake one, ki se ne spreminjajo, in one, ki se spreminjajo, zovemo nebistvene. Vosek ima lahko razne barve, razno trdost, razne oblike: vse to ni bistveno. Bistveni so nespremenljivi znaki: kemijska sostava, teža (specifična) in nekteri učinki. Bistvo človeško je v človeku od prvega početka do njega smrti. One reči, ki imajo eno bistvo, devamo v eno vrsto. Vzrok torej, zakaj da jih združujemo v skupino, je ta, da imajo nekaj skupnega in to je bistvo.

Ker bistvo ostane, dočim se nebistveni znaki spreminjajo, ker je bistvo ne samo v eni posamezni stvari, ampak v celi vrsti; zato je bistvo za opazovalca več vredno, kakor so nebistveni znaki. Pa ne samo to: bistvo mora tudi samo na sebi imeti večo veljavo, moč in istinitost, kakor drugi znaki, ker je stalnejše, ker se kaže v drugačni meri in v drugačnem obsegu, kakor slučajni ali pritični (akcidentni) znaki.

Vednost skuša spoznavati bistvo onih predmetov, s kterimi se peča. Kadar spoznamo bistvo, potem še le smemo reči, da smo res spoznali kak predmet. Človeka bi mi poznali slabo, ako bi imeli pred očmi le zunanjo njegovo postavo. Ko vemo, da ima dušo in kaj je duša, tedaj je naše poznanje pravo.

Ako se prizadeva že vsaka druga vednost, da bi spoznala in pokazala bistvo, koliko bolj modroslovje! Modroslovje namreč hoče razjasniti, kaj je vesoljstvo, kaj so posamezne stvari v istini, kaj so zares same na sebi in ne samó, kaj da se nam zdijo. Smemo tedaj naravnost reči, da je modroslovje ona veda, ki razkazuje bistvo

vseh reči. Uči nas ločiti to, kar je bistveno, od nebistvenega; uči nas spoznavati razloge, zakaj da je kaka stvar taka in ne drugačna; kaže nam, od kod da izvirajo lastnosti kakega bitja. Bistvo je namreč podlaga vsem lastnostim ali znakom, ker iz bistva — da tako rečem — izvirajo.

Bistveno ni vselej ravno to, kar je splošno. Vendar pa ni mogoče spoznati bistva drugače, kakor s primerjanjem, z abstrakcijo (odmišljanjem), torej po ravno tisti poti, po kteri spoznavamo, kaj je splošno.

Zaradi teh razlogov smemo tudi še reči, da je modroslovju namen: spoznati, kaj je splošno (universale) in bistveno (essentiale), ali pa: splošnost in bistvenost sta pravi predmet modroslovju,

III. Del.

Metoda modroslovja.

Vse dosedanje prevdarjanje nam je kazalo, kaj da je modroslovje, kaj da obdeluje in kako da je sostavljeno. Opazovali smo večinoma, kakšna da je modroslovna zgradba, ko jo je modroslovec dovršil, kako se vidi „od zunaj“, kako se loči modroslovje od drugih ved. Nismo pa dosedaj opazovali modroslovca pri delu, kako išče, kako sostavlja, kakega reda se drži, po kteri poti hodi, ktera pot ga vodi najhitreje in najvarneje do namena, kterih nevarnosti se mora ogibati. Ako hočemo modroslovje pregledno razkazati, moramo obravnavati tudi metodo, t. j. pot, po kteri naj hodi modroslovec, da pride gotovo do namena.

Prava metoda je v modroslovju tako važna, da brez nje ni mogoče doseči vspeha. Mnogi modroslovni sostavi so zaradi tega nedostatni ali celó napačni, ker je bila metoda napačna. Prav mnogokrat se zgodi, da rabijo modroslovci, ki so pa bolj izvedeni v kaki drugi vedi, kakor v modroslovji, prav enostransko metodo, metodo one vede, ki je njim

najbolj znana. Zlasti naravoslovci delajo tako. Oni hočejo vse vede, seveda pred vsem še modroslovje, obdelati naravoslovsko. A tako ravnanje je modroslovju škodljivo.

Skrbeti torej moramo, da najdemo tako metodo, ki je modroslovni vedi primerna. Te metode ne smemo kar brez pomisleka povzeti iz kake druge vede, ampak povzeti jo moramo iz modroslovja samega, iz predmeta, iz namena, iz pomočkov in virov

Nauk o metodi kazal nam bode, kako modroslovje nastane, kako raste, kako je je treba gojiti, kterih nevarnosti se je treba ogibati. Za začetnika v modroslovji je ta nauk zeló važen. Uči ga soditi o posamnih naukih, o posamnih stavkih in dokazih, uči ga dobiti v kaki zmoti napako, kratko: dá mu več spretnosti za učenje. Tudi nam bode po tem prevdarjanji o metodi mogoče soditi o glavnih pridobitvah na modroslovnem polji.

„Metoda“ je iz grške besede *μέθοδος*, ki pomeni po naše pot, način.

§. 31.

Razne vednostne metode.

Ker so nektere metode že določene in jih rabijo v vedah z najboljšim vspehom, oglejmo si vsaj obe glavni metodi in prevdarimo, ne bi li morebiti ugajali modroslovju!

1. Matematična metoda. Od nekdaj so matematiko ali računstvo spoštovali zaradi tega, ker matematika zna svoje resnice dokazati tako jasno in razvidno, tako kratko in pregledno, h krati pa tako trdno, kakor nobena druga veda. Zato si je pa tudi marsikteri modroslovec mislil, da bi kaj dobro bilo, ako bi mogel po zgledu matematike tako trdno in jasno dokazati tudi modroslovne resnice, da ne bi mogel nihče dvomiti, nihče ugovarjati. Matematika namreč se opira na nekaj resnic, ktere mora vsakdo priznati, na pr.: ako dve enaki količini enako spremeniš, dobiš zopet enaki količini; del je manji, nego celota i. t. d.

Na podlagi teh resnic, ki so seveda zelo splošne, išče matematik (računar) drugih, bolj posebnih resnic in jih tudi najde, na pr. količino matematično lahko povečam s prištevanjem in množenjem, zmanjšujem z odštevanjem in deljenjem: tako najdem hitro štiri računske vrste. Od teh grem še više, a vedno tako, dá se more popolnoma jasno eno povzeti ali izvajati iz drugega. Tako je matematika podobna studenčcu, kteri se dá razpeljati po raznih cevih ali odvodih po širnem travniku, ali podobna je tudi trdnemu poslopju, v kterem so vsi deli nepretrgano združeni med seboj. Ne samo, da so glavni stavki v matematiki tako razvidni, ampak tudi vsaka najmanjša posledica da se izvajati popolnoma jasno iz drugih že znanih resnic, tako da ni nič dvomnega, nič negotovega. Zato nam sme res biti matematika vzor glede znanstvene metode.

Vprašajmo sedaj, ali ne bi mogli iste metode rabiti v modroslovju? Ko bi se dala rabiti v modroslovju, bilo bi modroslovje razvidna in gotova veda, kakor matematika. Iz ene resnice, iz nekterih splošnih stavkov dala bi se izvajati cela veda: to bi bilo krasno, neprecenljivo spoznavanje! V resnici so tudi skušali mnogi modroslovci na ta način obdelovati celo modroslovno vedo. Da ne opisujem Rajmunda Lullus-a, naj navedem Kartezija (Cartesius), ki je hotel z enim stavkom (cogito, ergo sum) razlagati vse modroslovne nauke, zlasti pa Spinozo, ki je naravnost izrekel to svoje načelo v svojem delu „Ethica, ordine geometrico demonstrata“, dalje Leibnitz-a, Wolff-a in Hegel-a, ki se sicer nikakor ne ujemajo v svojih naukih, pa so po svoji metodi precej sorodni. Večinoma stavijo za podlago svojim naukom kako trditev, ki pa ni niti sama po sebi razvidna, niti dovolj dokazana. Iz te trditve, iz tega stavka potem izvajajo ali sklepajo razne in mnoge druge stavke, drugega za drugim, da se zdi, kakor da bi ves nauk bil že v oni prvi resnici. Modroslovci taki pišejo in govorijo tako, kakor da oni nauki sami po sebi izvirajo iz glavnega stavka, toda v resnici je tako izvajanje večinoma prisiljeno. Kar vedo modroslovci od drugodi, to denejo po sili v vrsto svojih stavkov in do-

kazov. Tako n. pr. je delal Hegel. Karkoli uči dušeslovje, naravoslovje, pravoslovje, bogoslovje itd., vse to je on izvajal („konstruiral“) iz enega samega stavka, ki je pa vrhu tega napačen in logiki nasproten.

Kakor smo rekli, je ta metoda matematiki popolnoma primerna in imenovati se sme po pravici matematična metoda. Ako jo rabijo v modroslovju, imenujejo to metodo ali spekulativno ali dialektično (Hegel). Spekulativno t. j. razmotrovalno, imenujemo jo zaradi tega, ker z nekake višine ali z visokega stališča razmotrujemo in iščemo resnico; dialektično pa zato, ker delujemo z umovanjem, notranjim razgovarjanjem (dialektika). Je-li pa ta metoda primerna tudi modroslovju? Sama za se, brez druge metode nikakor ni primerna, in sicer zato ne, ker

a) modroslovje ne obravnava stvari samo iz ene vrste, kakor matematika, ampak obravnava vesoljstvo, o kterem ne more nihče vedeti pred preiskovanjem (a priori), da spada samo v eno vrsto. Kdor torej rabi v modroslovji samo spekulativno metodo, on trdi o vesoljstvu nekaj, česar ni še dokazal.

b) Ni primerna modroslovju ta metoda, ker je proti naravi in zakonom našega mišljenja, da bi kaj mislili, ako nismo tvarine ali snovi za mišljenje povzeli iz zunanjih, čutnih predmetov. Vesoljstvo ni tako, kakor bi je vstvarila naša spekulacija, ampak naša čutila nam poročajo, kakšno da je. Še le, ko smo po čutilih marsikaj zvedeli, spoznali ter v svoj um sprejeli, potem moremo soditi in sklepati o svetu. Nikdo ne more delati, ako nima snovi, nikdo ne more misliti, ako nima predstav: predstave pa dobivamo samo po čutilih. Zato bi bilo popolnoma napačno, ako bi kdo hotel samo iz pameti svoje spoznati in razlagati vesoljstvo. To bi ne bilo druzega, kakor trditi, da imamo poznanje celega sveta v svoji pameti že pred rojstvom in da je treba samo prevdarjati nekoliko, da se zavemo vsega svojega znanja. Ta metoda torej zahteva, da naj bi nekaj storili in da naj bi se nekaj zgodilo, kar je nemogoče. Zato pa tudi enostranski spekulativni modroslovci varajo sami sebe in pripisujejo svojemu umu, kar vedó samo iz skušnje.

c) Zgodovina modroslovja uči, da je bila enostranska spekulativna metoda za modroslovje samó nesreča. Kolikor bolj so hoteli biti dosledni v svojih naukih, toliko bolj so zašli na kriva pota. Tako je bilo z novo-platonizmom, tako s spinozizmom in zlasti hegeljanstvom. V takih sostavih se nahajajo nauki, kterim bi se zdrave pameti človek smejal, ktere pa zaveden in trezen modroslovec obžaluje. Prav ta metoda je bila kriva, da je modroslovje bilo mnogokrat zaničevano, da so prišli med ljudi taki nauki, ki so človeški družbi mnogokrat škodovali, na pr. Hegelovi.

Zato pač ne smemo sprejeti matematične metode za modroslovje. Ne smemo torej samo od uma pričakovati vsega, česar si želimo zvedeti o vesoljstvu, ampak vprašati moramo tudi skušnjo, kaj nam pravi.

2. Ker ne moremo shajati s prejšnjo metodo, utegnil bi kdo hitro sklepati, da se moramo okleniti one metode, ktero rabi prav srečno in vspešno naravoslovna veda. Po naravoslovni metodi pa večinoma opazujemo, gledamo, štejemo, merimo, tehtamo: sploh skušamo, ali iz čutil zajemamo znanje. V naravoslovje spada prav za prav le tisto znanje, ktero pridobivamo z opazovanjem. Mnogo modroslovcev starih in novih učilo je, da tudi modroslovec sme le to imeti za resnično, kar opazuje s svojimi čutili: naravoslovna metoda bi torej bila edino prava metoda za modroslovje.

Kakor smo razvideli že iz tega, imenujemo naravoslovno metodo tisto, ki se opira na samo opazovanje. Zatorej jo imenujemo opazovalno ali empirsko (empirično — skušenjsko). Po tej metodi si pridobivamo znanja s tem, da posamezne predmete prav skrbno opazujemo. „Kar smo opazili, to moramo primerjati med seboj, in kar je enakega, to moramo družiti v skupino. Tako dobimo splošne pojme in tudi zakone. Splošni pojmi nam v resnici ne kažejo kake splošne lastnosti, — kajti splošnega v resnici ni nič, — ampak le neko posebno lastnost enega predmeta imamo za lastnost vseh predmetov cele vrste. Tako sklepanje imenujemo návod (inductio).“ Strogo empirska metoda veleva, da

naj dokazujemo vse resnice po návodu, da naj torej pokažemo dejansko, s poskušnjo, kar trdimo. Po tej metodi bi morali na pr. dušo pokazati vidno in morali bi jo tudi tehtati, najprej seveda povedati, kje da je, ali v možganih ali v srcu itd. Ta metoda uči, da je resnično samo to, kar nam razodevajo čutila. Ako bi kaj nadčutnega bilo, za to bi seveda mi ne mogli vedeti.

Ne da se tajiti, da je ta metoda za naravoslovje primerna, a samo za naravoslovje, ne pa za druge vede. Koliko bi si pomagala matematika s to metodo? Tudi za modroslovje ne more biti veljavna edina ta metoda in sicer zaradi teh razlogov:

a) Modroslovje razkazuje le prve ali najviše principe vseh stvarí, ne pa čutnih lastnosti, ne posameznih pojavov in predmetov. Sprejeti strogo empirsko metodo, pravi se torej — pokončati modroslovje. In ako bi vendar le hoteli ohraniti ime, ne bi mogli ž njim zaznamovati ene vede, marveč spoznavanje posameznih reči in lastnosti bilo bi modroslovje.

b) Pokazali smo, da spoznavamo mnogo nadčutnih predmetov. Teh predmetov nikakor ne moremo — vsaj vseh ne — obdelovati empirsko, t. j. po naravoslovni metodi. Ko bi se lotili n. p. ideje „dobro“ tako, kakor se lotimo kemijske sostavine, težko da bi kaj spoznali o bistvu ideje in njenem pomenu.

c) Kdor sprejme edino to metodo, on trdi, da so vse stvari samo tvarinske ali materijalne, in da veljajo v vseh stvareh fizikalni zakoni, kakor veljajo v tvarinskih stvareh. Ali to je treba še le dokazati: vedeti brez dokaza nikdo ne more.

d) Skušnja uči, da je izključljivo naravoslovna metoda v modroslovji imela malo vspeha. Ta metoda je večidel bolj podirala, nego zidala. Mnogo naukov je kar popolnoma izbrisala iz vrste modroslovnih naukov, druge pa je postavila na drugačno podlago. Po tej metodi bi imeli skoro samo eno veljavno in zanesljivo vedo poleg matematike, namreč naravoslovje. V resnici se tudi dandanes mnogi naravoslovci tako šopirijo, kakor da je njihova veda edina veda. Toda

trezni naravoslovci sami so že sprevideli, da je naravoslovje brez modroslovne podlage le dvomljiva veda. Kolikokrat vrhu tega naravoslovci sami prestopajo meje, ki jih ima njihova veda! Vse to priča, da ta metoda ne zadostuje ter ni primerna za modroslovje.

Opomniti moramo, da ne pobijamo metode same na sebi: obe metodi ste popolnoma pravi za dotični vedi. Tajimo le, da bi pravi bili v modroslovji. Modroslovje ni niti táko razmišljevanje, kakor je matematika, niti tako preiskovanje, kakor naravoslovje, torej pač ne more ena sama metoda za modroslovno vedo zadoščevati.

Imenovani metodi ste glavni metodi v raznih vedah. Za razne namene jim dajejo tudi razna imena. Zato nam ni treba razgovarjati se o drugih.

Prav primerno rabimo besedo „metoda“, da zaznamujemo pot, ki nas vodi do resnice, ali način, po kterem jo sami spoznavamo in tudi drugim razkazujemo. Kakoršna je resnica, takošna mora biti pot, ki vodi do nje. Resnica je namreč vspeh našega iskanja, našega premišljevanja.

V vvodu je za nas posebno važno, da se oziramo na ono metodo, ktere so se poprijeli in držali najboljši modroslovci. Ozirati se torej moramo na soglasje med najboljšimi šolami. Dobra metoda ima dobre, slaba pa slabe vspehe.

Kakor je iz rečenega razvidno, ne govorimo tukaj o logičnih pravilih, po kterih se moramo ravnati, tudi ne o načinih, po kterih sostavljamo posamezne dokaze, ampak o splošnem razvijanji kake vede. V tem odstavku smo torej dokazali: Modroslovje se ne da tako gojiti, kakor matematika ali naravoslovje.

§. 32.

Prava modroslovna metoda.

Metodi, ki smo ji obravnavali preje, niste primerni za modroslovje. Matematična se namreč ozira premalo na skušnjo ali opazovanje, naravoslovna pa se ozira premalo na strogo

umovanje, premalo zaupa pameti, kakor da ne bi mogla ta ničesa spoznati, razun predmetov opazovanih s telesnimi čutili. Kakšna bodi torej prava metoda? Za modroslovje je primerna taka metoda, ki najprej bistro opazuje vse, karkoli moremo spoznati. Ker nas modroslovje hoče poučiti o vesoljstvu, moramo vesoljstvo kolikor je le mogoče obširno pregledati. Nikdo ne ve sam iz sebe, kakšno da je rudninstvo, ako se ni učil, ako ni opazoval. In kakšni da so veliki svetovi nebesni, tega tudi nihče ne izve drugače, kakor s pridnim in neumornim opazovanjem. Modroslovje pa ne more prezreti teh velikih predmetov v vesoljstvu. Kdo nam naj pove, kaj je življenje, ako tega ne opazujemo? Kako naj vemo kaj o sebi, ako sebe ne opazujemo skrbno? Kaj more otrok prej vedeti o zunanjem svetu, predno ga jame opazovati s svojimi čutili? Opazovanje je torej podlaga vsega spoznavanja in torej tudi modroslovnega.

A s samim opazovanjem ne pridemo daleč. Opazovanje nam kaže le posamezne lastnosti, — da tako rečem — kose na predmetih: kaže nam barve, velikost in obliko posamezne stvari. Kako pa naj spoznamo vse stvari skupaj, vesoljstvo in njegove zakone, njegov vzrok in začetek? O tem moremo zvedeti kaj samo s premišljevanjem, prevdarjanjem, preiskovanjem. Pamet naša ima namreč to moč ali zmožnost, da spozna, kako je to v istini združeno, kar opazujemo, v kaki zvezi so posamezni predmeti, v čem so si enaki in neenaki, kako so nekteri izmed njih vzroki, drugi pa učinki, kteri spadajo v eno vrsto, kteri v drugo itd. Pamet naša se pri tem ravna po zakonih, ki so popolnoma razvidni in tako gotovi, da ni mogoče o njih dvomiti. Prav zaradi tega je tudi vse resnično, kar ona spozna po teh zakonih. Ali pa morebiti pamet spozna kaj takega, česar ne moremo vedeti? Morebiti se pamet naša vara? Ako nam čutila ne povedo, kako da je v zunanjih stvareh, od kod pa naj vemo? Ne smemo si misliti, da naša pamet sama po sebi „vstvarja“ svoje spoznanje, ampak pamet se loti le tega, kar jej poročajo čutila, česar pa čutila sama ne morejo spoznati. Čutila nam dajó tvarino, snov, toda neobdelano: pamet

sega na dno, ona spozna na čutnih predmetih še marsikaj, česar ne more naš čut zaznati. Naš čut ne primerja, ne more ločiti, ne združevati, ne more sam po sebi najti medsebojnih razmer: to stori pamet. Zato nam še le pamet podaja pravo spoznanje. Spoznanje namreč je delovanje našega duha; ko spoznavamo, ne godi se nam samó nekaj, česar bi se še ubraniti ne mogli, ampak sami delamo s svojo voljo, ali pa tudi nehote in nevedoma. Naša čutila pa ne delujejo samostojno, ampak samo sprejemajo zunanje vtise in jih vodijo do možganov, do duše. Lahko je torej umeti, da s čutili ne moremo opazovati, ampak še le z umom ali s pametjo. Naš um pa deluje različno, ako so predmeti različni. Najprej um samo primerja, loči in združuje. Ko se pa mišljenje bolj in bolj razvija, tedaj je tudi umovanje bolj natančno, obsežno, globoko in resnično. In prav to je v modroslovji. Modroslovje se opira na obširno skušnjo, opira se na druge vede in na tej podlagi deluje um, ko išče odgovora na najviša in najteža vprašanja. Ko bi um ne mogel povzdigniti se nad skušnjo in nad posamezne vede, modroslovja ne bi bilo.

Kako pa naj se povzdigne um nad posamezne vede in nad skušnjo? On primerja nauke posameznih vednosti, motri njihovo zvezo, podobnost in njihove vire. Um išče skupnega vzroka, išče razlogov, išče posledic, išče tega, kar je sorodno ali iz ene vrste, išče skupnih ali splošnih zakonov, kterih posamezne vede ne morejo najti. Vsaka veda gleda le na svoj predmet: le modroslovje je kos celo vednostno polje prekoračiti in pregledati, zato pa tudi le modroslovje najde take resnice, ki so nad resnicami posameznih ved.

Kdo bi dvomil, da je v resnici tako? Saj je táko delovanje prav primerno in naravno našemu razumu in če hoče um sploh delovati, mora tako delovati. S tem je pa tudi povedano, kakšna metoda da velja v modroslovji. Najprej moramo spoznavati s čutili svojimi ali z opazovanjem, kolikor moremo sploh spoznati. Torej je podlaga modroslovju skušnja ali opazovanje; ko imamo v svojem spominu že mnogo predmetov — mnogo znanja, potem moremo obdelovati to

znanje še dalje in s tem modrujemo. Torej gojimo modroslovje v drugi vrsti z umovanjem, mišljenjem. To mišljenje pa se mora najtesneje oklepati skušnje. Mišljenje obdeluje po svojih zakonih one predmete, ktere sprejemamo z opazovanjem.

Ta metoda torej ni drugačna, kakor je sploh način ali pot našega mišljenja. Karkoli želimo spoznati, moremo le po tej poti. Tudi matematika in naravoslovje ne rabi izključljivo mišljenja ali samo opazovanja, marveč le večinoma. Kaj bi bila geometrija (zemljemerstvo) brez opazovanja, kaj naravoslovje brez umovanja in matematike? Modroslovje pa je vsestranska in najsplošneja veda, zato mora tudi metoda njegova biti vsestranska in splošna. Biti mora empirska ali skušenjska, biti mora premišljevalna: oboja pa mora biti tako združena, da je metoda samo ena. Kako pa more to biti?

Ker je resnica samo ena, ne moremo dobiti drugačne resnice po drugi poti. Zato je prizadevanje za resnico samo eno, le naša pot do nje utegne razna biti. Ako moremo za kako resnico najti več poti, potrjujejo nam toliko bolj resnico. V modroslovji skušamo na podlagi skušnje dobiti bistvo, najsplošneje zakone, vzroke, prvine. A kako naj se prepričamo, da smo prav iskali in resnico našli? Lahko! Ako je kak splošen stavek resničen, resnični morajo biti vsi posebni stavki. Modroslovni stavki so večinoma splošni: ako so resnični, morajo biti resnični vsi stavki, ki se dajo izvajati iz njih. Tako rabimo pravo modroslovno metodo, da spoznamo in dokažemo resnico. Premišljevanje nam odpre nadčutne strani čutnih predmetov. Ko smo jih spoznali, potem se vrnemo iz nadčutnih resnic do čutnih, ktere dobro poznamo. Ako se dajo lahko in jasno izvajati iz nadčutnih, tedaj je to priča, da je premišljevanje naše bilo pravo. Ko učimo otroka računati, posebej še množiti in deliti, povemo mu, da je na pr. 3krat 5 = 15. Ako pa ne spozna in ne razume, rabimo računske krogljice ter jih damo otroku, da jih našteje v nepretrgani vrsti trikrat po pet. Tako se otrok prepriča, da je res trikrat pet petnajst.

V modroslovji moramo torej rabiti vse pripomočke: z umom moramo prodirati dalje — do skrajnih mej pravega spoznavanja in z opazovanjem se držimo vedno trdnih tal, da ne zajdemo v domišljije. Um nam daje peroti, da se povspnemo visoko do najviših resnic, opazovanje pa je podobno zanesljivi lestvici, po kteri se smemo vspenjati brez straha.

Od nekdaj so rabili dobri modroslovci to metodo, ktero sem popisal. Niso zametovali skušnje, pa tudi niso bili zadovoljni s samim opazovanjem. Aristotel n. pr., kterega imenuje Dante „mojstra onih, ki znajo“, opazoval je bistro vso naravo, zlasti pa človeka. Kar je opazoval, to je skušal razumeti. Razumevamo pa kako stvar le tedaj, kadar poznamo vzroke: zato je Aristotel iskal vsem rečem vzrokov in skušal najti tudi najzadnje vzroke. To je bil namen njegovemu modrovanju. Ta namen je dosezal z umovanjem. Dospel je do zadnjih vzrokov in te je razložil v svoji „prvi filozofiji“. Ali to ni še vse. Aristotel sam je svoje modroslovne nauke porabljeval v drugih vedah. Ker se vedam kaj dobro prilegajo, dokazal je s tem, da so nauki resnični. Zlasti pa so njegovi bližnji in daljni učenci rabili njegove modroslovne nauke v raznih vedah, in povsod so se ti nauki dobro obnesli. Tako kaže skušnja, da je Aristotel prav umoval in sklepal.

Tudi dandanes ima ono modroslovje največ veljave, ki se ravna po tej metodi, ki se varuje enostranosti in se oklepa vseh načinov, ki vodijo do resnice. Ta zgodovinski vspeh nam je v vvodu dovolj porok, da je omenjena metoda edino prava.

„Pred vsem je modroslovec dolžan, kolikor se dá, skrbno opazovati, rekel bi, vzeti drobnogled v roke, da more one stvari, ki spadajo v krog nadčutnih predmetov ali v krog njegove znanosti, popolnoma natančno ločiti od vseh drugih, in da more tako tudi izločiti vse, kar je tuje, iz svoje vede. Potem mora posamezne določene modroslovne predmete prevračati, razdeljevati in razdruževati, da spozna njihove posebnosti in njihove razmere do drugih reči. Naposled je treba preiskati vzroke in razloge bistva in delovanja onih predmetov,

z drugimi besedami: konce in pa vozle je treba določiti, v kterih se vjemajo nitke njegove vede. Ravnajoč se po tem vodilu dviga se od posamnih stvari do splošnih resnic, od sostavnih predmetov do enovitih, t. j. on hodi po poti razstavni (analitični). Ko pa pride na konec poti, ne sme deti rok križem, kakor da bi že bil dosegel svoj namen: storil je še le pol dela, ki je bilo zanj tudi najlože. Nastopiti mora sedaj sostavno (sintetično) pot, ali — z drugimi besedami — izvajati mora iz dobljenih vzrokov posebnosti v stvareh, kakor tudi njihove razne razmere med seboj, iz splošnega posebno, iz enovitega sostavno. Le takrat imamo namreč res modroslovno znanje — ako naj bode pravo znanje — kadar spoznavamo to, kar je posebno, iz splošnega, vse pa iz najviših in najsplošnejih vzrokov. Tedaj namreč je tudi v našem spoznanji to prvo, kar je po svoji naravi prvo, vzroki raznih stvari so za nas razlogi spoznavanja. Kdor pregleda celoto in razume, kako da so zvezani med seboj deli, on je dosegel venec modroslovnega znanja.“ (Schütz, Einl. p. 100.)

Ni skoro treba še posebej opomniti, da je v tem odstavku le površno opisana modroslovna metoda. Kdor hoče do dobra umeti, ktera metoda naj se rabi, mora precej izveden biti v modroslovji.

Dandanes prevladuje v modroslovji pretirana naravoslovna metoda. Vse naj bi se tako dalo preiskati, izmeriti in pretehtati, kakor v fiziki. Vse modroslovje hočejo nekteri spremeniti v naravoslovje. Modroslovje na takih tleh ne more rasti in cvesti. A priznati vendar moramo, da ima modroslovje mnogo več dobička od take metode, kakor pa od spekulativne. Empirska metoda skuša razširiti svoje skušnje, skuša spoznati več posameznosti in pridobiti več gotovosti. Zato se imenuje ta metoda eksaktna ali natančna, kar je deloma tudi v resnici. — Pravo bi bilo, da bi ne zanemarjali takih natančnih poskušenj, poleg tega pa z umom trudili se priti še nekoliko dalje, nego pride tehtnica in mera.

§. 33.

Razstavna in sostavna metoda.

Prav tesno se sklepa s tem, kar smo v prejšnjem odstavku rekli, porabljevanje razstavne in sostavne dokazovalne

metode. „Razstava“ ali analiza (analysis) pomenja v logiki: ločenje, razdruževanje. Ako imamo namreč kak pojem, ki ima prav veliko znakov in je torej poseben pojem, na pr. krojač, moramo te znake razdružiti, ako hočemo pojem dobro spoznati. Krojač je r o k o d e l e c, ki se peča s šivanjem in napravljanjem oblačil, rokodelec je ud nekega stanu človeškega, človek je živo bitje, živo bitje je del bitij sploh itd. Tako razkrojimo oni pojem v dele ali znake, kadar ga hočemo poznati ali kadar hočemo kaj o njem povedati, zlasti pa, kadar nam je o celem pojmu že kaj znanega. Kajti to, kar velja o celem pojmu, n. pr. o vseh krojačih, velja v neki meri tudi o posamnih znakih, na pr. o znaku „človek“. „Človek“ je tudi pojem; kar vem o pojmu „krojač“, smem deloma obrniti na „človeka“, ker je krojač človek.

Kakor smo razkrojili ta pojem, tako razkrojimo tudi druge; ako najdem v vseh pojmih znak „človek“, vem že precej o pojmu „človek“. Mislimo si, da bi mogel pregledati prav vse tiste pojme, ali bolje: vse tiste predmete, v kterih nahajamo znak „človek“, potem bi nam ta pojem „človek“ znan bil popolnoma. In tako moramo tudi ravnati, ako hočemo spoznati vsote, ako hočemo dobiti splošne pojme in splošne zakone. Če zapazim namreč v kakem pojavu, ki se večkrat ponavlja, v enakih okoliščinah enako gibanje in razvijanje, smem nadjati se, da se ravna pojav po določenem zakonu. A ne vem še, marveč preiskovati moram druge pojave, ki so v nekterih razmerah enaki prvemu, preiskovati moram, kako se prvi pojav kaže v drugačnih okoliščinah, sploh: spoznati moram, ali se v onem pojavu kaže res zakon, t. j. določen način v spreminjanji, gibanji in delovanji, ki velja vedno in povsodi, kjer se javljajo isti predmeti. Torej tudi pojave moramo razkrojiti v posamne dele, okolnosti, pogoje. Takó krojiti, razločevati — imenujemo znanstveno: razstavljati ali analizovati. Ta pot do resnice je razstavna ali analitična. Ker nam podaja skušnja naša samo posamezne predmete, torej zaznave, v kterih je mnogo znakov, zato naša pamet vedno razstavlja. Razstavno (ana-

litično) dokazovati, učiti, razlagati se torej pravi: iz posameznih predmetov, pojmov, pojavov itd. povzeti splošni zakon, splošno lastnost, bistvo vseh predmetov, ki spadajo v isto vrsto, pravi se: iz učinka spoznati vzrok, iz delov celoto, iz zunanjosti notranjost, iz nebistvenih in spremenljivih znakov to, kar je bistveno in stalno.

Pa še drugo pot imamo, po kteri si pridobivamo iz ene znane resnice — drugo, novo resnico: ta pot je s o s t a v n a. Beseda sostava ali sinteza (synthesis) pomeni združevanje. Združujemo pa znake in tako dobivamo nove pojme. Ako n. pr. o človeku že kaj gotovega vemo, vemo po tem takem tudi o krojaču, ki je človek. Ker so vsa bitja, razun Boga, vstvarjena, vstvarjen je tudi človek, ker on ni Bog. Vemo namreč lahko marsikaj o c e l i vrsti predmetov, n e da bi vedeli o p o s a m e z n i h. Ko pa izvemo, da kak predmet spada v dotično vrsto, vemo h krati tudi o predmetu samem to, kar vemo o celi vrsti. Prav pogostem sostavljamo tako nove pojme, vsaj takrat vselej, kadar delamo sklepe ali sillogizme. Sklep nič druzega ni, kakor taka sostava. Akoravno sicer naša pamet poprej spozna posamne stvari, kakor skupne lastnosti, akoravno torej najprej analizuje, vendar pa bi brez sostave njeno spoznanje bilo polovičarsko. Včasih zvemo naravnost poprej splošno, kakor posebno; v pouku, zlasti višem, rabimo večinoma to pot, akoravno mora i tukaj razstava vedno podpirati sostavo.

Ravnamo pa po tej dokazovalni metodi tako-le: Najprej d o l o č i m o ali opredélimo (definitio) kak splošen pojem. Da je ta opredelba resnična, vemo ali od drugodi, ali je razvidna sama po sebi, ali smo vsaj deloma izvedeli razstavno. Na to pa r a z d e l i m o predmete, ktere oklepa splošni pojem. Razdelitev mora biti natančna, da ne izpustimo nobenega predmeta, biti mora naravna in ne prisiljena ali samovoljna, tudi pregledna ali razvidna mora biti, da imamo pred seboj razločno sliko cele vrste predmetov. Nazadnje pa se trudimo še i z v a j a t i (deductio) iz splošnih pojmov in sodb manj splošne resnice in tako se spuščamo iz višave vedno niže in niže, da pridemo nazadnje do trdnih tal vsakdanje

skušnje. Ako se je nam posrečilo razkazati, da se v taki sostavi ujemamo popolnoma s skušnjo in gotovimi resnicami, tedaj je sostava resnična.

Sostava ima tudi zato zlasti v modroslovji velik pomen, ker marsikako splošno resnico samo slutimo, predno smo jo mogli naravnost najti z opazovanjem. Ako je ta slutnja nekoliko opravičena, tedaj začnemo opazovati ravno take pojave, ki nam morejo najprej potrditi ono slutnjo. Tudi naravnost delamo sami poskuse (eksperimente) in sicer tolikrat, da ni nobenega dvoma več. Ako smo deloma že dokazali kako splošno trditev, pa se vendar še ne moremo znebiti vseh dvomov in pomislekov, imenujemo tako splošno trditev podmeno ali hipotezo. Podmena je tedaj splošen stavek ter obsega mnogo posameznih resnic, ki se dajo vse iz nje izvajati, toda ne popolnoma trdno in zanesljivo. Ako bi ne bilo nobenega dvoma več, potem bi imenovali tak splošen nauk: vednostni razkaz ali teorijo.

Sedaj primerjajmo s tem, kar smo rekli v tem odstavku, prejšnje preiskovanje prave modroslovne metode! Matematična metoda je sostavna, ker dobiva iz splošnih resnic posebne ali manj splošne, naravoslovna metoda je pa razstavna, ker išče resnico iz posamnih pojavov, ktere mora razkrojiti ali razstaviti. V vsakem pojavu se kaže namreč mnogo zakonov. Ako hočemo spoznati samo enega, moramo pojav tako opazovati, da se loči oni zakon od drugih zakonov. Modroslovna metoda pa ni niti edino razstavljajoča, niti edino sostavljajoča, ampak oboje skupaj. Rabiti mora modroslovec razstavo, da spozna istino — to, kar je, a tudi sostava mu je bistven pripomoček, brez kterega bi ne mogel daleč priti. Oboje delovanje skupaj vodi do pravega, trdnega in jasnega spoznanja.

§. 34.

Razne metode po gotovosti.

Vednost se sicer trudi, da si pridobiva le gotovega ali izvestnega znanja. Gotovo ali izvestno znanje imenujemo ono,

v kterem ni dvoma in ni strahu, da bi utegnili motiti se Pravo znanje mora biti vselej gotovo. Resnico sicer lahko poznamo, ne da bi imeli tudi gotovost, kajti resnice ne razvidimo vselej, kadar o njej slišimo ali kadar se nam kaže. Znati, vedeti pa se pravi razvideti, natančno zavedati se razlogov: ako kaj razvidimo, nam je gotovo ali izvestno.

Kakor smo rekli, imamo gotovost, kadar kaj razvidimo. Vendar pa ni gotovost samo od tega odvisna, ampak tudi od navade, od umskih zmožnosti, od skrbi za resnico itd. Nekteri hočejo dvomiti o vseh rečeh, drugim je pa precej kaj gotovo, naj se jim samo na uho pove. To se kaže tudi v modroslovji. Modroslovju namen je sicer, da privede našega duha do gotovosti. Zato skuša prodreti do zadnjih vzrokov in razlogov. Toda ravno zato, ker sega modroslovje tako globoko in tako visoko, kakor nobena druga veda, ravno zato se pa lože vriva dvom. Ker je teže razvideti razloge, zato je lože dvomiti. In tako se v resnici zdi, kakor da ravno modroslovje najbolj med vsemi vedami podira gotovost. O čemer navaden človek nikdar ne dvomi, še celo ne misli ne, o tem se hoče modroslovec prav temeljito še le prepričati. Deloma je tudi res, da izraste modroslovje najraje iz dvoma. Ni pa s tem rečeno, da je dvom bistveno potreben za modroslovje. Ker ima dvom v raznih modroslovnih sostavih različno veljavo in ker je ves sostav odvisen od tega, kakšno veljavo da priznava modroslovec dvomu in kaj da mu je gotovo: zato smemo vse modroslovne sostave v tem oziru razrediti.

1. Modroslovec more stati na tistem stališči, na kterem stoji navaden človek. On ima lahko vse to za gotovo in popolnoma resnično, kar imamo za resnično v vsakdanjem življenji, n. pr. da so zunanje stvari istinite in res take, kakor se nam kažejo, da so naši nadčutni pojmi popolnoma skladni z nadčutnimi predmeti itd. Ako ima modroslovec take in enake nazore, misli in trditve za resnične, ako jih ne preiskuje, ampak k večemu kratko dokazuje, ako na tej podlagi zida dalje, tedaj imenujemo modroslovni sostav dog-

matičen, ker se opira na stavke, nazore (dogma = modrosloven nauk in nazor, ki ga ni treba dokazati), ktere samo sprejemamo (dogma = placitum, placet mihi = sprejamem) kot resnične, akoravno jih temeljito ne dokažemo. Tako modroslovno preiskovanje skuša torej dvom, kolikor se da, prezreti in se ga ogniti. Navidezno je tak sostav zelo gotov in obstoji iz samih gotovih naukov. — Opomniti moramo, da modroslovje se po svojem načelu prizadeva, priti do dna vsaki resnici, vsakemu nauku, da se torej ne ogiba globokega preiskavanja in tudi ne sprejema rado vsake trditve, ako jo tudi popolnoma priznavamo v vsakdanjem življenji in mišljenji.

2. Drugi modroslovci pa hodijo po čisto drugačni poti. Njim se ne zdi nobeno spoznanje gotovo. „Ako bi tudi kaj resničnega in istinitega bilo, spoznati tega ne moremo. Kajti vse stvari nas varajo: po svojih čutilih zaznavamo ves drugačen svet, kakor je zares. Kdo me more prepričati, da je papir res bel? Tako se mi zdi le zaradi svitlobe, a svitloba je prav za prav samo neko gibanje éterja, nekega prav tankega zraka. In da bi glasovi bili istiniti? Saj vidim struno, kako se trese: tresenje — to je resnično, nikakor pa ne glas.“ — Tako modrujejo nekteri modroslovci ter dvomijo tako o vsem, tudi o notranjem spoznanji. Taka modrost se da torej najlože sè stavkom izraziti: to vem, da ničesa ne vem. Seveda to nič drugega ni, kakor smrt modroslovju. Kajti iz dvoma samega se ni mogoče povzdigniti do spoznanja, do modroslovja. Te vrste sostave imenujemo dvomske ali skeptične. Skeptično modrovanje išče povsod le novih pomislekov, težav, zaprek in podira trdno spoznavanje, kjer je mogoče. Zato smemo imenovati ta način modroslovja: skeptično metodo. Skeptični sostavi kažejo v vseh posameznih delih ta namen, ki smo ga poprej opisali. — Reči pač moramo, da je ta metoda še bolj napačna, kakor dogmatična. Skepticizem zahteva, da bi naše spoznanje táko bilo, kakoršno nikakor ne more biti. Za vsak pojav, za vsako spoznanje ne moremo imeti razlogov: belo je belo in nihče ne more razložiti, zakaj je takó in ne dru-

gače. Zato, ker hoče skepticizem prestopati meje našega spoznanja in se ne ozira na naravo, na moči našega uma: mora nazadnje vničiti sam sebe. Ako ničesa ne vemo, tedaj tudi tega ne moremo vedeti, da ne vemo.

Ali dvom je lahko različen. Dvom, ki sem ga opisal, je popolni ali absolutni dvom, ki se loti vsake resnice, naj se nam zdi še tako gotova. Poleg tega je pa mogoče, da se modroslovec poprime dvoma samo v enem delu modroslovja, n. pr. v metafiziki, da pa ima nektera spoznanja n. pr. notranje pojave, čustva, predstave same na sebi itd., za resnična. Tako je tudi skepticizem bolj ali manj razvit. Ako vlada tak dvom samo v enem delu modroslovne vede, mora biti celi sostav enostransk. Idealist n. p. dvomi, je li to resnično, kar mu kažejo čutila, realist pa dvomi, je-li to istinito, kar mu pravi njegovo premišljevanje, kar je nadčutno. Tudi o takih sostavih smemo reči, da se dajo prevariti dvomu.

3. Ako modroslovec v obče sicer dvomi, vendar pa poskuša z natančnim preiskavanjem določiti, kaj je gotovo in kaj je negotovo, ako hoče razločiti od istinitega to, kar je samo dozdevno in videzno: imenujemo tako metodo presodno ali kritično. Presodna metoda se ne uda popolnoma dvomu, a nič jej ni bolj zoprno, kakar sprejeti kaj za resnično, česar ni temeljito preiskala in razkazala. — Taka metoda bi bila prav dobra in primerna modroslovju, toda napaka „kritičnih“ modroslovnih sistemov je ta, da imajo to preiskovanje ali presojevanje (kritiko) za edini namen modroslovju, dočim je v resnici presojevanje samo pripomoček, da temeljiteje spoznamo resnico. Zato so pa imeli „kritični modroslovni sostavi“ večinoma le nikaven (negativen) vspeh, to se pravi: podrli so mnogo, sozidali pa malo. Kar so sozidali, bilo je nestalno. Zato ne more zgodovina modroslovja nikakor priporočati „kriticizma.“

4. A mogoče je tudi držati se srednje poti med pretiranim dvomljenjem in prevelikim zaupanjem na navadno pamet. Prav lahko si mislimo, da nas utegne naša vsakdanja skušnja motiti, da se moramo zato prepričati, je li

resnična in koliko je resnična. In naj bi tudi zaupali svoji navadni skušnji, vendar tirja naša pamet, da jo preiskujemo. Le takrat namreč *vemo* kako resnico, kadar poznamo vse razloge, kadar so nam vsi razlogi jasni in kadar se ujemajo med seboj. Zato moramo tudi take resnice, taka načela, take trditve preiskovati, o kterih nič ne dvomimo, ker se nam zdé popolnoma gotove. A veda zahteva, da iščemo in najdemo razlogov zanje. V tem slučaji ravnamo tako, kakor da bi dvomili. Ta dvom je samo zaradi preiskovanja, zaradi metode in zato ga imenujemo: *metodni dvom*. — Tako ravnanje je previdno in razumno. Ako bi naše prepričanje bilo napačno, spoznali bi to vsled preiskovanja. Ako je pa resnično in pravo, potem je mora preiskovanje le potrditi in podpreti. Taka metoda je za modroslovje primerna. Vodi nas do spoznanja, ki je gotovo, kolikor le more biti; pridobiva nam globoko in temeljito prepričanje, ker nam razkriva vse razloge; ogiblje se napak skepticizma in dogmatizma, prednosti obeh metod pa si prisvaja, ker ji skuša v edinosti in vzajemnosti spojiti.

Zavedati se moramo zmerom, česar nas posebej prepričuje zgodovina modroslovja, da je naše spoznanje vedno le polovičarsko, nepopolno, vsaj nekoliko negotovo. Absolutnega spoznanja človek doseči ne more, in naj si je tudi domišljevala „Hegelova absolutna filozofija“, da je prišla do popolnega (absolutnega) spoznanja, bila je to vendar le zmota, kakor jih doživi človeštvo mnogo. Prava modrost nas uči, da bodimo zadovoljni s tem, kar imamo in da ne podirajmo še tega. Naj si bode tudi nepopolno naše spoznanje, spoznanje je vendar-le. To spoznanje moramo z vedo razširjati, to je pravo delovanje našega uma.

Vse te metode nahajamo v zgodovini modroslovja. *Skepticizem* je že zgodaj lotil se glodati stebre naše pameti. Dvigal je zopet in zopet svojo glavo, kadar se je dogmatizem preveč oblastno šopiril. Tudi *dogmatizem* ima ob vseh časih svoje zagovornike. *Kriticizem* se je rodil v preteklem stoletji, njegov oče je Kant. Da je Kantovo modroslovje enostransko, priznavajo mnogi trezni modroslovci.

Kant pravi, da smemo samo skušnji zaupati; kar nam skušnja pravi, to je pravo spoznanje. Zato se rušijo v njegovem kritičnem sostavu vsi nadčutni pojmi. Istinitosti nimajo nikake, ampak so samo neke oblike v našem umu, načini, po kterih se ravnamo, kadar mislimo. Aristotel se drži srednje poti: on je natančen, kritičen, dvomi in preiskuje, — a nikakor ne ostaja v dvomu, ampak kjer je le mogoče, povzdiguje se do gotovosti in navaja v ta namen veliko razlogov.

§. 35.

Pregled in razdelitev modroslovnih sostavov po stališči in po metodi.

Že zgoraj smo povedali, kako se ločijo sostavi po metodi. Ako ima kak modroslovec posebno misel ali poseben nazor o spoznavanji, o vedi, ali tudi o modroslovji, imenujemo oni nazor njegovo stališče. V ožem pomenu imenujemo stališče tudi modroslovni sostav, kterega se oklepa kak učenec, na pr. Kantove šole učenec pravi, da stoji na Kantovem stališči.

Ako se oziramo samo na splošne nazore o istini, o spoznavanji in o vesoljstvu, imamo dve glavni modroslovni stališči: ideališko in reališko (idealistischer und realistischer Standpunkt).

1. Beseda idej a pomeni sploh misel, potem predstavo, v ožem smislu pa pomeni ideja one splošne pojme, ki so najbolj nadčutni. Kadar stavimo idejo z istino v nasprotje, takrat nam ideja pomeni sploh predstavo ali misel, na pr. stroj, kakor je v istini in — ideja stroja. Ideja je samo v mojem razumu. O vsaki stvari moram imeti kako idejo, ako hočem kaj vedeti o njej. Po ideji spoznavam tudi zunanje predmete. V mojem duhu namreč ne morejo biti stvari same, na pr. drevesa, gore ... ampak samo ideje o stvaréh so v mojem umu. Zato pa trdijo nekteri modroslovci, da ne moremo ničesa vedeti o stvareh samih, kakoršne so v istini, ampak poznamo samo ideje; samo ideje so istinite, ker le o njih moremo reči, da so, o zunajih stvareh

ne vemo ničesa. — Modroslovec, ki tako govori, stoji res na posebnem stališči: on je pretrgal ozko zvezo med našim mišljenjem in zunanjim svetom, ter pripoznava samo mišljenje. On stoji torej na podlagi idej, njemu je vse idealno brez realnosti in zato ga imenujemo idealista in njegovo stališče ideališko. Seveda — ločiti se dá tudi v idealizmu več stopinj, kakor namreč kdo bolj povdarja ideje ter enako prezira istino.

Kaj naj rečemo o tem stališči? Obširno soditi pač ne more vvod, a toliko je vendar treba opomniti, da je težko govoriti o pravem spoznanji na tem stališči. Spoznati se pravi, zavedati se v duhu kake istinite stvari. Ako je vse samo ideja, potem tudi ni spoznanja, ampak samo domnevanje ali domišljevanje. Idealistu je celi svet samo nekaka predstava v duhu. Od kod pa prihaja ta predstava? Zakaj pa se mi kaže v tej predstavi nekaj, česar ni? Zakaj pa se ne zavedam jasno in gotovo, da ničesa ni? Idealistu je vse samo „subjektivno“, vesoljstvo je samo v njegovih mislih, ne pa, da bi kaj bilo zunaj mislečega bitja. Kaj je torej vesoljstvo po nazorih idealistov? Stvor (subjektivni) našega mišljenja. To, kar eno bitje misli, to je — svet. V tem svetu ima pač subjekt sam prvo in glavno mesto: vse drugo izven njega je namišljeno. — Velika napaka idealistov je, da hočejo sami iz sebe, ne gledé na prejšnje nauke in dognane modroslovne in druge resnice, najti in sostaviti svoje nauke. Idealist navadno zaničuje modroslovno sporočilo (tradicijo), to se pravi: njemu ni dosti mari za naravni razvoj modroslovja pred njim. Kar popolnoma novo znanstveno poslopje hoče postaviti in h krati podreti vsako drugo, akoravno so drugi nauki stokrat bolj trdni, zanesljivi in resnični, kakor njegovi lastni. Tisti idealisti pa, ki se na sporočilo ozirajo, skušajo je zavijati in popravljati po svoje. — Idealizem je zelo rodovitno stališče. Kadar se ga poprimejo modroslovci, takrat rastejo modroslovni nauki iz tal kakor gobe po gorkem dežji.

2. Idealizmu nasprotnik je realizem. Ta ima tudi svojo podlago v naukih o spoznavanji. Idealizem se ozira

edino le na mišljenje, na ideje: realizem pa se ne briga za to, ampak opira se na prepričanje vsakega človeka, da spoznavamo v svojem mišljenji, s svojimi predstavami in idejami resnične ali istinite stvari. Ko imam idejo kakega stroja pred očmi, ne brigam se za idejo, ampak za stroj. Ideja še ni stroj, ideja je samo notranja, duševna podoba zunanje stvari. Brez zunanje stvari je notranja podoba prazna in ničeva. Po ideji spoznamo zunanje stvari. Ali gleda oko samo sebe, kadar gledamo? Brigamo se za tisti predmet, ki ga vidimo, ne pa za oko in pa za ono sliko, ki se naredi na mrežnici. Realizem torej pozna najprej zunanje predmete, kakor mu jih podaja skušnja, njemu je svet resnično tak, kakoršen se mu kaže in o tem on kar nič ne dvomi. Materija n. pr. je po mislih realistov istinito razsežna; moči ali sile so ž njo samo združene in iž nje izvirajo itd. Splošni pojmi so le v našem razumu, v resnici ne opazujemo nič splošnega, ampak samo posamezne predmete. To, kar imenujemo „človek“, ni nič: le posamezni ljudje so v istini. — Kakor vidimo, je svet po mislih realistov objektiven, istinit ali sam na sebi soštvo (realitas). Tak nazor je gotovo resničen, ujema se s prepričanjem vseh ljudi, ujema tudi s pravim modroslovjem. Lahko pa ločimo več stopinj v realizmu, kakor v idealizmu. Nekteri namreč popolnoma nič drugega ne priznavajo, kakor samo posamezne zunanje stvari (res = reč, stvar; real = istinit, stvaren). Drugi se ozirajo pa tudi na ideje našega uma, ali na pamet, ter skušajo obema priznati lastne pravice. — Skrajni realizem, ki ima vse, karkoli je splošnega, vse ideje in splošne pojme, kakor tudi splošna načela, — ki ima vse to samo za stvor ali pojav naše pameti, ne da bi kake splošne lastnosti bilo v resnici, ta realizem je gotovo enostransk. Ta realizem uči, da je le to istinito, kar povzemamo neposredno s svojim čutilom, kar vidimo, slišimo in tipamo. Kar pa hočemo najti in vedeti še več, to je pa samo naše delo: zunaj nas ni nič idejam primernega. — Iz tega vidimo, da je to tisti nazor, kterega smo srečali v empirski ali naravoslovni metodi: senzuvalizem in tudi materijalizem. Na tem stališči nima pamet nič pravic, seveda

tudi nič zmožnosti. — Realizem je pa lahko tudi zmeren, to je tak, da ima zunanje stvari za istinite, da se opira vseskozi sicer na skušnjo, a prav tako tudi na pamet in njene principe. Kar nam kaže pamet naša za trdno in nedvomno, to ima zmerni realizem za gotovo. Ta realizem torej ni enostransk, ne prezira skušnje, marveč stoji na njej, kot na trdni podlagi; ne prezira umskega spoznavanja, marveč rabi je, da se povzdigne nad skušnjo, nad čutne predmete in iž njih povzame nadčutno znanje. Ta realizem rabi tisto metodo, ktero smo prej opisali kot pravo modroslovno metodo, ono metodo, ki je v sredi med naravoslovno in matematično. Tako je tudi ta realizem v sredi med strogim ali skrajnim realizmom in idealizmom. Imenuje se pa realizem, ker podlaga mu je skušnja, realne zunanje stvari. Ta realizem se nahaja v naukih Aristotelovih in v njegovi šoli.

Po načelih, ki smo jih označili, moremo reališke sostave tako razdeliti: a) Zmerni realizem, ki se ujema s pametjo in ki porablja to, kar ima realizem gotovega. b) Novejši realizem Locke-jev ali empirizem, po kterem je samo to istinito, kar spoznavamo kot prve znake (qualities primaries). Že „sekundarni“ (druge vrste) znaki (barve, glasi itd.) so sami na sebi drugačni, kakor se nam javljajo. c) Pretirani realizem Condillac-ov, ki izvaja vse naše duševno življenje kar naravnost in edino le iz čutil, (statuva, ki bi dobila čutila, postala bi pametna). Ta realizem smemo imenovati senzuvalizem. d) Materijalizem, ki po svojem načelu taji vse, kar je nadčutno. Le materija ali tvarina je istinita, vse drugo je izmišljeno. e) Skrajni realizem je v pozitivizmu, ki skuša v svojih naukih na vseh straneh človeškega znanja najbolj dosleden biti. Samo to, kar je dejansko ali pozitivno, ima veljavo, to je istinito: drugo vse je škodljiva prevara.

V tej vrsti nismo omenili srednjeveškega realizma. Srednjeveški realizem bi se po naše skoro smel imenovati idealizem, kajti realisti so učili, da so ideje same na sebi istinite (kakor je učil Platon). Oni nazor, ki smo ga mi imenovali realizem, nazivali so v srednjem veku nominalizem,

(nomen = ime), češ, splošni pojmi in ideje so same besede, sama imena.

Teže je primerno ločiti in razdeliti idealizem, kakor realizem. Tudi se je kazal idealizem v zgodovini modroslovja v raznih podobah. V vseh idejaliških sostavih nahajamo prepričanje, da je to istinito, kar imamo v umu, zunaj nas je pa vse vsaj dvomljivo. Posebno misel nahajamo pri Platonu, da je ideja v naši pameti povzeta iz nekega istinitega bitja, prave ideje, ki je nespremenljiva in mnogo bolj istinita, kakor so posamezne stvari. V čudni podobi se je pokazal idealizem v novoplatonizmu (Plotin). V novem veku ga je po svoje sprejel v svoje nauke Kartezij, za njim Leibnitz, na Angleškem zlasti Berkeley, in po Kantovi kritiki se je porodilo brez števila idealiških modroslovnih sostavov. Do skrajne meje prišel je Hegel. Ta idealizem moral se je ujesti, moral se je ukončati.

Realizem se je opiral vselej na vsakdanji razum, na zdravo pamet, zato je imel v življenji več moči, kakor idealizem, ki je ostal v šolah. Vselej je skušal realizem spodriniti in premagati svojega brata. Obžalovati je le, da so modroslovci realizem pretiravali in da je tako mnogokrat zabredel v grozne zmote, ktere so hotele človeka palniti v prepad, hotele enakega storiti živalim.

§. 36.

Bistvena razlika in bistvena vzajemnost modroslovnih sostavov.

Ko govorimo o metodi, moremo tudi najprimerneje prevdariti, v čem da se ločijo med seboj modroslovni nauki o kakem predmetu, v čem dá se ločijo celi sostavi (ali sistemi), v čem pa se zopet ujemajo, strinjajo, kaj veže nauke posamnih modroslovcev medsebojno.

Glavna razlika modroslovnih sostavov, kakor nam jih kaže modroslovna zgodovina, nahaja se v oni metodi, ktero smo zgoraj imenovali metodo glede gotovosti. Kakoršen namen si namreč stavi modroslovec, takšno je tudi njegovo delo. Ako modroslovec zaupa svojemu spoznanju,

ter je skuša samo utrditi in razširiti; potem je njegovo modrovanje nekako mirno, samosvestno, vspešno in vendar tudi temeljito. Tako modrujejo večinoma realisti. Ako pa méni modroslovec, da mora priti do absolutne, popolne in neomahljive gotovosti, ako méni, da je naše vsakdanje (ne-modroslovno) spoznanje negotovo, tedaj stopi na omahljiva tla, trudi se in trudi, da bi dosegel gotovo resnico, a večidel se trudi zaman. Sostavi takih modroslovcev (idealistov) se navadno kaj malo ujemajo z navadnim našim mišljenjem. — Ta razlika, ki sem jo tukaj označil, izvira najbolj iz osebnosti modroslovčeve. Imenoval sem pa to razliko zato glavno, ker se opira na prevažno vprašanje: „spoznavamo-li kaj, ali ne spoznavamo ničesa? Je-li to istinito, kar spoznavamo, ali ni istinito?“

Druga bistvena razlika modroslovnih sostavov izvira iz njihovih načel o resnici. Nekteri imajo za resnico to, kar spoznajo z natančnim opazovanjem, drugi pa hočejo vse spoznati le po svojih posebnih nazorih. Oni si domišljujejo, da je vse tako, kakor se njim „vidi.“ Po zadnjem načinu pride največ napak v modroslovje, ker ne iščejo modroslovci resnice iz stvarij, ampak svoje nazore devajo v stvari. — Tudi v tem gledamo razloček med idealizmom in realizmom, subjektivnostjo in objektivnostjo.

Tretja bistvena razlika modroslovnih sostavov se nahaja v dokazovanji in preiskavanji. Nekteri modroslovci dokazujejo in pojasnjujejo svoje nauke, oni kažejo njihovo podlago in zvezo z drugimi resnicami. A drugi samo nauk iz nauka snujejo ter izvajajo, ne da bi pokazali, zakaj je tako in ne drugače. Na zadnji način delajo zopet zlasti idealisti, pa tudi drugi. Tako ravnanje nikakor ni modroslovno. Modroslovje mora biti stroga veda, nikakor pa ne domišljevanje. Ravno zaradi tega je prišla modroslovna spekulacija v slabo ime. Čemu nekaj trditi, ako se dokazati ne more?

Ker se te razlike kažejo bolj ali manj v posameznih modroslovnih sostavih, zato so pa tudi sostavi sami zelo mnogovrstni. V nobeni vedi ni toliko različnih naukov, toliko nazorov, toliko mnenj, kakor v modroslovji. Pa tudi v nobeni

ni toliko prostosti za duha, ni toliko nevarnosti, da bi se zmotili, ni toliko skušnjav, da bi vedo vsakdo ustrojil po svoji volji in po svojih željah. Prav zato, ker se osebne naše lastnosti, želje in misli lože vrinejo v modroslovne nauke, kakor v druge vede, nahaja se toliko razlik v modroslovnih knjigah. Te razlike pa nikakor niso take, da bi zaradi njih morali reči: modroslovje ni trdna in gotova veda. Kajti pokazati moremo tudi tesno zvezo med vsemi sostavi, vsled ktere so vsi sostavi le razlaganje ene vede. Razlage so lahko različne, a veda je ena. In prav zato je tudi modroslovna veda ena, ker obravnavajo vsi sostavi le en predmet, oni predmet, ki smo ga že prevdarjali. Vsi sostavi obravnavajo vesoljstvo, v kterem je človek nekako središče, a vir ali začetek vsemu je absalutno bitje. Lahko torej rečemo, da imajo vsi modroslovci obrnene svoje oči na eno stran, v en smoter. Vsi skušajo prav spoznati to, kar gledajo. Samo v tem je razlika, kako in s kakega stališča da gledajo. Nekteri modroslovci si mislijo, da je svet tak, kakoršen se jim kaže. Drugi pa pozabijo na svet in samo vprašajo, kako je v njihovem spoznavanji nastalo to, kar imenujemo svet. Tretji pozabijo najprej na svoje spoznanje, imajo pred očmi samo svet, misleč, da je popolnoma istinit, ter skušajo zvedeti, kako napravi ta svet v njihovi duši spoznanje. Eni torej začno prevdarjati svet in potem sebe, drugi začno prevdarjati sebe in iz sebe skušajo spoznati svet. Eni skušajo iz stvari spoznati neskončno bitje, drugi pa hočejo iz neskončnega bitja spoznati svet. Le ona pot je prava, ki oboje delo strinja.

Naj pa že hodi modroslovec po tej ali oni poti, naj stoji na tem ali onem stališči, naj ima svet za istinit ali samo za proizvod svojih misli: spoznanje imamo v sebi, imamo predstave, ideje, imamo obširno mišljenje, to je naša lastnina, to je naš svet, v tem živimo, po tem se moramo ravnati. Kar spoznamo v tem svetu, to je za nas veljavno. Idealist, ki meni, da zunanjega sveta ni, ampak da je vse edino le v njegovi pameti, idealist mora v tem svojem svetu, ki mu naklada dolžnosti, ki ga dela odgovornega za njegova

dejanja, idealist mora ravno tako živeti in se mora po njem ravnati, kakor bi se moral materijalist, ki ne priznava niti duše, niti Boga, niti sploh kaj idealnega, tudi meterijalist bi se moral ravnati po svojem spoznanji in po svoji vesti. In vsak modroslovec mora imeti to pred očmi, kar smo rekli: morebiti so modroslovni nazori razni, toda, ako se ne ujemajo z nravnim redom, kterega je tudi modroslovcu vtisnila v srce narava, ne sme se dati zapeljati svojim nazorom. Izmed dveh jetnikov, ki sta v temni ječi, lahko eden ogleduje grde stene svojega zaduhlega bivališča ter si želi smrti, drugi pa se lahko ziblje v sladkih sanjah, ki mu stavijo pred oči ljubo svobodo, prijetnost in veselje. In vendar sta oba na enem prostoru, v istih razmerah. Teh razmer domišljevanje kar nič ne spreminja. — Istinitih razmer, istinitega sveta ne more spremeniti naše modrovanje. Naloga modroslovju je, da se trudi priti do spoznanja istinitosti. Zato je istina središče, okoli kterega se sučejo, in je smoter, do kterega se vspenjajo modroslovni sostavi.

IV. Del.

Pregled zgodovine modroslovja.

Uvod v modroslovje mora podati tudi kratek pregled zgodovine modroslovja, ker je zgodovina živa podoba delovanja človeškega in se v zgodovini tudi modroslovje naravnost kaže, kaj je in kakšno je. Zgodovina kaže, ktere namene si je stavilo modroslovje, po kterih potih je hodilo in kake vspehe je doseglo.

Modroslovna zgodovina je del kulturne zgodovine, torej mora ozirati se na razvoj človeškega duha sploh, h krati pa mora zgodovinar skrbno ozirati se na višino modroslovne vede, do ktere je dospelo človeštvo, to je: soditi mora o posameznih pojavih prosto, stoječ na vzvišenem stališči priznanih modroslovnih naukov, ne pa na slabem podstavu kakega modroslovskega posebneža. Tako mora biti razkladanje zgodovine modroslovja, da je za učenca res pot do resnice. — Naš vvod bode podal samo pregled modroslovne zgodovine, prav tako, kakor je podal samo pregled modroslovne tvarine. Obširneje obravnavati zgodovino more le posebna knjiga.

Zgodovino modroslovja ločimo v tri veke: 1. zgodovina starega, 2. zgodovina srednjeveškega, 3. zgodovina novega modroslovja. — V vsakem veku ločimo več dob, to je posameznih stopinj v znanstvenem razvoju, ali pa tudi posameznih šol modroslovnih.

§. 37.

1. Staro modroslovje.

Grki so se pečali prvi z modroslovnimi vprašanji takó, da se sme njihovo delo imenovati znanstveno. Tudi se kaže v grškem modroslovji stalno napredovanje in vrhunec, do kterega dolgo potem ni dospela ta veda. Razun Grkov so v starem veku Rimci kaj malo storili. V modroslovji starega veka smemo ločiti tri dobe.

Prva doba nam kaže razne početke v modroslovji. Razni modroslovci so skušali pojasniti si vprašanje: kako je nastal svet? kaj je svet? To vprašanje je modroslovcem stavil njihov um, a stavila tudi njihova vera. Odgovarjali so modroslovci različno. a) Jonski modroslovci so trdili, da je iz enovite snovi vse nastalo. Thales[1]) (640 pr. Kr.) uči, da je vse iz vode, Anaksimen (Anaximenes), da je vse iz zraka, Anaksimander, da se je vse rodilo iz nedoločne snovi. — Za temi starimi Jonci učil je Heraklit (Herakleitos) iz nove jonske šole, da je nastalo vse iz ognja, da se vse spreminja, da ni nič stalnega. Tako je učil tudi Kratil (Kratylos). Sicilec Empedoklej (Empedokles, ok. 450 pr. Kr.) razlagal je pa že bolj primerno svet iz štirih prvin: ognja, vode, zraka in zemlje. — b) Drugače začel je modrovati Pitagora (Pythagoras, ok. 550 pr. Kr.). Ta je učil, da je število bistvo vseh stvari, po številu se vse ravna. Pitagora je učil svoje učence zlasti zmerno živeti. — c) Drugače, kakor Heraklit, lotil se je vprašanja Ksenófan (Xe-

[1]) Gledé slovenskega pravopisa tujih imen glej opombo ob začetku „slovarčka.“ Kjer se razločuje grška pisava od slovenske, tam je pridejano ime v grški pisavi.

nophanes) iz Eleje na Laškem (ok. 550 pr. Kr.). On se je prepričal, da je zares v vesoljstvu samo eno bitje, enota, ta je vse; zunaj nje ni ničesa. Bolj natanko je to učil Parmenid (Parmenides), za njim tudi Zenon: imenujejo se „elejska“ šola, ki je-torej modrovala le po svoji pameti, ne po skušnji. — Zato so pa hoteli d) atomisti povdarjati skušnjo. Levkip (Leukippos) in pa Demokrit (Demokritos) iz Abdere sta učila, da je vse le čutno, in le čutno je istinito. Vse stvari obstoje iz malih delcev — „atomov“, ki se gibajo. — e) Nad vse dosedanje povzdignil se je Anaksagora (Anaxagoras), ki je trdil, da je neko pametno bitje svet iz delov sostavilo. — f) Ker je bilo pa le toliko raznih naukov, začeli so učiti sofisti (= modrijani), da se ravna resnica po človeku, ki je „mera vsem stvarem“, in nazadnje celo, da ničesa ni in ko bi kaj bilo, ne bi tega mogli spoznati.

Druga doba. V tej hudi nevarnosti za modroslovje stavil je Sokrat (Sokrates, 470—399 pr. Kr.) modroslovju novo podlago. Resnico spoznamo, ako preiskujemo svoje mišljenje, ako delamo natančne pojme in opredelbe. Sokrat se je oprl na mišljenje in opazovanje samega sebe in na tej poti je hodil za njim veliki njegov učenec Platon (427—347 pr. Kr.). ki je imel občne pojme (ideje) za prava in posebna bitja nad posameznimi stvarmi. Svet je naredil iz snovi po idejah — kot podobah — neki stvoritelj. Platon je vstanovil svojo šolo, akademijo, v kteri je bil Spevzip (Speusippos) prvi predstojnik. Platonov učenec, a ne naslednik, je največi modroslovec starega veka, Aristotel (Aristoteles), ki je popravil nauk svojega učitelja. Ideje niso nad stvarmi, ampak v vseh posameznih stvareh iste vrste. Stvari so iz snovi (materije) in oblike (forme). Razni predmeti našega spoznavanja so v 10 kategorijah ali vrstah biti (Seinsart). Aristotel je spoznal pravila našega mišljenja, obdeloval je metafiziko, ki je bila podlaga poznejšemu preiskavanju, povzdignil na visoko stopinjo naravoznanstvo, dal je stalno podlago etiki, pisal je o duši, naznanil glavna vodila estetiki in tako je obsegal njegov duh celo modroslovje; hodil je po srednji poti med idealizmom in realizmom, bil učen, a bil tudi bistroumen.

Njegova šola se imenuje peripatetična (περιπατεῖν — peripatein = sprehajati se), ker so se razgovarjali o modroslovnih predmetih med sprehajanjem. Najimenitniši peripatetiki so: Evdem, Teofrast, Straton in Kritolaj.

Tretja doba. V drugi dobi je bilo grško modroslovje na vrhuncu, v tretji dobi je propadalo, akoravno se je v nekterih ozirih še razširjalo. Iz Sokratove šole namreč so se bili izcimili razni nazori, deloma o spoznavanji resnice, deloma o nravnosti. Na razne strani razvijale so se tudi šole v tej dobi. Najslavneja je bila stoična šola, ktero je vstanovil Zenon iz Citija (Kittion, 350—280 pr. Kr.), in ktera je dobila svoje ime od pisane dvorane (stoa) v Atenah, kjer so se zbirali. Stoiki so udani dogmatizmu in panteizmu. „Kar spoznam naravnost, to je resnično. Bog je vesoljstvo; človek mora živeti po naravi. Modrijan se ne sme brigati za zunanje dobrosti. Le krepost ima pravo ceno.“ — Odlična stoika sta tudi Kleant (Kleanthes) in Hrizip (Chrysippos). — Na drugo stran se je obrnil Epikur (Epikuros, 341—270), ki je vstanovil glasovito epikurejsko šolo, ktero so radi obiskavali in po njej se ravnali stari lahkoživci. Le to, kar je čutno, je resnično. Vse je tvarinsko, iz atomov. Veselje v vživanji je človekov naj viši blagor, pa tudi namen. Krepost ima, kdor zna pametno vživati. — Učencev je imel Epikur veliko. Pripomogli so mnogo, da je propadla nravnost. — Ko so že sofisti rušili podlago spoznanju, opirali so se na različnost modroslovnih naukov. Poleg tega so pozneji modroslovci tudi v Sokratovih načelih marsikaj našli, iz česar so mogli povzemati svoje dvome. Skepticizem je gojila Piron-ova (Pyrrhon) šola (ok. 350). Ta modroslovec je učil, da ne moremo spoznati zunanjih stvari. Tudi Timon je bil skeptik. Hujši, nego stari skepticizem, bil je srednji, ki ga je gojila srednja akademija. Arkezilaj (Arkesilaos) je učil, da ničesa ne vemo, k večemu da slutimo. Sloveč skeptik iz te dobe je bil Karnead (Karneades, ok. 150 pr. Kr.). Še dalje je šel novejši skepticizem Enezidemov (Ainesidemos, v 1. stol. po Kr.); ta je trdil, da niti slutiti ne moremo resnice.

Te šole so životarile na Grškem, ko so se začeli tudi Rimci zanimati nekoliko za modroslovje. Ciceron, slavni govornik, skušal je izbrati (od tod ime „eklektik“, to je: izbiralec) najbolje, ne da bi si mogel pridobiti trdno prepričanje. Seneka je bil stoik (1. st. po. Kr.) Še enkrat hotelo se je ob koncu starega veka dvigniti modroslovje in se pomladiti: nastal je novi platonizem. Plotin (205—270 po Kr.) je učil, da izvira iz nekega pra-bitja vesoljstvo, toda ne po vsemogočnosti njegovi, ampak rodi se iz prvotnega bitja vse in sicer drugo rodi se iz drugega — v dolgi vrsti. Poleg tega skušali so tudi Pitagorove nauke oživiti, a brez vspeha, kajti krščanstvo se je bilo že na vse strani razširilo in modroslovje, kolikor ni moglo sprijazniti se z novo vero, moralo je zamreti.

§. 38.

Srednjeveško modroslovje.

Tudi modroslovje srednjega veka delimo v tri dobe.

Prva doba. Glavna razlika med starim in srednjeveškim modroslovjem je ta, da stoji zadnje na podlagi krščanske vere, kolikor so ga namreč gojili kristjani. V prvi dobi skušata modroslovje in krščanska vera spojiti se, vendar ne tako, da bi modroslovje izgubilo svojo samostojnost, ampak le toliko, da ni nasprotja med njima. Tudi so rabili modroslovci krščanski, ki so bili večinoma tudi bogoslovci, modroslovje za obrambo krščanske vere. Mnogo modroslovcev namreč prestopilo je h krščanski veri, n. pr. Justin, Klement Aleksandrijski, Arnobij i. dr. in ti so modroslovje združevali s krščansko vero. Platon je tem modroslovcem več veljal, kakor Aristotel. Nekteri grški modroslovci so skušali prosto obdelovati to vedo, n. pr. Nemežij (Nemesios), Eneja (Aineias) iz Gaze, Janez Filópon (Johannes Philoponos), Simplicij, Dijonizij Areopagit (Dionysius Areopagita). Visoko se je dvignil v modroslovji veliki Avguštin (354—430 po Kr.), ki je Platonov nauk o spoznanji,

o idejah in o Bogu očistil vseh napak, ter ga navdihnil s krščanskim duhom. Akoravno ni sv. Avguštin pisal modroslovnih knjig sistematično, vendar je obdeloval celo modroslovno polje. — Za njim moramo imenovati posebno Boetija (Boëtius, ok. 500 po Kr.), ki je spisal več modroslovnih del tudi za šolsko rabo. Samostojen ni bil.

Krepko se je lotil modroslovja Janez Skot Erigena (Johannes Scotus Erigena), ki je pa zašel v panteizem, t. j. v oni nazor o svetu in Bogu, ki trdi, da je svet in Bog — vse le eno bitje, da je vse — Bog in da ni drugega Boga, kakor svet. Naslanjal se je na novi platonizem in zato učil enake nazore. Ker je tudi učil, da je to samo na sebi istinito, kar spoznavamo v splošnih pojmih, zato se je začel kmalu kazati tako zvani realizem, ki je trdil, da splošni pojmi so prav stvarni (realni), posebni pojmi pa da nimajo istinitosti. Nasproti pa so drugi učili, da so splošni pojmi samo imena (nomina), ki si jih mislimo, ki pa ne zaznamujejo nikake istinite reči, imenovali so jih nominaliste. Realisti so trdili: universalia ante res, t. j. poprej so splošni predmeti, kakor posamezni. Nominalisti pa so učili: universalia post res, t. j. splošnosti so poznejše, kakor posamezne stvari, zato imamo splošne pojme, ne da bi v njih bilo kaj stvarnega. Aristotel je učil: universalia in rebus, t. j. splošni znaki kot predmeti mišljenja so v posameznih stvareh, ktere opazujemo in iz kterih povzemamo svoje pojme. — To nasprotje med nominalisti in realisti kaže se v celem srednjeveškem modroslovji: prvaki v modroslovji skušajo vendar hoditi po srednji poti. — Da so se razvile te razlike in da je sploh modroslovje v začetku drugega tisočletja zacvelo, v to je največ pripomoglo živo zanimanje za Aristotelovo modroslovje. Že med Grki je Janez Damaščan (Johannes Damascenus, ok. 700) spravil bogoslovno vedo bolj na tir peripatetičnega modroslovja. V zapadni (latinski) cerkvi je pa sv. Anzelm (Anselmus 1033—1109) najbolj odločil usodo bogoslovne in modroslovne vede. On je začel po zgledu sv. Avguština razkladati z modroslovnim premišljevanjem verske resnice, držal se realizma in tako tudi sostavil svoj onto-

logični dokaz, da je Bog; pri vsem se je oklepal načela, da iz vere naj izraste spoznanje, vera naj se dvigne do spoznanja ali vedenja. Anzelm je prvi skolastik, t. j. iz one vrste modroslovcev, ki so na cerkvenem stališči po šolskem načinu celotno obdelovali bogo- in modroslovje. — Anzelmu nasproti je učil Roscelin (Roscellinus), francoski kanonik, ok. l. 1089, da nam naši splošni pojmi ne kažejo istinitih predmetov, marveč so samo v našem umu ali nam na jeziku. Viljem iz Champeaux-a, pozneje škof, hodil je bolj pe srednji poti, akoravno zagovarja realizem, kakor zlasti znani Abelard (Abaelardus 1079—1142), ki trdi, da splošni pojmi nam kažejo istinite splošne predmete. Gledé vere je zahteval, da naj jo pamet po svoje preiskuje, toda preveč je tlačil vero in povzdigoval pamet. Njegov véliki učenec Peter Lombard je sostavil velik bogoslovni sostav in v ta namen rabil modroslovje. Vsled tega so začeli tudi drugi obdelovati bogoslovje celotno in se pri tem oprli krepko na Aristotela. Tako je modroslovje tesno spojeno z bogoslovjem.

Druga doba. V tej dobi cvete skolastično modroslovje. Posamezni modroslovci se odlikujejo po obširnem znanji, z močno ljubeznijo do resnice in temeljitim preiskovanjem. Za Aleksandrom Haleškim (Alexander Halensis) dosegel je veliko slavo Albert Veliki, tako imenovan zaradi svoje ogromne učenosti, ki je pripravil pot prvaku srednjeveških modroslovcev, sv. Tomažu Akvinskemu (1225—1274). Ta se je naslanjal na čisti nauk Aristotelov, a prevstvarjal in spopolnjeval ga je samostojno. Kar spoznavamo kot splošno, to je istinito, toda le v posameznih stvareh ali individuih. S svojim razumom spoznavamo jasno, da je Bog in kaj je Bog. Bog je vstvaril svet v času, a ideja o svetu je v Bogu večna. Človek ima sicer telo, kakor živali, a ima dušo, ki je neumrljiva in je oblika telesu, ki telo oživlja. — Gledé spoznavanja Tomaž ni udan dogmatizmu, gledé univerzalij je zmeren realist. — Velikan na duševnem polji, v mnogih vprašanjih Tomažu nasprotnik bil je Janez Duns Skot (Joh. Duns Scotus, ok. 1300 l.), zlasti v bogoslovnih vprašanjih. — Zadnja dva modroslovca nam kažeta cvet skolastike.

Tretja doba. Po l. 1300 je začela skolastika propadati. Deloma niso bili posamezni modroslovci zmožni, da bi obvladali celo modroslovno polje, deloma pa so začeli preglo-boko sezati v posamnosti, tu pa tam tudi v malenkosti. Tako je postala ta skolastika nekako odurna in zoprna, zlasti zaradi prisiljenega jezika, ki se nahaja v delih iz te dobe. Roger Bakon je znamenit kot naravoslovec in matematik, modroslovja ne obsega več tako, kakor predniki. Rajmund Lullus je pa zašel v čudne in malovredne zunanje oblike ali načrte, po kterih je hotel ne samo vse modroslovje, ampak vso vedo sploh razpostaviti. Nominalizem do skrajne meje je učil Viljem Okamski (Occamus). — Novih idej ta doba ni spravila na dan na modroslovnem polji. Obdelovala je pa pridno in skrbno polje mistično. Mistiko imenujemo ono delovanje svojega duha, s kterim hoče nadčutne resnice tako spoznati, kakor bi jih naravnost gledal. Navadno namreč teh resnic ne moremo spoznati drugače, kakor s sklepanjem, dokazovanjem, sploh: z umovanjem. Mistika hoče to dolgo pot kar preskočiti in naravnost gledati to, kar želi vedeti. — Mistike se sicer tu pa tam nekoliko nahaja v modroslovnih sistemih; mistična so dela Dijonizija Areopagita, ki je imel v srednjem veku veliko veljavo. Seveda več prilike ponuja bogoslovje za mistiko, zato je cvela že v drugi in celo v prvi dobi tega veka, to pa zmerom pod strogim nadzorstvom vednostnega bogoslovja. Bolj prosto jela se je gibati v tej dobi, ko sta propadala modroslovje in bogoslovje. V panteizem se je zapletel mojster Eckhart.

§. 39.

Novo modroslovje.

V novem veku se je modroslovje bolj in bolj odločevalo od bogoslovja, razvijalo se samostojno, pobivalo mnogokrat razodeti verski nauk, razširjalo se zlasti v teoriji spoznavanja in v dušeslovji, razširjalo tudi po številu modroslov-

cev, ki so gojili to vedo. Med tem ko so se dosedaj modroslovci večinoma oklepali šolske tradicije, ko so gradili na eni podlagi, akoravno ne vsi na enak način, začeli so v novem veku staviti nove podlage in na njih snovali nove naučne sostave. Zato nam kaže ta doba veliko število posebnih modroslovnih sostavov. Navadno jo delé v tri manjše dobe, razne dobe pa določujejo razno.

Prva doba.

Ta doba se pričenja s tem, da se modroslovje polagoma odločuje od krščanskega razodenja. Aristotel zgubiva veljavo in Platon si pridobiva učencev. Platonovi spisi namreč postali so na zapadu bolj znani, ko so Turki premagali 1453 Carigrad in so zaradi tega bežali grški učenjaki na Laško. H krati so se začele novotarije na cerkvenem polji, reformacija se je godila v cerkvi, državi in vedi. — Tudi drugi stari modroslovni nauki so se v začetku te dobe obnovili: kakor stoicizem, skepticizem in epikurejski nauk.

Po teh početkih nastopilo je novo modroslovje na znanstveno pozorišče v raznih oblikah.

Nikolaj Kuzanski († 1464), kardinal in škof, pečal se je z matematiko in zvezdoslovjem, gojil naravoznansko filozofijo in se nagibal na Platonovo stran, ne da bi učil kaj protiverskega. A verski nauk je skoro popolnoma zavrgel Jordan Bruno ter učil panteizem. Cela četa modroslovcev je ob tem času delovala na razne strani, kakor n. pr. Pomponacij, ki je trdil, da je lahko kaj resnično v bogoslovji, a je napačno v modroslovji in narobe, Gassendi, ki se je ujemal z epikurejsko fiziko, Montaigne, ki je bil skeptik; a posebnega vpliva niso imeli v razvoju modroslovja. — V 16. veku pa vidimo dva nova začetka v modroslovji, iz kterih so se razvile nove šole v celem novem veku merodajne. Na Angleškem je novo pot v modroslovji nastopil Bakon Verulamski (1561 — 1626). On se ni mogel sprijazniti z dosedanjim šolskim modrovanjem, ampak je zahteval, da naj modroslovec najprej skrbno opazuje.

Zato imenujejo navadno njega začetnika opazovalne ali induktivne metode, akoravno je v resnici Aristotelova šola to metodo tudi poznala in rabila. Logika je pa Bakonu malo vredna; kar hočemo zvedeti, moramo poskusiti in tako dobiti občni zakon. V modroslovji moramo obravnavati tri predmete: Boga, svet in človeka. Glavno delo Bakonovo je: „Novum organum“ (1620). Za Bakonom je pa Tomaž Hobbes učil pravi materijalizem in tako pokazal, da so Bakonova pravila bila enostranska. — Malo za Bakonom je tudi na Francoskem začelo se novo modroslovje: njegov oče je Kartezij ali Des-Cartes (1596—1650). Modrovati je začel s tem, da je o vsem dvomil; samo ta resnica mu je ostala gotova: Mislim, torej sem (cogito, ergo sum), češ, ta resnica je popolnoma jasna in razvidna. Vse, kar je ravno tako jasno našemu umu, mora biti gotovo. Bog je neskončna in prava substancija, stvari so le nepopolne substancije; le ker jih Bog vzdržuje, imajo obstanek. Vse, kar stvari delajo, izhaja v istini od Boga. Boga spoznamo s tem, da si ga mislimo. Ker spoznamo Boga, gotove so nam tudi druge stvari. (Kartezij je torej pravi idealist). V človeku sta telo in duša različna po substanciji; duša biva v možganih. — Njegov učenec Geulinx poprijel se je zlasti te Kartezijeve misli, da le Bog vse stori, in vstvarjene reči ne storé ničesa. Bog dela, kadar je v vstvarjenih rečeh za delovanje prilika (occasionalismus). Še dalje šel je Malebranche, trdeč, da vse stvari edino le v Bogu spoznavamo. Spinoza pa (po rodu jud, 1632—1677) oklenil se je Kartezijevega nazora, da je le ena substancija, ki je Bog. Zraven te substancije ni ničesa. Ta substancija ima dve lastniji (attributa): da misli in da je razsežna. Mišljenje substancije božje je duh, sploh vse duševno; razsežnost — to je vse telesno, torej tvarinsko. Torej je ena in ista substancija, ki misli in ki je razsežna, telo in duh — oboje eno in isto. Ta nauk je najčistejši panteizem. — Na Kartezijevem stališči stoji tudi Leibnitz (1646—1716), veleum prve vrste, kot modroslovec idealist, sicer pa nikakor ne enostransk. Vesoljstvo obstoji iz neštevilnih monad ali enotic, ki so bitja sama

zase, torej substancije, neenake, v neizmerni vrsti od najniže do najviše. Bog je prvotna monada, po kteri so vstvarjene vse druge. Človek obstoji iz monad: ena je glavna in je središče — duša. Duša in telo se tako ujemata, da se godi v obeh vse vsporedno. Ta vsporednost — harmonija je od Boga določena (harmonia praestabilita). Duša ima že po svojem začetku ali postanku ideje v sebi, — kakor je že Kartezij učil; torej so prirojene. — Njegov učenec Wolff je spravil nauke Leibnitzove v red ali popoln sistem: 1. teoretično modroslovje, ki obsega logiko, ontologijo, kozmologijo, psihologijo in racijonalno teologijo; 2. praktično modroslovje, ki obsega etiko, ekonomiko in politiko (gospodarsko in državno vedo).

Pa tudi Bakonovi nazori so se razvijali dalje v zgodovini modroslovja. Bakonov empirizem je bil popolnoma nasproten idealizmu Kartezijevemu. Zato je začel na podlagi prvega pobijati zadnjega Anglež Locke (1632—1704), zlasti nauk o prirojenih idejah. Ideje niso prirojene, ampak vse znanje si pridobimo samo po skušnji. Ta nastane po občutenji (sensation) in prevdarjanji (reflexion) in s tem pridobimo vse znanje. Duša je podobna nepopisanemu papirju, je „tabula rasa“; s prva ni ničesa v njej, polagoma se napolni z idejami, ki so ali enovite, ali sostavljene. Boga in dušo spoznavamo s tem, da sklepamo po zakonu vzročnosti: ker nismo sami iz sebe, moramo biti od drugega bitja. Locke uči torej čisti empirizem. Na Lockeovi podlagi, ki se je tudi sam dotikal nravoslovja, gojili so najprej nekteri modroslovci nravoslovje: Shaftesbury, S. Clarke, Adam Smith i. dr., ki so bolj in bolj zametovali razodenje in nravoslovje skušali osvoboditi od metafizike. — Izven tega modrovanja je nekako osamljen idealist Berkeley (1684—1753), ki je trdil, da spoznavamo samo lastne ideje v sebi, te ideje pa v nas napravlja Bog po določenih zakonih. — Lockeov empirizem se je razvijal dosledno na Francoskem v 18. stoletji in se spremenil v pravi materijalizem. Ozko se z Lockeom strinja Condillac, ki je obdeloval največ teorijo spoznanja. On je vendar zavrgel „re-

fleksijo“ kot vir našega spoznanja, češ, da izvira spoznanje samo iz senzacije — občutenja. Ta nauk je pojasnjeval v podobi kipa, ki dobiva polagoma čutila in tako tudi pamet. — Za Condillacom prišla je cela vrsta modroslovcev, ki so se v posebnem pomenu imenovali filozofi; toda gojili so modroslovje zelo površno in večinoma le katoliško vero spodbijali. Taki so bili: Helvetius, Voltaire, La Mettrie, Rousseau, Diderot, d' Alembert, Holbach (pisatelj knjige: Système de la nature). Tudi na Nemško je sililo neversko modrovanje: Mendelssohn, Reimarus, Lessing, Basedow, Campe i. dr. so je pospeševali.

Na Kartezijevi podlagi je skepticizem gojil P. Bayle († 1705), na Lockeovi pa David Hume (1711—1776), glasovit zaradi svojega bojevanja proti veri. Vse, kar menimo, da spoznavamo trdno, spoznavamo samo po navadi. Zakon, da ima vzrok kak učinek, ni gotov: mi tako mislimo iz navade. Sklepati po tem zakonu ne moremo. — S tem je hotel podreti vse nadčutno spoznanje.

Druga doba.

V drugi dobi je vladal najbolj kriticizem Kant-ov. Vsled skepticizma Humeovega začel je Kant (profesor v Königsbergu, r. 1724, † 1804) prevdarjati, od kod in koliko vredni so naši metafizični pojmi. In zdelo se mu je prav gotovo, da niso istiniti, to se pravi, ne povzeti iz zunanjih stvari, ampak da jih imamo samó v svojem spoznanji kot nekake oblike ali zakone, po kterih se ravnamo. Nam se zdi, da je na pr. to istinito, kar imenujemo substancijo, toda v resnici je ta pojem samo v našem spoznanji kot oblika spoznanja. Kot take oblike je razlagal ne samo substancijo, vzrok in učinek, jednoto in množino i. dr., ampak še prostor in čas, kakor tudi ideje: duša, svet in Bog. Boga ne moremo spoznati, kakor sploh nič nadčutnega. Tega ne vemo, kakšne so stvari same na sebi. Vsa metafizika je torej prazno delo. — Nravoslovje se mora povzemati iz pravila: stori vse tako, da bode lahko vsakdo enako storil.

Naša volja si daje sama to postavo, ona je prosta; postavo moramo spolnjevati zaradi spoštovanja do postave. Ako hočemo nravno živeti, moramo pripoznavati, da smo prosti, neumrljivi in da je Bog, akoravno tega dokazati ne moremo. — Kant je imel in še ima mnogo učencev. Vsled njegovih del: „Kritik der reinen Vernunft 1781, Krit. der praktischen Vernunft 1788, Krit. der Urtheilskraft 1790“ začelo se je živo modroslovno gibanje. Imenovati se morajo neposredni učenci: Reinhold, Schiller (pesnik), Fries i. dr. Nasprotniki so Kantu bili zlasti: Herder (pesnik), G. E. Schulze, Hamann. Pobijali so ga tudi nekteri katoliški učenjaki.

Kantov kriticizem je bil vzrok, da so nastali nešteviln modroslovni sostavi. Sprva prav v Kantovem duhu, pozneje samostojno in panteiško je modroval J. G. Fichte († 1814). Celi sostav hoče izvajati iz stavka: „jaz sem jaz“, kar bi se matematično tako dalo izraziti a = a. „Jaz“ spozna, da ga omejuje „ne-jaz“ in tako se zave „jaz“ samega sebe, tako pride do spoznavanja. Ako pa omejujem jaz to, kar ni jaz, tedaj delujem. Delovati moram po vesti. Bog je vesoljni nravni red. — Fichte je pravi idealist, pa tudi Schelling (1775—1854). Učil je ob raznih časih različno modroslovje. Delil je modroslovje v naravsko in transcendentalno (o zavesti). Absolutno bitje je h krati objekt in subjekt, ono misli in je mišljeno. A razcepi se v oba momenta: naravo in duha. Ideje so v sredi med Bogom in stvarmi. Bog je absolutno bitje, torej ni različen od narave in duha. — Njegovo modroslovje se imenuje identitetno, ker je trdil, da sta duh in narava v absolutnem bitji eno in isto (idem). — Ker se pa vendar ni dalo po tej poti razlagati vesoljstvo enotno, kajti Schelling je moral v načelu svojem priznati nasprotje med duhom (duševno) in naravo (telesno), zato je Hegel (1770—1831) trdil, da spoznati in pa v istini biti — je vse eno. Kar spoznam, to je. S tem, da je kaj v mojem spoznanji, tudi je ali biva v istini. Po tem takem treba je samo vprašati se, kako da mislimo, ako hočemo vedeti, kaj da je v istini. Zato je osnoval Hegel iz samih pojmov cel svet v svoji „absolutni filozofiji“, ne

da bi se kaj brigal za skušnjo. Vesoljstvo je pred nami načrtano, modroslovec je vse to spoznanje zajemal iz svojega duha. Seveda, s tem si je modroslovje podpisalo svojo obsodbo. To je bilo za navadno zdravo pamet preveč, absolutni idealizem se je ujedel in s tem je bilo dokazano, da po tej poti se ne pride do resnice.

Na trdnejšo podlago je hotel modroslovje staviti Herbart (1776—1841). Držal se je večinoma realiških načel, a le navidezno. Sloni pač precej na Leibnitzu, samo da si je mislil njegove monade nekoliko drugače in jih imenoval reale. Njegovi nauki zde se zato bolj resnični, ker je rabil bolj temeljito metodo. Herbartov nauk je cvetel in še cvete po avstrijskih visokih šolah. — Schopenhauer (1788 — 1860) sloni na Kantu. Razlagaje vesoljstvo pa ne začenja z idejami, kakor drugi idealisti, ampak z voljo, češ: volja je vir vsega. Ona Kantova „stvar sama na sebi“ je Schopenhauerju volja. „Stvar, kakor se nam kaže“, je volja, ki se javi. „Celi svet je moja predstava“, ktero sem stvoril z voljo svojo. Nespametno je hoteti: voljo svojo moramo vničevati, s tem se povračamo nazaj v nič, v edino srečo (pesimizem). — Trezno sta skušala na podlagi novejega modroslovja modroslovne in verske resnice zagovarjati Schleiermacher in Beneke, prvi bolj idealist, drugi realist.

Tretja doba.

Tretja doba obsega najnovejši čas. Da enostranski principi morajo zvoditi modroslovje na kriva pota, pričala je dosedanja zgodovina. Zato se prizadeva sedanja doba modroslovje obdelovati kot najbolj splošno vedo, h krati pa skuša večinoma ostati na trdnih tleh skušnje. Modroslovna tradicija, modroslovni nauk prejšnih vekov ima — seveda, ne da bi prezirali novejih pridobitev — vedno več veljave. Obzor modroslovni je zaradi pridnega raziskovanja zgodovine modroslovja vedno širji, zaradi napredovanja v naravoslovnih vedah je metoda natančna, zlasti pa ima staro modroslovje, ki je nekdaj cvelo v šolah, pri mnogih modroslovcih zopet

zasluženo veljavo. Tako se pripravlja modroslovju boljša prihodnost, kajti sedanji čas nam ne kaže še vrhunca v tem razvoju.

Začela se je ta doba z materijalizmom. Iz Hegelove šole se je kar hipoma dvignil materijalizem Feuerbach-ov, gotovo zato, ker se skrajnosti rade dotikajo in ker je idealizem skazal očividno svojo slabo stran. Za Feuerbachom udrla je cela četa materijalistov, tako da bi se smela po večini imenovati ta doba materijališka. Toda opomniti moramo, da vsi pisatelji materijališki vendar niso modroslovci, in če imamo to pred očmi, tudi ne zadeva očitanje, da je ta doba materijališka, ravno modroslovja. Moleschott, Büchner in Vogt so fizijologi, torej naravoslovci. Ravno tako Anglež Darwin in Häckel — njegov nemški apostol. Teh ne moremo prištevati modroslovcem, akoravno ni brez pomena bil njihov nauk za modroslovje. Czolbe je pač modroslovec, senzuvalist po zgledu Condillacovem. Poleg teh nemških materijalistov se odlikujejo tudi francoski: Cabanis, Laromiguière i. dr., zlasti pa pozitivisti, ki odločno zametujejo vse, kar ni naravnost iz skušnje povzeto in se trudijo vse razkazati naravnost iz zaznav ali iz tega, kar nam podajajo čuti. Pozitivisti so: Avgust Comte, E. Littrée in Blignières. — Na Angleškem se je empirizem dalje razvijal in tudi zašel v nekak pozitivizem. Glavni modroslovec na tem stališči je J. Stuart Mill, kojega „logika“ je imela veliko vspeha.

Zraven teh enostranskih modroslovnih potov odpirajo se nam v tej dobi lepi razgledi modroslovnega delovanja. Ad. Trendelenburg prizadeval se je, da bi obnovil zopet vsaj nekoliko modroslovje Aristotelovo, ter je s tem Nemce vzbudil za veče zanimanje na tem polji. Hermann Lotze stoji na podlagi naravoslovja, pa se skuša dvigniti kvišku; nazadnje zahaja v idealizem in panteizem. On se bojuje proti materijalizmu, kakor tudi G. Fechner, ki je na duševslovnem polji, kolikor se to dotika fizijologije, mnogo storil (psihofizika); tako tudi v estetiki. Proti materijalizmu se je bojeval tudi mlajši Fichte in zlasti H. Ulrici, ki je

krščanskemu razodenju prijazen in pravičen. Ta vrsta modroslovcev je mnogo storila za zdravo, trezno in vspešno modrovanje.

Po posebnih potih so hodili tudi nekteri sicer dobrohoteči modroslovci, ki so pa preveč prezirali modroslovje prejšnjih časov, kakor n. p. Fr. Baader in zlasti A. Günther, ki je skušal spekulativno metodo idealistov združiti s katoliškim bogoslovjem. Frohschammer, sprva na precej podobnem stališči, je hotel pozneje „fantazijo“ postaviti za podlago vesoljnega gibanja. — Na Francoskem in Laškem so se prikazovali enaki nauki, le v drugi obliki. Nekteri so prišli blizo nekega skepticizma ter učili, da samo po sporočilu (tradiciji) imamo nekaj nadčutnega znanja (tradicijonalizem), drugi pa so obnovili Malebrancheove nazore, da spoznavamo vse samo v Bogu (ontologizem).

Večina modroslovcev, ki smo jih v tej tretji dobi imenovali, stoji na tleh protestanških. Reči smemo, da je protestantizem rodil mnogo modroslovcev, kar si izvedenec v zgodovini lahko razlaga. Pa tudi katoliška cerkev, ki je v srednjem veku za modroslovje toliko storila, ni zanemarila modroslovja v novem in najnovejšem veku, ampak gojila je je dosledno. Tako n. pr. je Suarez (1538—1617) obdeloval metafiziko po Aristotelovih načelih s sijajnim vspehom, in za njim mnogi drugi. V 18. veku je modroslovno delovanje v katoliški cerkvi zaradi nemilih razmer nekoliko pojemalo, a zopet je oživelo in se okrepilo v 19. veku. Na Španskem je Jakob Balmes zmagovito boril se za načela starejega modroslovja, ktero je sam po novejših nazorih predelal in dobil precej naslednikov; na Francoskem sta Hauréau in Rémusat opozarjala na nauke starega modroslovja; na Laškem je zlasti Sanseverino kazal „staro in novo modroslovje“ v temeljitih primerjajočih delih; na Nemškem je med katoličani živo gibanje na modroslovnem polji in je mnogo rodovitnih pisateljev (n. pr. Stöckl, Hagemann, Gutberlet — odličen učenjak, tudi naravoslovec in matematik, i. dr.). To delovanje se je posebno še okrepilo in razširilo, odkar je slavni rimski papež Leon

XIII. z vso energijo in s svojo odločilno veljavo začel pospeševati modroslovno gibanje na oni podlagi, na kteri je stalo od nekdaj, tedaj na podlagi najbolj trdne in zanesljive tradicije, kakor tudi na podlagi vseh novejših znanstvenih pridobitev.

§. 40.

Sedanje modroslovje sploh in slovansko posebej.

Mnogi tožijo, da je modroslovje dandanes zaničevano, da je zanemarjajo po krivici. Tako govorjenje ni povsem resnično: modroslovje ima tudi dandanes, kakor zmerom, mnogo prijateljev. Modroslovcev je med omikanimi narodi precejšno število in modroslovna literatura dandanes tudi ni zaostala. Res je samo to, da nektere vede, da nekteri učenjaki premalo marajo za pomoč, ktero jim ponuja modroslovje.

Ker se zanimanje za modroslovje vedno bolj vzbuja, ker skuša sedanji vek sploh pridobiti si širen obzor in ker so znanstvene metode dandanes zelo dovršene, zato smemo za gotovo reči, da se modroslovje v sedanjem času dviga do više stopinje, do veče popolnosti. Ako se oziramo na ono modroslovno prizadevanje, ki dandanes prevladuje, smemo je imenovati napredujoče. Sedanji vek je vsaj večinoma prepričan, da je treba tudi modroslovno vedo gojiti po zakonih naravnega razvoja. In po tem zakonu ravnajo samo oni, ki se ozirajo na delo in nauk svojih prednikov. — Napaka, ki se tu pa tam nahaja, je ta, da se modroslovci držé trdovratno ene metode. Empirska metoda je izvrstna za naravoslovje, toda ne za modroslovje. Sedanji angleški modroslovci jo rabijo stanovitno in bolj in bolj začeli so se je poprijemati nemški modroslovci. Spencer je nekak četovodja na tem polji. V marsikterem oziru hodi po enaki poti nemški Wundt, in za njim večina zastopnikov modernega modroslovja na visokih šolah.

Resnica je vedno zmagovita. Nadjati se moremo trdno, da bode ponehalo ono zaletavanje iz ene skrajnosti do druge,

ki se nam je kazalo v začetku sedanjega veka. Nadjati se je, da bode naravni tok bolj močan, kakor nekteri posamezni poskusi, ki so bolj domišljije, kakor resnoba, n. pr. Ed. Hartmannov pesimizem ali Dühringov pozitivizem.

Slovani so v modroslovni vedi napredovali, kolikor so jim pripuščale neugodne razmere. Lahko bi našteli lepo vrsto imen, za ktera se kaj malo menijo germanski in romanski učenjaki, kterih pa nepristranska zgodovina ne sme prezreti. Najbolj so se odlikovali Poljaki in Čehi. — Poljaki so gojili na starem Krakovskem vseučilišči že prav zgodaj, pa tudi skrbno modroslovje. Opirali so se večinoma na Aristotela. Velika škoda je bila, da so potegnili v 18. veku za Francozi. V novejšem času so se začeli gibati samostojneje: imenujem naj samo Br. Ferd. Trentowskega, Libelta in Cieszkowskega, ki je hotel nemško modroslovje prekositi. Dalo bi se kaj povedati o „ljubomudriji“ rutenskem, a naj omenjamo samo še Čehe, ki poleg drugih ved tudi modroslovja niso zanemarili: Palacký, Purkyné, Šafařik in posebno Hanuš so v novejši zgodovini vrlo znani. — Rusi niso dovolj samostojni.

Ker namerava katoliška cerkev s svojimi močmi oživiti modroslovje, zato je upati, da bodo po njej Slovani spoznali tudi tradicijonalno, zanesljivo, utrjeno modroslovje. Čeh J. Pospíšil vspešno deluje v tem smislu.

V. Del.

Modroslovje v vedah in v življenji.

Ko smo prevdarjali modroslovje samo na sebi, moramo tudi prevdarjati natančneje, v kakšni razmeri je modroslovje z drugimi vedami in pa z življenjem. Vvod mora podati popoln pregled modroslovja in modroslovnega delovanja. Ako pa hočemo dobiti pregled, ni zadosti, da vemo, kakšna veda je modroslovje, ampak spoznati moramo, na kakem mestu da je med drugimi vedami, kako vpliva na druge vede in kako druge vede na modroslovje vplivajo. — Modroslovje je pa tudi važen del kulturnega razvoja v vsakem omikanem narodu. „Vvod v modroslovje“ se mora ozirati na pomen, ki ga ima modroslovje v kulturi človeški, pokazati mora, kako tudi kultura od svoje strani modroslovje podpira, premenjuje ali zadržuje. Povedati je treba, kakšen kulturni pomen ima modroslovje za celo družbo človeško in kakšen za posameznika. Tako prevdarjanje nam bode pokazalo, kaj je modroslovje in tak pregled ne bode enostransk. Napačno bi bilo, kakor se to navadno godi, ako bi se v tem premišljevanji ozirali samo na modroslovje. Človek ni vstvarjen samo za modroslovje. Modroslovje more

in sme biti le en del ali ena stran njegove delavnosti, nikakor pa ne vse duševno delovanje. In kot tak „del“ njegove delavnosti moramo modroslovje v splošnem pregledu ali vvodu prevdarjati.

§. 41.

Modroslovje in vede.

Omenilo se je že sprva (str. 30), v kteri razmeri, da je modroslovje z drugimi vedami. Rekli smo, da je modroslovje najbolj splošna veda, da sloni na drugih vedah, da vse vede med seboj veže in jih združuje v popolno celoto. Vse posamezne vede skupaj z modroslovjem se strinjajo v eno samo vedo o vesoljstvu. Vse so v človeškem duhu, vse imajo ist vir, ist namen in iste pomočke. Torej je razmera med modroslovjem in drugimi vedami prav tesna. Natančneje moremo to razmero tako-le določiti:

a) Modroslovje podaja vedam p o d l a g o. Vse vede imajo svoja lastna načela ali principe, to se pravi, take resnice, na kterih je postavljen celi vednostni sostav. Teh resnic pa posamezne vede s svojimi pripomočki ne morejo dokazovati, ampak te principe morejo samo sprejeti, od drugodi povzeti. N. pr. matematika razkazuje razne količine, geometrija govori o raznih prostornih oblikah: kaj pa da je količina in kaj je prostor, tega ne pove matematika, ampak to pove modroslovje. Modroslovje tedaj dokazuje in pojasnjuje take resnice, ki so podlaga drugim vedam, in zato pravimo po pravici, da podaja drugim vedam podlago. Isto bi lahko dokazali tudi o zgodovini, zemljepisji, naravoslovji, bogoslovji. To stališče modroslovja glede drugih ved je zelo važno. Modroslovje še le daja posameznim vedam popolnoma v e d n o s t e n z n a č a j, ker še le modroslovje dokazuje vednost in jo izvaja iz zadnjih principov človeškega spozna vanja.

b) Modroslovje podaja vedam znanstveno o b l i k o. Znanstvena oblika obstoji namreč v tem, da pokažemo, v kaki naravni zvezi so posamezni nauki med seboj, kako

izvirajo iz vzrokov učinki, kako spadajo nekteri predmeti v skupino, več skupin zopet v širšo skupino itd. Prav to pa uči modroslovje: uči raziskavati stvari po njihovem bistvu, kaže, kako se ločijo vstvarjene reči v posamezne vrste, uči pravilno dokazovati, uči, kako iščimo resnico in kdaj jo imamo. Saj vemo, da vse to razklada in razpravlja logika. Zato pa tudi uči skušnja, da se vednosti toliko bolj razvijajo, kolikor bolj rabijo modroslovje, seveda pravo, temeljito modroslovje.

c) Modroslovje je posameznim vedam tudi vrhunec ali sklep. Posebne vednosti ne morejo do najvišega vrha izdelati svojega poslopja, ne dvignejo se do zadnjih posledic, ampak skušajo le svoj pravi predmet vsestransko razkazati. Modroslovje pa uporablja te najviše nauke posameznih znanosti, primerja jih med seboj, skuša iz njih dobiti novih resnic in tako dovršuje niže vede. Naravoslovje n. pr. razklada naravne zakone in se opira pri tem na opazovanje. Ko ima naravoslovec že celo vrsto zakonov, skuša iz njih dobiti splošni zakon, iz kterega bi se dali razlagati vsi posamezni zakoni. In nazadnje, ko pregleduje naravoslovec celo vrsto pojavov, ki imajo po njegovih mislih en vir, potem skuša najti ta skupni vir ali vzrok. To ga napoti, da prevdarja, kteri vzrok bi mogel razlagati vse pojave tiste vrste. Ko ga je našel, začenja preiskovati, ali je ta vzrok tudi istinit, in ne samo v njegovih mislih. Tako misel, iz ktere naj se razlagajo mnoge resnice, imenujemo podmeno ali hipotezo. Take hipoteze, kakoršnih je v naravskih vedah veliko, so nekake stopnjice, po kterih pridemo do splošnih nazorov, do splošnih načel. Hipoteze pa niso resnice, ktere bi si smelo prilastovati naravoslovje popolnoma samo zase, ampak modroslovje jih išče in tudi le ono more dokazati, da so resnične. Ako n. pr. dandanes naravoslovje mnogo govori o silah, o materiji in o atomih, moramo odločno oporekati, ako si ono tako preiskovanje prilastuje, češ, da so take podmene strogo naravoslovske. Naravoslovje ne pozna nobene tehtnice, da bi moglo

na njej pretehtati en atom, nima orodja, da bi moglo pokazati, kaj je sila: to more le naša pamet in s tem je spričano, da spada preiskovanje takih podmen, nazorov, trditev v modroslovje.

Iz tega se prav lahko povzame, da je modroslovje skupna vez, ki združuje vse vede med seboj. Zato se sme modroslovje po pravici imenovati osrednja ali centralna veda.

§. 42.

Pomen posameznih ved za modroslovje.

Kakor ima modroslovje za posamezne vede veliko pomena, tako pa tudi posamezne vede modroslovju mnogo koristijo, je pospešujejo, razširjajo, utrjujejo. Modroslovje namreč mora sloneti, ako neče biti sama domišljija, na skušnji, opirati se mora na dokazane, torej gotove resnice, ko se začenja dvigati do splošnih nadčutnih resnic: le tedaj morejo tudi posledice biti resnične. Take resnice, ktere rabi modroslovje, podajajo mu posebne vede. Kolikor bolj se razširjajo posebne vede, toliko več pridobiva modroslovje gradiva, toliko več podlage, toliko več pripomočkov. Posamezne vede lahko napredujejo z večo varnostjo, kakor modroslovje: iz skušenj, ki se jih nabere modroslovec v posameznih vedah, povzame pravila za svojo vedo.

Posebej pa ste dve za modroslovje važni: matematika, ki uči strogo in jasno metodo, in pa naravoslovje, ki podaja največ gradiva modroslovju. Naravoslovje namreč nam razkriva naravo, kakor jo opazujemo: kolikor bolje in kolikor več opazujemo, toliko lože spoznamo iz tega tudi bistvo narave. Kolikor bolj poznamo delo in učinek, toliko natančneje moremo opazovati tudi vzrok in delavca. Zato je modroslovje vedno rado oziralo se na te vedi. Platon je od svojih učencev zahteval, da so znali računstvo. Aristotel je bil izveden naravoslovec. Dandanes se ozira modroslovje skrbno na naravoslovje in je iz njega že mnogo pridobilo. Posebno je še fizijologija dala dušeslovju veliko pripomočkov za daljni napredek. Skrbno so spoznavali v novejšem času, kako da

nastane življenje (bijologija). Veliki napredek v magnetizmu in elektriki je dal povod, da so tudi v človeškem telesu pojave te vrste vspešno zasledovali. — Vse to nam kaže, kako važne da so druge vede za modroslovje. Še celo jezikoslovje, da ne omenjam zgodovine in zemljepisja, prinaša modroslovju veliko koristi. Ne samo da pojasnjuje mnoga dušeslovna vprašanja, ampak tudi metafizična, n. pr. o početku človeškega rodú, o početku jezikov in dušnega življenja.

§. 43.

Modroslovna veda je kraljica med vedami.

Zaradi svojega pomena za druge vede, zaradi svojega stališča med njimi in zaradi svojega splošnega značaja zasluži filozofija ime kraljice med vedami. Razumeva se samo po sebi, da govorim o naravnih vedah, ne h krati o bogoslovji, ki ima svoje posebno mesto med vedami. Smemo pa imenovati filozofijo kraljico med vedami:

1. Ker je ta veda podlaga vsem drugim vedam. Zato pa tudi sega modroslovje s svojimi nauki v vse druge vede, vse prešinja, vse obvladuje. Ako so v raznih učenjakih modroslovna načela različna, morajo biti tudi njihove posebne vede različne. In akoravno se morebiti ta razlika ne kaže tako zelo v znanstvenih spisih, kaže se toliko bolj v (subjektivnem) znanji, ktero imamo. Kdor pripoznava, da je Bog, njemu je cela fizika nauk o božji modrosti, ki se razodeva v njegovih delih. Kdor pa ne pripoznava Boga, njemu je vsa narava absolutno, neskončno bitje, o kterem ne more spoznati nič drugega, kakor zunanje lastnosti in zakone, po kterih deluje.

2. Ta veda je najbolj splošna, zato tudi največ predmetov obsega, to je: vse karkoli je ali bi biti moglo. Ako je ono znanje največ vredno, ki nam kaže največ predmetov, tedaj je gotovo modroznanstvo prvo med vsemi. Ono namreč obravnava vesoljstvo, to je: vse predmete in nam jih kaže tako, kakor jih sploh moremo spoznati.

3. Modroznanstvo nam káže bistvo vseh stvari. Bistvo je v posameznih predmetih najimenitnejši del. Bistvo

poznati pravi se, stvar prav in dobro poznati. Zato mora biti ona znanost najimenitnejša, ki nam razkazuje bistvo vseh stvari. S tem nasitimo svoje hrepenenje po pravem znanji. Saj želimo spoznati bistvo stvari in nismo zadovoljni, da bi jih poznali samo po vrhu, samo po zunanji obliki. Prav tako želimo spoznati bistvo vesoljstva, posebej še bistvo človekovo. Zato pravimo pogosto, da bi radi vedeli, kaj je neki svet sam na sebi, kaj je v resnici, kaj je neki še za tem, kar opazujemo? To nič drugega ni kakor bistvo, ktero hočemo spoznati. Ni pa treba še le dokazovati, da spoznavanje bistva je pravo spoznavanje. Modroslovje torej kraljuje nad drugimi vedami, ker podaja spoznavanje bistva v vesoljstvu.

4. Modroslovje ima med drugimi vedami prvo mesto, ker nam kaže v z r o k e vseh stvari. Kdor pozna vzroke, tisti še le ve, kaj so stvari, tisti razume. Kdor ne pozna vzrokov, tudi ne pozna bistva raznih stvari; kdor ne pozna vzrokov, on ne razumeva pojavov, lastnosti in zakonov. Torej moramo poznati vzroke, ako hočemo imeti pravo znanje. Vzroke vesoljstva kaže nam modroslovje in nas s tem uči r a z u m e v a t i vesoljstvo.

5. Modroslovje kraljuje nad drugimi vedami, ker je n a j s t a r š a veda. Ko so posamezne vede bile še le v povojih, začeli so že modrijani preiskovati, kaj je svet, od kod je, kako se spreminja. Res je, da sta matematika in zvezdoslovje cvetla pri Egipčanih in Kaldejcih, predno so Grki gojili modroznanstvo, toda še preje so se z modroslovjem pečali Indi. In kaj so verski poganski nauki drugega, kakor neko poljudno modroslovje? V raznih podobah in prilikah, z dogodki v naravi so skušali poganski narodi razlagati si to, kar jim je pravila njihova oslabela pamet o začetku sveta, o silah ali močeh, ki vladajo v stvarstvu. Taki modroslovni poskusi so gotovo v tako zvanih „teogonijah“ grških, to je pripovedkah, kako so nastali bogovi, kako so se vrstili eden za drugim, in kako so se med seboj obnašali. Ko je skušal Platon pojasnjevati nektere težavneje svoje nauke, rabil je tudi prilike in povedke povzete iz bajeslovja.

6. Modroslovje pa je tudi najimenitniša veda. Veda je namreč toliko imenitneja, kolikor imenitneji je predmet, o kterem govori. Predmet modroslovja pa je najimenitneji med predmeti raznih vednosti, kajti modroslovje nam kaže vesoljstvo, kaže nam zadnje vzroke, kaže nam bistvo vseh stvari, kaže nam Boga in svet, kolikor more spoznati človeška pamet. Modroslovje pove nam, od kod da smo in kteri je naš zadnji namen, pove nam, ktera nravna pravila moramo spolnjevati, ako hočemo svoj namen doseči. Nobena veda izmed naravnih ved ne more tako zanimati našega duha, kakor modroslovje. Marsikaka veda je zelo zanimiva sama na sebi in mična, ker naš um ima veselje nad vsem, kar ga more obogatiti: toda za življenje človeško niso vse enako potrebne. Mnoga vprašanja pa, ktera obdeluje in pojasnjuje modroslovje, stavi si vsak človek in vsakdo želi imeti odgovor na tista vprašanja, — pač zato, ker se ozko dotikajo naše sreče. Tudi skušnja uči, da ta veda duha zelo zanima in kdor se je lotil modroslovja resnobno, ne more ga več pustiti.

§. 44.

Modroslovje in življenje.

Kar človek misli, želi in dela, to izhaja iz njegovega značaja, iz njegove osebnosti. Tudi vednostno delovanje se ne da ločiti od drugega njegovega duševnega življenja, ampak je najtesneje združeno z njegovim praktičnim delovanjem. Ako se namreč trudimo samo, da bi kaj spoznali, da bi kaj vedeli, potem imenujemo tako svoje delovanje teoretično. Ako pa ima delovanje naše namen, da bi sebi in drugim koristili, naj že delamo z umom, ali naj izvršujemo svoje sklepe: tako delovanje imenujemo praktično. Tega seveda ne umevaj tako, kakor da bi teoretično delovanje bilo popolnoma drugačno, kakor je praktično, ampak samo po namenu in po predmetu ločimo v dve vrsti eno človeško delovanje. Zato pa ravno, ker je vse človeško delovanje eno, je tudi vednost tesno sklenena z življenjem. Življenje vpliva

na vedo in veda vpliva na življenje. Med vsemi vedami ima za življenje — izvzemši bogoslovje, ki ni naravna veda — največ pomena modroslovje. Življenje namreč samo nima do nobene vede tolike moči, kakor do modroslovja. Ko pravim „življenje“, imam v mislih vse to, kar izvira iz človeškega značaja, iz osebnosti. Po tej osebnosti se prerado ravna modroslovje, kteremu je kdo udan. Narobe pa vravnava tudi modroslovje najbolj med vsemi vedami življenje.

1. Življenje, značaj, osebnost kaže svoj vpliv do modroslovja s tem, da povzamemo mnogokrat iz življenja svojega namen ali smoter, ki ga stavimo modroslovju. Ako je značaj bolj prijazen idealnim predmetom, ako je življenje plemenito, posvečeno lepim vzorom, tedaj se nagiba tudi modroslovje na tisto stran. Modroslovje rabimo, da nam kaže one vzorne predmete, ktere hočemo v življenji doseči, da nam gladi pot do tega namena, da nam utrjuje prepričanje naše. Ako je pa značaj bolj prijazen čutnim predmetom, čutnemu veselju in vživanju, potem je prav naravno, da se modroslovec poprime takih nazorov, ki se ujemajo z njegovim značajem. Za idealno mišljenje, za idealne predmete nima veselja, ampak značaj njegov ga vleče vedno le na čutno stran. Senzualizem mu ugaja, o duši ne mara slišati, še manj o njeni neumrljivosti. Kolikokrat išče modroslovec takih razlogov, ki bi podpirali njegovo priljubljeno mnenje! Malovredni zdijo se mu nasprotni nazori. In tako mu bolj njegov značaj kaže pot v preiskovanji, kakor pa resnica.

2. Značaj ima posebno mnogo vpliva na metodo, ktero rabi modroslovec v svojem sostavu. Kakor so različni ljudje tudi bolj ali manj natančni v svojem delovanji, tako se kaže tudi v modrovanji veča ali manjša natančnost. Kolikor natančneje preiskuje modroslovec, toliko gotoveje najde resnico. V tem oziru je med posameznimi modroslovci velika razlika. V 18. veku n. pr. je modrovalo vse vprek, vsakdo je hotel biti filozof. Toda to modroslovje je bilo tako površno, plitvo in brez cene, da je prišlo skoro v pregovor. Kako vse drugače so modrovali v srednjem veku, kako vse drugačno je modroslovje dandanes!

3. Pa ne samo na posamezne sostave ima veliko moč življenje, ampak na modroslovje cele dobe, celega naroda kaže svojo moč življenje in značaj kakega časa ali kakega ljudstva. Lahko rečemo, da je modroslovje tako, kakoršen je narod, kakoršna je doba. V Atenah je v najlepši dobi cvetla filozofija Sokratova in Platonova, pozneje pa se je Grkom priljubila Epikurova.

Ob začetku novega veka, ko je bila nravnost zelo propadla, popustili so tudi precej težavno Aristotelovo modroslovje in se poprijeli raznih drugih naukov. Kdaj je cvetla francoska slaboglasna filozofija? V dobi, ko je razkošnost in razuzdanost bila okužila više in niže kroge. In najnovejši materijalizem dvignil se je ob času splošnih državnih prekucij in neredov.

Nasproti pa tudi modroslovje izmed vseh vednosti najmočneje vravnava življenje ne samo posameznikov, ampak tudi celih držav in narodov. Kdor goji modroslovje s tem namenom, da bi našel resnico in da bi se ravnal po spoznani resnici, njemu je modroslovje najboljše ravnilo in pravilo za življenje. Zato namreč ima veliko moči modroslovje, ker hoče utrditi pravo prepričanje: kolikor trdneje pa je prepričanje, toliko bolj more krotiti naša nagnenja.

Vzorno, plemenito modroslovje, t. j. tako, ki razkazuje in dokazuje človeku najviše resnice, tako modroslovje dviga njegovo srce in voljo do lepih vzorov. Tako je Sokrat s svojim modroslovjem vnemal mladeniče Atenske za blago in koristno delovanje. Materijališko modroslovje Epikurovo pripomoglo je, da je propadalo društveno življenje v starem Rimu, kakor je propadlo že poprej na Grškem. Zato niso imeli Rimci dalj časa pravega zaupanja do modroslovja. In Ciceron trdi, da ljudstvo nikdar ni imelo spoštovanja do modroslovja.[1]) Enako modroslovje spremenilo je polagoma na Francoskem nektere ljudi v nečloveška bitja, da so divjali v grozni prekuciji, kakor divje zveri.

Tudi državno življenje se kaj rado ravna po onem modroslovji, ki ravno vlada ob kakem času. V srednjem veku

[1]) Quaest. Tusc. II. 1, 4.

n. pr. bila sta rimski papež in rimski cesar nekako zastopnika duševne in telesne moči. V novem veku hoteli so se knezi ravnati po naukih zgodovinarja in državnika Macchiavelli-ja. Pruska politika v sedanjem veku s principom, „da je država vsemogočna,“ ravna se po naukih pruskega državnega modroslovca Hegela. Ne moremo tajiti, da so mnoga načela v današnji politiki naravnost posledice iz materijalizma. V najnovejšem času trudi se papež Leon XIII., da bi z načeli zdravega modroslovja vsaj nekoliko preosnoval sedanjo človeško družbo in jo tako rešil preteče nevarnosti.

Iz tega, kar smo kratko omenili, razvidimo medsebojni vpliv modroslovja in življenja. Veliko bolj bi ga razvideli, ako bi mogli tukaj predočiti si vse one nauke, ki so v dotiki z življenjem. To pa stori praktično modroslovje. Vpliv, kakor smo ga tukaj omenjali, razkazuje deloma modroslovna, deloma kulturna in moralna (nravnostna) zgodovina.

§. 45.

Modrost — najviša stopinja omike in popolnosti.

Naloga našemu življenju tukaj na zemlji je, da dobro prevdarimo, kaj je pravo in dobro, in da po tem spoznanji tudi ravnamo.

Prevdariti in spoznati pa moramo, kaj je bistvo stvari; ne smemo soditi po videzu in po tem, kar je minljivo in nestalno. Marsikaj, kar vidimo v stvareh in kar se tudi nam dogodi, je samo slučajno, to se pravi: prav tako lahko bi tega ne bilo, kakor je sedaj v istini.

Po spoznanji svojem moramo se ravnati, moramo delovati. V ta namen moramo imeti močno voljo. Volja naša mora se rada in krepko odločiti za to, kar spoznamo kot dobro. Le tedaj tudi storimo, kar je dobro. Volji naši ustavljajo se nepopolna, slaba nagnenja. — Da moremo prav in dobro delati, moramo vsakako prav spoznavati. Onega človeka imenujemo modrega, ki ima pravo spoznanje, ki zna vse vravnati tako, da vse vodi do najvišega

ali zadnjega namena. Taka modrost je največa popolnost našega uma. Ako imenujemo človeka modrega, pridevamo mu s tem najlepšo lastnost in naznanjamo svoje odkrito spoštovanje.

Omikanega imenujemo tistega človeka, ki je v potrebnih vednostih izveden in kaže to tudi v svojem zunanjem vedenji. Ni pa samo vednost potrebna za pravo omiko, ampak tudi srce mora biti plemenito, volja mora biti čista in krepka. Napačna je omika tistega, ki ima obilo znanja in bister um, toda voljo slabo in srce spačeno. To bi bila — ako se skaže v obnašanji — samo zunanja olika, nikakor pa ne omika. Omika pa ima lahko mnogo stopinj. Kolikor obširnejše in temeljitejše je spoznavanje, toliko boljša je tudi omika. V resnici omikan bi se moral imenovati oni, ki spoznava vse, karkoli more človek spoznati in sicer vsestransko, ne samo v eni stroki, ki h krati svoje spoznavanje rabi v to, da blaži svoje srce in krepi svojo voljo. Taka omikanost je pa modrost. Zato smemo naravnost reči, da je človek toliko omikanejši, kolikor je modrejši. Kjer je prava modrost, tam je tudi omika. Še bolj resnično je, če rečemo: modrost je vrhunec omike.

Modrost pa je h krati najviša popolnošt, ako vravnava naše delovanje. Modro namreč bi ne bilo, samo spoznavati, kaj je pravo in kaj je dobro, ampak treba je dobro tudi storiti. Nespametno bi bilo, da bi vedeli, kaj je pravo in dobro, a storili bi slabo in napačno. Zato je že Sokrat trdil, da dober in moder sta eden pojem, sta istovna (identična).

Modri ne gleda samo na trenotek, kaj mu je ravno sedaj ugodno in prijetno, ampak ozira se na celo življenje in še na to, kaj utegne biti po sedanjem življenji. H krati mu ni samo njegov lastni prid na mislih, ampak tudi prid njegovega bližnjega, ker zaveda se, da ima njegov bližnji ravno tako pravico do sreče, kakor jo ima on sam. Tako torej vrejuje modrijan svoje življenje, da ga vodi vse njegovo delovanje do najvišega in zadnjega namena in da

se h krati njegovo življenje ujema z življenjem in delovanjem njegovega bližnjega.

Tudi v vsakdanjem življenji cenimo modrost visoko. Modrost spoštuje vsakdo. Nehote se modremu možu klanjamo, kajti zavedamo se, da nas on presega s svojim umom, zlasti pa s tem, da izvirajo vse njegove misli in besede iz globokega prepričanja, iz temeljitega znanja. Kar je drugim skrito, to je modrijanu očito in umljivo; kar lahko druge ljudi iznenadi, to modrijana ne moti, ker je dobro vedel, da bode tako moralo priti.

Pravi modrijan se trudi vedno za to, kar je v resnici potrebno, stalno, gotovo in koristno. Njegovi nameni so vedno dobro pretehtani. On dela, kar je najbolj važno, postranske stvari in opravila opušča in prezira. Ko sodi o stvareh in zlasti o ljudeh ter njihovih dejanjih, loči vedno, kar je bistveno, od nebistvenega. Za nebistveno se ne meni dosti, le to, kar je bistveno, zanima ga in vzbuja za delovanje.

Modrost da človeku pravo s v o b o d o. Kolikor obširneje in temeljiteje znanje si je kdo pridobil, toliko večo in širjo podlago ima, na kteri si izbira predmetov za svoje delovanje. Kolikor bolj je ukrotil svoje strasti, premagal slabosti in vravnal svoje naravne moči: toliko lože deluje po pravilih svoje pameti, toliko manj ga kaka težava opovira. Že stari modrijani so učili, da je le oni v resnici prost, ki je moder. Sad prave modrosti je zares ona svoboda duha, ki dela človeka presrečnega.

§. 46.

Modroslovje — vodilo do modrosti.

Modroslovje moremo razkladati v besednem pomenu. V tem pomenu je modroslovje nauk o modrosti. Toda modrost je onemu, ki se je začel s tem naukom pečati, še le namen. Kažoč, kaj in kakšna je modrost, kaže nam modro-

slovje tudi pot, po kteri naj pridemo do modrosti. Ta nauk pa je ravno vodilo do modrosti.

Nihče namreč ne goji kake vede zaradi vede same, ampak vsakdo hoče po vedi dobiti potrebno ali vsaj koristno znanje. Tudi oni, ki se začne pečati z modroslovjem, mora imeti namen, da bi kaj pridobil. In kaj bi drugega hotel pridobiti, kakor modrost? — Pravo modroslovje mora tudi v resnici kazati pot do modrosti. Akoravno je modrost ne samo popolnost našega uma, marveč tudi praktična čednost, vodi vendar modroslovje neposredno do te kreposti. Praktična stran našega delovanja ravna se namreč vedno po našem spoznavanji. Ako torej modroslovje razsvetljuje naš um, vodi h krati tudi voljo do popolnosti.

Seveda modroslovje ne uči naravnost, kako naj se človek ravna v posameznih slučajih, vendar pa uči načela, ki so podlaga našemu delovanju, uči glavna pravila, iz kterih povzemamo pravila tudi za posamezne slučaje.

Kolikor bolj doseza modroslovje ta namen, toliko bolj doseza tudi idejo popolnega modroslovja. Popolno modroslovje bi bilo tisto, ki razkriva pred umom našim vse znanje, kolikor ga moremo želeti, kolikor ga potrebujemo, da ne čutimo v svojem znanji slabosti in pomanjkljivosti. A tega ne more storiti nobeno modroslovje. Zato modroslovje res vodi človeka do modrosti, a privesti do popolne modrosti ga ne more.

Stari modroslovci jeli so se imenovati filozofe, t. j. modroljube. Prepričani so bili, da popolne modrosti ne morejo doseči, da torej tudi niso modri, pač pa prijatelji modrosti. Vir modroslovju je ljubezen do modrosti. Ako prihaja modroslovno prizadevanje iz tega vira, tedaj je tudi upati, da pride do svojega namena. Ljubezen do modrosti in do resnice varuje modroslovca napak in zmot.

V raznih dobah je modroslovje ta vzvišeni značaj svoj izgubivalo, popolnoma ga ni izgubilo. Kaj dobro je, da se modroslovec zmerom zaveda, kaj da naj sam pričakuje in povzema iz modroslovja.

§. 47.

Modroslovje v vzgoji kot podlaga višemu izobraženju.

Dobra vzgoja mora človeka — gojenca voditi do umske in nravne omike. Ker vemo, da je modrost vrhunec omike, zato smemo reči, da naj vodi vzgoja človeka do modrosti. Za ta namen je najbolj primerno modroslovje, ki vodi človeka naravnost do modrosti. Ker je pa še le dozoreli um zmožen, da se peča z modroslovjem, zato se mora z modroslovjem v vzgojevanji začeti v taki dobi, ko začne duh hrepeneti po višem in temeljitejem spoznavanji, kakor mu ga podajajo posebne vede. V posebnih vedah mora duh postati gibčen in spreten, da more obsezati vsaj del modroslovnih predmetov. Predno se ni razširil obzor našega mišljenja, predno nismo vsaj nekoliko spoznali, kaj je vesoljstvo, dotlej ne moremo začeti z modroslovjem. Ko se je pa duh toliko razvil, da se loti sam takih vprašanj, takrat bi moralo modroslovje vsekako v vzgoji in pouku imeti važno mesto. Modroslovje namreč daje gojencu:

1. najboljšo formalno omiko, to se pravi: daje našemu umu spretnost in gibčnost za mišljenje, uči ga varovati se napak in zmot, bodisi da išče resnico, ali da praktično deluje. Te formalne omike, ki ni ona zunanja olika, ktere je svet poln, dandanes v vzgoji zelo pogrešamo.

2. Modroslovje uči gojenca spoznavati samega sebe, kar je prevažno v vzgoji. Vzgoja mora pospeševati samostojnost v gojencu. Samostojnost ta je deloma v spoznavanji, deloma v delovanji. Samostojnost je posebna prednost človekova, a daje mu jo prava modrost, torej modroslovje. Spoznavanje samega sebe bilo je že starim modrijanom dokaj na srcu. Reči smemo, da razun bogoslovja nobena veda ne uči tako naravnost spoznavati človeka, kakor modroslovje. Ne samo dušeslovje nam razkriva naravo človeško, ampak vse druge modroslovne vede.

3. Edinost, enojnost je posebna naloga dobri vzgoji. Duh mora navaditi se, da deluje tako enojno, kakor deluje

organizem, akoravno obstoji iz mnogo delov. Kaj lahko pa se zgodi, da duh izgubi ono enojnost. Pri nekterih hoče prevladovati domišljija, pri drugih velja samó pamet, med tem ko je srce popolnoma zanemarjeno. Tudi v umski izobraženosti pokaže in razvije se prav lahko enostranost. Nekdo n. pr. misli, da je edino naravoslovje vredno imena vede, vse drugo je prazno in nepotrebno. Drugi zopet poznajo edino le jezikoslovje, tretji matematiko itd. Modroslovje varuje gojenca take enostranosti, ker ga stavi na visoko stališče, na kterem se mu ponuja razgled na vse vede.

4. Modroslovje naj bolj med vsemi naravnimi vedami uči gojiti in utrjevati značaj: značaj pa mora biti smoter dobri vzgoji.

Zato so pa v vseh časih rabili modroslovje kot naj boljšo vzgojevalno vedo. Tako so delali Grki in Rimljani, ki so obiskavali modroslovne šole, da so se pripravljali za življenje, tako je delala Cerkev v vseh časih, zlasti v srednjem veku, ko je imelo modroslovje v vzgoji največo veljavo. Le dandanes mora se modroslovje silnemu navalu materijalnih skrbi in raznih predsodkov umikati in tako nima onega mesta v vzgoji, zlasti viši vzgoji, ktero zaslužuje.

„Po vzoru človeške popolnosti hrepeni duša vsled svoje narave. Vzor sveti človeku kakor neugasljiva zvezda na vseh potih njegovega razvoja. Ko se trudimo, da bi spoznali resnico in da bi postali dobri, trudimo se, da bi dosegli vzor človeške popolnosti.“

„Modroslovje torej je bistven pogoj, da se razvije vzor človeški. Niže skušenjske in umovne vede ne morejo ga doseči. Naravoslovje, ki preiskuje vse vrste, zakone in razvoje teles, v to nič ne pripomore; pravila računstvena nimajo v ta namen prav tako nikake cene, kakor ne slovnična. Razumevati vse skrivnosti tehnične in govoriti vse človeške jezike, to nam donaša lahko mnogo zunanjega dobička: o sami sebi, o naravi in o svojem vzoru pa ne izve pamet iz vseh teh umetnosti in zmožnosti ničesa. Samo modroslovno spoznavanje uči jo spoznavati samo sebe, pojasnjuje jej duševno življenje, njega vzor in smoter.[1])

---

[1]) Haffner, l. c. p. 310, 311.

§. 48.

Modroslovje in verstvo sploh, ter razodeta krščanska vera posebej.

Verstvo (religija) kaže nam razmero človekovo do Boga. Verstvo je splošno in tudi človeku prirojeno, da ni človeka najti, ki ne bi imel nikake vere. Kar človek o Bogu, t. j. nadzemskem, absolutnem bitji misli, imenujemo njegovo vero. Vera predočuje človeku večinoma iste predmete, kakor modroslovje. Zato vidimo, da se je povsod razvilo modroslovje iz vere. Lahko je torej umeti, da se modroslovje prav tesno dotika vere, bodisi ktere koli.

O teh razmerah med vero in modroslovjem govori obširno veroslovje, tudi „filozofija verstva (Religionsphilosophie).“ Na tem mestu naj označimo kratko samo glavna načela o razmeri krščanske vere do modroslovja.

A. Akoravno imata vera in modroslovje več istih predmetov, vendar je razlika med obema kaj velika:

1. Zajema vera iz drugih virov, kakor modroslovje. Vera opira se na zgodovinsko razodenje, modroslovje samo na pamet.

2. Nauk o veri ima vse drugačno metodo, kakor modroslovje. Veroslovje je popolnoma pozitivna veda; kaže samo to, kar je določeno, razodeto: a modroslovje išče samo to, kar se dá iz lastne pameti povzeti.

3. Vera krščanska nima namena, da bi učila naravne resnice, marveč kaže samo, kaj je Bog po nadnaravnem načinu za človeka storil. Po načelu je torej krščanska vera ločena od modroslovja. Kdor oboje obravnava dosledno, ne more najti nasprotja med vero in modroslovjem: kajti oboje je ločeno, a ni nasprotno.

Resnica je samo ena, tudi vir resnici je samo eden. Ako je dokazano, da izhaja vera iz one prvotne resnice, tedaj se je toliko manj bati, da bi si vera in modroslovje mogla nasprotovati.

B. Kakor smo razkazali bistveno razliko med krščansko vero in modroslovjem, tako pokažimo tudi one strani, ob kterih se med seboj dotikata:

1. Zgodovina uči, da se je modroslovje bodisi v posameznikih, bodisi v celih šolah vedno tesno oklepalo vere, akoprem ne vselej prijazno. Vera je bila modroslovju vedno to, kar je mati detetu.

2. Vera kaže modroslovju razne predmete, kaže mu nalogo: priti do resnice, ktero modroslovje samostojno išče in najde. Pri tem delu gladi vera pot modroslovju.

3. Modroslovje je izmed vseh vednosti veri najkrepkejša podpora. Ne samo da modroslovje vero brani in varuje, da jo najizdatneje zagovarja, ampak tudi podpira, pojasnjuje in utrjuje jo: zato ne skazuje vera nobeni vedi tolike hvaležnosti, kakor modroslovju. Zgodovina uči, da so bili vsi odlični verski učitelji tudi odlični modroslovci ali vsaj vneti prijatelji modroslovju.

Poslušajmo za pojasnilo glas treznega modroslovca Beneke-ja:

„Zaradi tega, ker mora vsaktera izmed njiju na lastni podlagi spolniti lastno nalogo, si nikakor niste sovražni (vera in filozofija): da, prav za prav si tudi ne morete nasprotovati, še celo navskriž ne morete priti.“ (System der Metaphysik, 1849, p. 561). — „Kako neizmerno bogastvo je zajemalo modroslovje verstva posebno iz naših krščanskih verskih knjig, to je tako splošno znano in priznano, da ni treba ničesa več o tem opomniti.“ (Ibid. p. 588). — „Obema je to v največi prid, da živita v miru in si pomagata. Modroslovje verstva je ubožno in prazno brez razodete vere; vera brez modroslovja nima trdnega stala, je v veliki nevarnosti, da bi jo motili praznoverci in prenapeteži, ki se ponašajo s kakim posebnim razodenjem.“ (Ibid. p. 597).

VI. Del

Kratek pouk,

kako se je treba modroslovja učiti.

V vodu namen je tudi, da je začetniku vodnik v modroslovnem učenji, kažipot na modroslovnem polji in zato mora podati nekoliko praktičnega navoda za učenje. V resnici je začetniku precej težko prav lotiti se modroslovja. Mnogo takih, ki bi se ga poprijeli radi, ostrašijo težave ali pa nevspehi. Zdi se jim namreč, da jim učenje ne prinaša nikakega sadu, da jim ne podaja resnice, po kteri so hrepeneli. Drugi pa se začnejo pri učenji nekako loviti, to se pravi, zaganjajo se iz enega nazora in mišljenja do drugega, iz skrajnosti zajdejo v skrajnost, knjigo obdelajo za knjigo: ako se pa vprašajo, koliko da so dosegli s svojim učenjem, morajo si rêči, da le malo. Zakaj? Ker so se brez pravega reda in namena bavili z modroslovjem. Zopet drugi pa se lotijo precej v začetku kakega enostranskega modroslovnega sostava. Ker niso še izvedeni v znanostih in ker zlasti ne morejo pretehtati, koliko da je med drugimi sostavi vreden

tak modroslovni sostav, zdi se jim popolnoma zanesljiv in resničen, poprimejo se ga ter držé trdno in komaj vedo, da so zašli na napačno, ali vsaj postransko pot.

Zato je zelo potrebno, da poda vvod nekoliko pouka ali nekako napotbo, kako naj se začetnik modroslovja loti, kako naj je goji, kako naj svoje znanje razširja, utrjuje in zjasnjuje. Vsaj toliko časa mu morejo taka pravila vrlo koristiti, dokler si ni pridobil dovolj lastne skušnje, da bi se samostojno gibal v modroslovji.

Povedali bomo: 1.) k d o da naj se bavi z modroslovjem; 2.) č e s a p o t r e b u j e oni, ki se bavi z modroslovjem; 3.) k a k o naj se bavimo s to vedo; 4.) kako moramo ravnati gledé svojih modroslovnih nazorov in 5.) kaj je z modroslovnim in verskim prepričanjem?

§. 49.

Kdo naj se bavi z modroslovjem?

Vprašanje, ki je za naslov temu paragrafu, razdelimo na dvoje: a) kdo naj se uči modroslovja? b) kdo naj se obširno in temeljito ali stalno peča z modroslovjem? Kajti, da se učimo kake vede, to je koristno nam vsem. A nikakor ni vsakdo za to vstvarjen, da bi se pečal edino le z vedami in še manj, da bi se pečal samo z eno vedo. Marveč le nekteri imajo za to posebno sposobnost, torej tudi poseben poklic.

a) Kdor želi pridobiti si splošno omiko, oni naj bi se učil tudi modroslovja. Modroslovje namreč, ki je najbolj splošna veda, pripómore najbolj, da je omika prava, temeljita in ne samo zunanja. Modroslovje uči prav misliti, uči prav soditi o vseh razmerah, uči pridobivati si pravi značaj in je torej bolj koristno, kakor druge vede. Zato je zelo želeti, da bi se modroslovje učilo obširneje na onih učilnicah, ki hočejo podati učencem splošno omiko. Zares nobena veda ne razširja tako dušnega obzora, nobena pa tudi ne podaja tako trdne podlage, kakor modroslovje. — Sicer smo pa

razloge za učenje modroslovja tudi že zgoraj navedli in razkazali.

Razumeva se samo po sebi, da mora učenje, s kterim si želimo samo pridobiti višo omiko, drugačno biti, kakor če bi se hoteli popolnoma posvetiti modroslovni vedi. Za vednostno omiko je dovolj, da poznamo temeljito en sostav in sicer tak sostav, kterega ni obsodila zgodovina, marveč potrdila, — in pa vsaj poglavitne nauke najbolj slovečih modroslovcev. Zlasti pri takem učenji se je treba varovati enostranosti, kajti tako učenje nima namena, da bi obsegalo vse modroslovne nauke, bodisi resnične ali napačne, ampak tako učenje ima praktičen namen, da namreč postavimo trdno podlago za svoje nazore v življenji.

b) Kdo pa naj se globlje in temeljiteje peča z modroslovjem? Ako velja o pesniku pregovor: poëta nascitur, t. j. pesnik mora biti od narave obdarovan za pesništvo, tedaj smemo tudi o modroslovcu reči: modroslovec se rodi, njega vodi do modroslovja narava. Ona ga kliče na delo, ona mu je tudi dala sposobnost. In kaj dela človeka sposobnega za modroslovje in v čem vidimo poklic za to vedo?

1. Neugasljiva želja po spoznanji ali vedoželjnost je prvi dar, ki ga je dala narava modroslovcu. Ta želja ga nagiba, da išče resnico, akoravno se mu stavijo težave in se mu slabosti lastne, tuje upirajo. Da, kolikor več težav ga ovira, toliko bolj vnema svoj pogum. Kdor ne bi take želje imel, on bi zaradi težav, ki ovirajo modroslovca, ostal sredi poti ali pa vsaj neskrbno iskal resnico, ki je njemu smoter.

2. Velika, močna in čista ljubezen do resnice. Ta ljubezen ni sicer v toliko naraven dar, kakor pridobljena krepost. Vendar pa jo omenjamo tukaj, ker mnogi res tako ljubijo resnico, da je ta ljubezen njim nekako prirojena.

3. Miren, trezen in sprejemljiv duh za vse dobro in lepo mora biti modroslovcu tudi že prirojen, ako si ga ne pridobi pozneje. Modrovati je treba mirno in trezno. Strast vodi do pregreh, pa tudi do zmote. Duh modroslovčev mora rad sprejemati vse dobro in lepo, da se tako razširi njegov um, da ima dovolj skušnje in znanja za modroslovje. Ne-

stanovitni značaji, ki se oklenejo sedaj tega, sedaj drugega mnenja, ki se precej upehajo, ki nimajo dovolj potrpežljivosti, da bi leta in leta porabili za modroslovno preiskovanje: taki značaji niso za modroslovno vedo.

4. Veselje za modrost in za življenje, ki je vravnano po modrosti je nekak studenec plodovitega modroslovnega delovanja. Oni je „filozof“, ki ima ljubezen in veselje za modrost in sicer ne samo za spoznavanje ali znanje, ampak tudi za življenje, ki je modro vravnano. Vednost mora pot kazati življenju, in življenje mora podpirati vedo. Tam, kjer se ravna življenje po resnici, ni modroslovje samo mrtva veda, ampak je živa moč, ki pomaga človeštvu dosegati najbolj vzvišene vzore. Kdor išče resnico in modrost zato, da jo rabi v življenji, tisti ni samo modroslovec, ampak je tudi modrijan.

Kdor ima take naravne darove, vstvarjen je za modroslovje in pečal se bode ž njim vspešno. Zgodovina modroslovja nas uči, da so največi modroslovci imeli take naravne darove, kakor Pitagora, Empedoklej, ki je zaradi vedeželjnosti življenje izgubil, Aristotel, veleum prve vrste, Tomaž Akv., ki je skoro neprenehoma mislil na vednostne predmete, Kartezij i. dr.

§. 50.

Česa potrebuje modroslovec za vspešno učenje in napredovanje?

Ogledali smo si poprej one naravine lastnosti, ktere mora imeti učenec, da je sposoben za modroslovje. Še veliko bolj imenitno pa je, da vemo, kaj naj ima pred očmi modroslovec, da more v svojem delovanji napredovati, ktere pogoje mora spolnjevati, da doseza svoj namen. Mnogo namreč, česar ni dala narava, more nadomestiti pridnost, trdna volja, vaja. In tudi najboljši naravni darovi ne pomagajo dosti, ako jih ne rabimo umno in vstrajno. Tudi modroslovec, ki hoče doseči kaj vspeha z učenjem svojim,

mora spolnjevati nekaj pogojev, za ktere mora imeti sevėda le trdno in resnično voljo. Taki pogoji so:

1. da išče resnico in sicer samó resnico ter zaradi resnice. Živa ljubezen do resnice in jeklena volja, da se hočemo resnice vedno oklepati, kakor tudi, da hočemo zanjo vse storiti: to se mora vžigati v prsih modroslovčevih dan za dnevom. Ako se uda modroslovec postranskim namenom, ako hoče služiti ali svojim nizkotnim željam, slavohlepnosti, dobičkariji, potem je prodal modroslovno vedo v sužnost. O takih govori Ciceron: „Kako malo modroslovcev je, ki bi imeli tak značaj, ki bi kazali takega duha in tako življenje, kakor veleva pamet, — ki bi čislali svoje nauke ne zaradi baharije, ampak zaradi tega, ker so nauki pravila za življenje, — ki bi sami sebi bili pokorni in slušali svoje lastne ukaze! Mnogo jih vidim, ki so tako lahkomišljeni in prešírni, da bi zanje bolje bilo, ako bi se ne bili učili; drugi so pohlepni po denarji, nekteri so željni slave, mnogi služijo pohotnosti, tako da se njihovo učenje kaj zelo krega z življenjem. To pa se mi zdi sramotno.“ [1]) Nasproti pa pride živo hrepenenje po resnici gotovo do resnice. Lepo piše sv. Avguštin: „Ako ne hrepenimo po modrosti in resnici z vsemi močmi svojega duha, ne moremo je nikakor najti. Ako jo pa iščemo tako, kakor je prav, ne more se odtegniti in skriti onim, ki jo ljubijo. — Z ljubeznijo po njej hrepenimo, njo z ljubeznijo iščemo, z ljubeznijo trkamo, z ljubeznijo razgrnemo in z ljubeznijo ostanemo v tem, kar se nam je razkrilo“. [2])

2. Modroslovec mora truditi se, da si pridobi precej znanja, da si prisvoji glavne nauke vseh ved, zlasti mora izveden biti v naravoslovji, matematiki, tudi v zgodovini, zemljepisji in v jezikoslovji. „Naravoslovje“ pomeni vedo o celi naravi, torej tudi prirodopisje, poleg stroge naravoslovne vede. V posebno ozki dotiki z dušeslovjem je fizijologija, to je nauk o telesnem življenji in delovanji, kakor tudi ana-

---

[1]) Quaest. Tuscul. II. 4.

[2]) De mor. Eccl. I. 17.

tomija. Glede bogoslovja ali verskega prepričanja veljajo posebna pravila, o kterih bomo še govorili. — Napačno bi bilo in enostransko, ko bi preziral leposlovje in njegovo zgodovino. Sploh vse, karkoli more obogatiti njegovega duha, koristno je za modroslovca, ker s tako vsestransko izobraženostjo obvaruje se napak v modroslovji. Čim širši je modroslovčev obzor, tem trdneje je njegovo modrovanje. „Vse te znanosti in vsi slovstveni izdelki nam kažejo natančneje, kakšno je duševno življenje bodisi posameznikov, kakor tudi celega človeštva . . . Ako govori modroslovje v prvič o praktičnih idejah, mora ozirati se in sklicevati na praktično življenje, in da lože razklada svoje nauke, pojasnjuje jih s klasičnimi popisi, ktere mu podaja zgodovinsko, narodopisno in drugo slovstvo.“ [1])

3. Neki star pregovor pravi: primum vivere, dein philosophari, to se pravi: poprej živeti, potem modrovati. Med drugimi razlagami tega pregovora smemo se poprijeti tudi te le: kdor hoče prav modrovati, moral je poprej živeti, življenje je moral opazovati in poznavati. Zares mora trezno modroslovje opirati se na široko in trdno podlago skušnje, ki jo ima modroslovec v življenji. On mora imeti prost in širen razgled nad najbolj važnimi pojavi življenja v raznih stanovih in raznih razmerah. Česar pa ni opazoval sam, to mu kaže zgodovina, narodopis, dušeslovje, potopisi i. t. d. Ako se tako ozira modroslovec na življenje, potem se ni bati, da bi zašlo njegovo modrovanje na strma in nevarna pota, da bi zavrglo navadno človeško pamet in mišljenje, kakor so storili mnogi modroslovci. V tem oziru sme biti modroslovje vzorna podoba iz življenja in za življenje.

4. Vse opazovanje svetá in življenja, vse učenje ne bi modroslovju nič pomagalo, ako modroslovec resno in trezno, obilno in neumorno tega ne premišljuje, kar je opazoval, ne pretehtuje, ne prevdarja, ne prešinja z bistrim dušnim očesom. Samo opazovati, veliko videti in slišati — reklo

---

[1]) Nejedli, o. c. p. 85. Pisatelj podaja sploh v omenjenem spisu zelo primeren pouk o vednostnem pripravljanji za modroslovje.

bi se: voziti na kup kamenja, peska in apna; a samo na ta način ne bode nikdar nastalo poslopje, ako ni zidarja, ki bi to gradivo umno porabil. Reči smemo, da je v modroslovji primeroma bolj imenitno premišljevanje, kakor opazovanje. Nehoté namreč opazujemo s svojimi čutili razne stvari, toda premišljevanje se ne vrši tako lahko in nehoté, marveč treba je za to imeti trdno voljo. Premišljevanje je precej težko, kajti naše misli se najraje snujejo brez določnega reda in se ustavljajo sedaj pri enem, sedaj pri drugem predmetu. Ako hočemo priti do trdnega prepričanja, moramo misliti v pravem redu in mnogokrat je treba pri enem predmetu pomuditi se dolgo. Tudi je treba ozirati se pri vsakem predmetu na razne strani, treba je primerjati, razstavljati in sostavljati, treba je natančno sklepati, mnogokrat je treba združevati celo vrsto sklepov v en dokaz: vse to je težavno in prizadeva našemu duhu dovolj truda. Toda čim natančneje premišljujemo, tem gotovejše pridemo do resnice, tem manjša je nevarnost, da bi se motili. — S premišljevanjem je zelo sorodno opazovanje samega sebe. Kakor moramo opazovati zunanje stvari pozorno, ako jih hočemo dobro poznati, tako moramo tudi sami sebe skrbno opazovati, ako hočemo sebe spoznati. Spoznavati pa mora samega sebe, kdor hoče biti modroslovec in neče tavati v temi. Že stari Tales (Thales) je imel za načelo: spoznaj samega sebe! Reči smemo, da je spoznavanje samega sebe temelj modroslovju. Po sebi spoznavamo tudi druge stvari in kolikor bolj nam je znano vse naše gibanje, kolikor natančneje razločujemo posamezne notranje pojave, toliko bolje moremo soditi tudi o zunanjih predmetih.

§. 51.

Kako se je treba baviti z modroslovjem?

Kdor se je posvetil modroslovju, bodisi da hoče stalno pečati se ž njim, bodisi da hoče vsaj temeljito spoznati to vedo, mora:

1. imeti trden sklep in namen, da bode iskal edino le resnico, ne pa morebiti tolažila za svojo vest, slepila za svoje strasti, čudnih in novih nazorov, češ „da se bode povzdignil nad navadne ljudi, kterih nazori so brezpametni.“ Kdor išče v modroslovji samih novotarij, nenavadnih misli, čudnih skrivnosti: tak si svojega uma z modroslovjem ne bode utrdil in obogatil, ampak ga pokončal, kakor uči skušnja. Tudi mora storiti sklep, da se ne bode ustrašil posledic svojega preiskovanja, akoravno bi se ne ujemale z njegovimi priljubljenimi nazori. Ako bi kdo n. pr. ne bil prijatelj neumrljivosti naše duše in bi hotel preiskovati, kakšna da je duša, tedaj ne bi smel že s prva imeti za gotovo, da je duša umrljiva in ne bi smel ozirati se na take razloge, ki kažejo navidezno, da duša res umrje; marveč moral bi skleniti, da bo sprejel in pripoznal, kar mu pravi preiskovanje, ako mu tudi nasprotno mnenje potrdi, da je namreč res duša neumrljiva.

2. Pričeti je pač treba le po navodu kakega učitelja, ki je sam skušen in ki dotičnega začetnika dobro pozna. Začetnik potrati brez takega vodnika mnogo časa in zajde v mnogo nevarnosti. Vodnik se ozira na našo umsko izobraženost, na naše mišljenje in hrepenenje, da nas takoj s prva obvaruje kakega nepremišljenega koraka. Takoj s prva mora si pridobiti učenec nekak pregled v modroslovni tvarini, vedeti mora, kam da prav za prav gre, kam se pride po tej, kam po oni poti. Ako ni bil tako previden, bila je res samo slučajna sreča, da ni zabredel v zmoto, v pristranske modroslovne nauke.

3. Veliko previdnost treba je priporočiti začetnikom, ki se lotijo modroslovnih spisov. Kar one knjige lotiti se, na ktero si naletel po naključji, bilo bi prav tako nespametno, kakor jesti kako jed, akoravno je prav nič ne poznaš in o njej čisto nič ne veš. Je-li pa tvoj um tudi zrel za tako berilo? Je-li ravno ta knjiga za te primerna? Je-li pa ta knjiga tudi vredna, da jo bereš? — Taka vprašanja mora si staviti vsak pameten človek, zlasti pa naj si jih stavi začetnik v modroslovji in naj se drži pametnih svetov, kterih

nekaj podajamo tukaj. Najbolje je, da se začetnik loti take knjige, ki mu v modroslovje odpre vrata, n. pr. kakega „vvoda“, ali kakega kratkega pregleda zgodovine modroslovja ali pa kake kratke naučne knjige. Seveda pravega učitelja ne nadomesti nobena knjiga, vendar pa sme to pravilo kot najsplošneje veljati: Taka knjiga je za začetnika najboljša, ki mu odpira kolikor mogoče širok obzor. Še le, ko se je nekoliko vadil prosto ogledovati razne nauke in razna stališča, naj se loti najbolj lahkih, vendar pa vedno le najboljših modroslovnih del.

Nekteri sicer trdijo, da naj se začetnik takoj loti velikih modroslovnih spisov, da takó zajema iz modroslovnih virov, da pa ni koristno začetnika motiti z modroslovno zgodovino. Tudi mi trdimo, da naj se modroslovje zajema, kolikor se dá, iz modroslovnih virov, toda pomisliti je treba, da modroslovno slovstvo je ogromno in da bi oni moral pečati se ž njim celo življenje, ki bi le deloma hotel je obdelati. Dalje moramo pa tudi reči, da se v nobeni vedi kaj takega ne tirja. Mislimo si le, kdo bi se mogel učiti zgodovine, ako bi moral vsakdo lotiti se virov! Veda ima ravno ta namen, da kritično obdeluje vire in da podaja v malem obsegu sad dolgega truda. Tako je mogoče, da se veda razvija, ker eden zida na podlagi drugega, eden vživa trud drugega in obdeluje vedo od onod dalje, kjer je nehal prednik. Tako je tudi v modroslovji in zato se mi zdi napačno svariti, da naj se začetnik ne loti zgodovine modroslovja. Seveda vsake zgodovine pač ne, kajti nerazumljiva bi mu bila, ako ne bi poznal pisateljevega modroslovnega stališča. Toda ne manjka takih knjig, ki podajajo zgodovinske preglede lahko umevno in tudi objektivno, n. pr. Alb. Schwegler: Geschichte der Philosophie im Umriss; Alb. Stöckl: Lehrbuch der Gesch. der Philosophie; Balmes: Gesch. der Philosophie (iz španščine), i. dr. Zlasti pa še priporočam zgodovino starih modroslovnih sostavov, kajti s to spozna začetnik najpreje predmet modroslovne vede.

Ko se pa lotiš kakega večega modroslovnega dela, bodi oprezen in ne daj se podkupiti z nikakimi obljubami

pisateljivimi, ampak prevdarjaj samostojno in ne sprejmi kakega nazora kot resničnega, ako se nisi mogel sam o resnici popolnoma prepričati. Modroslovno delo ti kaže samo pot, ti pa ne hodi slepo za njim! Kdor nima zmožnosti, da bi premišljeval samostojno, kadar bere, in bi ne mogel soditi o posameznih trditvah, naukih in sklepih: on tudi ni sposoben za modroslovje in naj je torej prepušča drugim. Tak začetnik, tak posiljen modroslovec bode imel od branja in svojega modrovanja le škodo: zmedeno glavo, ali vsaj zapravljen čas. Na take posiljene modroslovce, ki so se zakopali v kako knjigo, ne da bi jo umeli, in so pobrali iz nje nektere čudne trditve, izraze, nazore, — naletiš pogostokrat, a vidi se jim hitro puhlost v znanji. — Zelo škodljivo bilo bi površno čitanje modroslovnih del. Modroslovna dela niso pisana za zabavo, ampak za temeljit pouk.

Ničesa ne moremo tukaj začetniku bolj priporočati, kakor da se loti najprej starih pisateljev, starih modroslovcev, ako želi z modroslovjem baviti se obširno. Ti pisatelji pripravljajo začetnika najbolj za trezno mišljenje, h krati mu kažejo, kako se je modroslovje s prvega početka razvijalo, kažejo mu pomen modroslovja za življenje, kajti stari modroslovci so bili večinoma praktični možje in so v modrovanji ozirali se tudi na življenje. Ciceron n. pr. podaja začetniku lahek in mičen pregled starih modroslovnih naukov, h krati ga mora Ciceron tudi za modroslovje navdušiti, kakor je navdušil sv. Avguština in druge, in nevarnosti ni, da bi se poprijel čitatelj kakega enostranskega nazora. Na to se lahko poprime začetnik Platona, seveda poučiti se mora vsaj nekoliko že poprej o zgodovini grškega modroslovja pred Platonom. Platon more v resnici voditi učenca v nebeške prostore modrosti; učil se bode od Platona začetnik misliti, vadil modrost ljubiti, vadil truditi se za naj lepše vzore. Ako bi pa rad globlje segel v modroslovne nauke, naj se poprime Aristotela, morebiti prvega modroslovca vseh časov, ki je pa zato tudi kot kralj modroslovcev vladal dolgo časa na modroslovnem polji in vlada še dandanes. Umeva se samo po sebi, da mora imeti pri

takem težavnem berilu tudi zdatno pomoč. — Ako bi rad spoznal tudi novejše pisatelje, začenja naj čitati one modroslovce, ki so pisali kaj temeljitega o spoznavanji in o dušeslovji. V prvem oziru se lotiš lahko Lockea, toda čitati moraš potem takoj Leibnitza, ki je Lockeove zmote razkazal. Tudi Kartezija lahko čitaš, ako se spominjaš tega, kar smo opomnili o idealizmu. Za modroslovno spoznavanje in za metodo učenja pa ne moremo nobenega dela bolj priporočati, kakor Balmesov: „El criterio“ (nemško: „Weg zur Erkenntniss des Wahren“, Regensburg). Ko si se bavil nekoliko z dušeslovjem ter obdelal n. pr. dušeslovje Ulricijevo, ali kratko Hagemannovo ali Gutberletovo, smeš se lotiti večih dušeslovnih spisov in bodeš vedel, kako je treba soditi Herbarta, Lotzeja, Wundta i. dr. Ko bi se pa teh del lotil brez priprave, imel bi skoro gotovo le škodo. Na to se poprimi temeljito logike, za ktero imamo precej izvrstnih del, kterih pa mi ni treba posebej naštevati. Sedaj bodeš pa tudi metafiziki že kos, bodisi da ostaneš dalje pri Aristotelu, ali pa da se lotiš novejših pisateljev. Kaj dobro podlago dala ti bode Ulrici-jeva knjiga: „Natur und Gott“, potem pa bodeš smel pečati se tudi z drugimi slovečimi deli, kakor jih naznanja zgodovina modroslovja. Vedel bodeš, kako je treba presojevati Kanta, Schopenhauer-ja, današnje pozitiviste i. dr. Na to bodeš skušal tudi etiko, pravoslovje in estetiko pregledati ter se ravnal po pravilih, ktera vsakdo lahko povzame iz prejšnjih delov našega vvoda. Splošno pravilo pri izbiranji modroslovnih knjig za čitanje je to-le: Beri spise najslavniših pisateljev, in izmed teh najprej one, ki so imeli in imajo največ občne veljave, kakor Aristotela, Tomaža Akv., Lockea, Kartezija, Kanta. Najbolj varno je oklepati se onih, ki zagovarjajo priznana in tradicijska načela in niso polni čudnih misli in novotarij. Najlože je priporočati modroslovne pisatelje iz Aristotelove in Tomaževe šole.

Med čitanjem treba je vedno prevdarjati. Kdor se hoče res temeljito pečati z modroslovjem, naj skuša ne samo za pisateljem hoditi, ampak včasih tudi pred njim iti, to se

pravi: čitatelj naj skuša iz načel pisateljevih — že predno bere dotične dokaze — najti, kaj bode pisatelj dobil, kaj je resnično in zakaj? Taka vaja bistri um in mu daje čudovito moč. Pri vsakem dokazu naj se čitatelj prepriča, je-li dokaz pravilen in trden, zato naj pazi na vsako stopinjo, na vsak sklep, naj dela ugovore, naj stavi pomisleke. Zato je prekoristno h krati čitati in opazke svoje zapisovati. Ako tako delaš, potem smeš reči, da si pisatelja obdelal, prebavil in si ga priučil. Zelo koristno je, da bereš tudi sodbo o kakem pisatelju ali spisu, da bereš nasprotnika, n. pr. za Lockeom Leibnitza, za Kantom Herderja. Če moreš, vprašaj tudi druge, kaj menijo o tem pisatelju in o njegovih nazorih. Vedno moraš imeti pred očmi, da resničnega prepričanja ne bodeš pridobil si kar mahoma, ampak polagoma, s trudom in vstrajnostjo.

4. Med najboljše pripomočke, da napredujemo v modroslovji, moramo šteti znanstveno občevanje z resnicoljubnimi možmi. Um naš je tako mnogostransko omejen, da se včasih zamislimo v kak predmet, v kak dokaz ali v kak razlog ter menimo, da je tist razlog popolnoma veljaven, a pozabili smo na kak drug razlog, ki onega popolnoma podré in tako ves dokaz prevrne. V vednostnem razgovoru razkrijejo se take pomanjkljivosti in prikrite napake. Zato nas obvarujejo vednostni razgovori zmot in pristranskih nazorov, bistrijo um in vnemajo voljo za delo. Od nekdaj so modroslovci ljubili take razgovore, zato je tudi Platon svoje nauke podal v krasni obliki „dijalogov“ ali razgovorov.

5. Vedno moramo pri učenji imeti v mislih, da se kaj lahko motimo, torej ne smemo nikoli preveč sebi zaupati. Bolje, da dvakrat ali pa še večkrat prevdarimo kak sklep, dokaz in nazor, kakor da bi sicer naglo delovali in spoznavali razne modroslovne sostave, pri tem pa z resnico tudi sprejeli mnogo neresničnega. Nezaupnost do samega sebe mora biti modroslovcu neločljiva tovarišica. — Vse mišljenje in prizadevanje modroslovčevo mora se gibati v višem, idealnem krogu, kjer ne vladajo vsakdanje skrbi in vsakdanje želje, ampak samo take, ki izhajajo iz najbolj pleme-

nitega dela naše narave. Modroslovec brez idealnosti je kakor telo brez duše. To idealno mišljenje dajalo mu bode peroti, da se bode krepko dvignil do onega spoznanja, do kterega se sploh moremo povspeti. To idealno mišljenje ga bode oprostilo predsodkov, kterih so posebno dandanes učeni in neučeni ljudje polni. Tak predsodek bi bil n. pr., da katoliška cerkev ne goji prave vede, da se resnica dá najti le v tej in tej modroslovni šoli itd. Pravi modroslovec se veseli resnice in spoznanja, naj se mu ponuja od koder koli. Tako veselje je prava ljubezen do modrosti.

Skoro ni mi treba opomniti, da so taka pravila izbrana in tako vravnana, da se prilegajo vsakemu čitatelju, ne gledé na stan in poklic. Oni, ki so v modrosti visoko dospeli, so se ravnali po takih pravilih, kakor Platon, Aristotel, Avguštin, Tomaž Akv., Kartezij i. dr. Tomaž Akv. daje v nekem pismu do mladega učenca začetnika med drugimi te-le nauke: „Svetujem ti, da skušaš do studencev vede priti, in ne kar precej v morje stopiti. — Bodi počasen v govorjenji; ljubi svojo sobico; ne brigaj se za dejanja drugih; nepotrebnih razgovorov se ogibaj; vedno posnemaj dela svetih in dobrih mož; ne glej, od koga da slišiš, ampak kar ti dobrega povedó, vtisni si v spomin; kar slišiš in bereš, skušaj umeti; v dvomih trudi se za gotovost; kar bodeš mogel, shrani v omari svojega uma, kakor da bi napolnjeval posodo; kar pa ni za te, za to se ne brigaj!“ (Epist. ad Fr. Joann.)

§. 52.

Kako moramo ravnati glede svojih modroslovnih nazorov?

Modroslovju namen je, da nam podá temeljito in vsestransko prepričanje, torej je tudi njemu namen, da utrdi naše nazore, jih sčisti, razširi, spopolni. Kadar smo namreč pregledali celo vrsto skupnih predmetov, kadar smo jih dovolj opazovali in spoznali tudi notranje razloge njihovih pojavov, takrat pravimo, da jih razumemo in imamo o njih resničen nazor. Nazor pa utegne biti tudi napačen. Nazor

je namreč način, po kterem sodimo ali mislimo o predmetih kake vrste. Kako pa naj ravnamo v modroslovji gledé nazorov, to se pravi: kako moramo rabiti modroslovje, da si ž njim pridobimo resničnih nazorov?

1. Ako hočemo imeti resnične nazore, moramo se zanje t r u d i t i. Nazori se ne pridobivajo s tem, da beremo kako knjigo, ki nam je všeč, s ktero se precej ujemamo in strinjamo: marveč nazore pridobivamo si le počasi. Kdor hoče imeti stalen in trden nazor, mora priti resnici do dna in mora tudi čakati, da se njegov nazor bodisi v raznih slučajih ali pa od raznih veljavnih strani potrdi. Zato mora biti začetniku splošno pravilo to: Ne poprimi se nikakega novega nazora, dokler nisi popolnoma in vsestransko prepričan! Bolje, da odlašaš svojo sodbo, bolje, da dvomiš, kakor pa da se okleneš kakega nazora, ki bi ga za nekaj časa zopet zavrgel. Mnogim se namreč tako godi, da so imeli toliko raznih nazorov, kolikor modroslovnih knjig so čitali. Da bi taki modroslovci prišli kdaj do res stalnega prepričanja, skoro ni misliti. Prav je, da se nazori razvijajo tudi v posamnikih, kakor se razvijajo v zgodovini, toda ne bilo bi prav, da bi se vedno spreminjali. Torej previdno in le polagoma smemo se okleniti kakega modroslovnega nazora in v ta namen moramo mnogo učiti se, mnogo skušati in še več misliti. Čakajmo raje, da se nazori sami polagoma v nas utrdijo in razširijo, kakor da bi jih brez prevdarka kjer koli pobrali.

2. Ako se pa že na vsak način hočemo poprijeti kakega nazora, poprijeti se moramo takih, ki so najbolj s p l o š n o p r i p o z n a n i. V mladosti je človeku kak nazor tem bolj všeč, čim bolj je nenavaden, čuden. A težko ni spoznati, da je gotovo bolj varno resnico iskati na oni strani, kjer jo zagovarja več ljudi, kakor pa na strani manjšine. Več ljudi se teže moti, kakor samo eden ali pa le nekoliko ljudi. Taki nazori, ki so se ohranili že stoletja v šolah in v življenji, so gotovo bolj zanesljivi, nego čisto novi. Ne trdimo s tem, da je vse novo neresnično, ali da zaničujmo vse novo: ako bi to veljalo, ne bi svet niti za ped bil prišel

dalje v razvoju, — ampak samo pozorni moramo biti, da se ne damo zapeljati vsakemu novemu nauku. V modroslovji velja res zlato pravilo, da se oklepajmo tega, kar je potrdila skušnja, tradicija in dolga vrsta veljavnih mož, ne pa takih naukov, ki se ne ujemajo niti z zdravo pametjo, niti z najbolj splošnimi nazori.

3. Posebno je treba začetniku, ki si vstvarja nazorov za življenje, zlate p o n i ž n o s t i. Svest si mora biti, da kaj malo vé, ako bi tudi bil že prečital celo modroslovno knjižnico. Mlad človek meni, ko je pogledal nekoliko v skrivnosti sveta in pa našega mišljenja, da je vzel že vso modrost zase v najem, da več zna, kakor vsakdo drugi. Tak napuh je njegovemu bližnjemu zelo nadležen in njemu samemu zelo škodljiv. Oni, ki si je iz modroslovja navzel napuha, oni, ki s svojimi nazori povsod sili na dan, oni, ki trdi vedno, da je le njegova prava in resnična, oni se je navzel iz učenja slabih in puhlih nazorov, ki se kaj malo podajo modroslovcu.

Kolikor dosledneje se ravna modroslovec po teh pravilih, toliko gotoveje pride do namena svojega: do modrosti, kajti modrost ali previdnost uči nas tako ravnati.

„Kdor prehitro kaj sprejema, dotika se vednostnih predmetov le površno. Lastovka, ki se zadeva urno letaje vodne površine, ujame samo žužke, ki zgoraj plavajo; potapljač šine pa v globočino, da ugrabi svoj plen“. (Balmes, l. c. XIII., §. VI.).

Kdor se prehitro in neprevidno oklene kakega nazora ter ga noče rad popustiti, ima — kakor pravimo — p r e d s o d e k. Predsodki so „neusahljiv studenec zmot, nevarna pečina v vedah in velika zapreka, ki se ustavlja napredku. Komaj bi verjeli, koliko moči da imajo predsodki, ko bi ne pričala zgodovina človeškega duha na vsaki strani. — Spoštovanje do velikih mož ne sme se spremeniti v obožavanje: ceniti moramo njihove nazore, a ni treba slepo jih sprejeti. Naj je človek še tako velik, vendar je človek in kaže to v zmotah in v nedostatkih svojih del. Summi enim sunt, homines tamen (visoki so, a ljudje so), rekel je Kvintilijan.“ (Balmes, ibid. §. VII. in v opazki).

§. 53.

Modroslovno in versko prepričanje.

Po onih načelih, ktera smo izrekli zgoraj o modroslovji in veri, soditi moramo tudi o razmeri modroslovnih in verskih nazorov, ali modroslovnega in verskega (krščanskega) prepričanja.

Nekteri trdijo — popolnoma brez pravega razloga —, „da poleg temeljitega modroslovnega prepričanja ni mogoče imeti prepričanja: da je krščanska vera resnična. Kdor pa ima krščansko vero za resnično, oni ne more imeti kaj vrednega modroslovnega prepričanja.“ — Tako mnenje je čisto napačno:

1. Kakor je mogoče imeti dva stavka ali dva nauka iz dveh različnih ved za resnična (na pr. en matematičen in drug fizikalen), tako imamo lahko ob enem za resnične tudi nauke modroslovne in verske, kajti oboji spadajo v različne vrste in ne morejo drug drugemu nasprotovati.

2. Podlaga za krščansko vero je popolnoma trdna, zgodovinsko spričana. Zgodovinski dokazi o začetku in izviru krščanske vere so popolnoma trdni, nauki verski se ujemajo s pametjo, zlasti pa se nravni nauki krščanski tako prilegajo naši naravi in družbi človeški, da jih to vedno priporoča; vspehi krščanske vere na vednostnem in socijalnem polji so sijajni in tudi dandanes vidni, akoravno se je omika visoko povspela. Tudi sedanja omika, akoravno se skuša tu pa tam odtegniti krščanskemu duhu, sloni popolnoma na krščanskih idejah, na krščanski podlagi.

3. Modroslovje mora pripoznati, — kakor uči zgodovina modroslovja, — da je v mnogih obzirih nedostatno, da ne podaja človeštvu tega, po čemer hrepeni. Zato si želi modroslovje samo više pomoči, ktero dobiva iz nadnaravnega razodenja. Vspeh je pokazal, da je krščansko razodenje vedam in posebej modroslovju v podporo. Tako pa tudi uči zgodovina in skušnja potrjuje, da oni časi, v kterih se obračajo narodi od vere, niso srečni in da v takih hira modroslovje.

4. Modroslovje samo tudi stavi podlago verskemu prepričanju, ker dokazuje, da je božje bitje, ki je vsegamogočno in vsegavedno. Da tako bitje razumno skrbi za človeški rod, to mora pamet sama po sebi sklepati.

5. Veliki krščanski modroslovci so bili h krati tudi verni. Da ne omenjam srednjeveških velikih modroslovcev in bogoslovcev, navajam iz novega veka te može: Baco, Kartezij, Gassendi, Locke, Newton, Leibnitz, Berkeley, Condillac i. dr. Zaradi tega niso manj modroslovci, ker so bili verni.

Kdor ima trdno prepričanje o krščanski veri, ne sme ga zavreči ali o njem dvomiti, ko začne pečati se z modroslovjem. Ako bi resno dvomil, podal bi se v veliko nevarnost. Saj tega ne more dokazati nobeno modroslovje, da je krščanska vera neresnična, marveč prav nasprotno je dokazano. Ker ima krščanska vera drugačen izvir, drugačno podlago, drugačne resnice in drugačen namen, kakor modroslovje, ker je versko prepričanje človeku potrebno, zato mora modroslovec vedno tako umovati, da se ne spodtika ob verske nauke. Ti so mu namreč nekak kažipot v težavnem preiskovanji, nikakor pa ga ne zavirajo v napredovanji, saj so resnični. Verskim naukom uklanja se zato, ker je prepričan, da so resnični. Resnico išče tudi z modroslovjem. Zato velja Baconov tehtni izrek: „Kdor zajema modroslovje z vrha, zajde morebiti v brezbožnost: ako pa seže globoko vanj, privede ga modroslovje nazaj k veri.“ [1])

[1]) De augment. scient. I. 5.)

Slovarček

ali stvarno kazalo.

(Število pomenja stran, kjer se dotična beseda [1]) in njen pomen razklada).

A.

Absoluten, popoln, dovršen, vsestransk 126.
Akcidencija, pritika (pri-takniti, ker je slučajno pridejana) 81.
Attribut, lastnija 145.

B.

Bistvo, Wesen. Wesenheit 105. 107.
Bit, das Sein 80.
Bitje, Wesen. Ding 79.

C.

Causalität, vzročnost 44, 81.
Centralen, osrednji 157.

Č.

Čustvo, Gefühl 63.
Čut, Sinn; čuten, sinnlich 37, 73.
Čutilo, Sinneswerkzeug 61.

D.

Deductio, izvajanje 122.
Definitio, opredelba 122.

---

[1]) Kdor se peča z vedami, dobro ve, da nam znastvena terminologija dela še nekoliko težav. Polagoma se bode tudi ta trda pot ugladila, ko bomo pridneje po njej hodili. Za mnoge pojme imamo že določene in obče sprejete slovenske izraze. Za nektere pa nič ne kaže, da bi skovali domače izraze, ker delamo jeziku včasih silo, včasih pa imamo tako vdomačen tuj izraz, da bi slovensk gotovo ne bil tako umljiv, n. pr. ideja, idealen. Tu je težko določiti stalna pravila: vednost si bode polagoma tudi izrazov dovolj napravila, oziroma izbrala. — Prav tako je tudi pisava tujih besedi in tujih lastnih imen zelo težavna. Kajti poleg tega, da damo tujki slovensko lice, tudi etimologije ne smemo popolnoma zanemariti. Sploh sem se držal tega pravila: One besede in lastna imena, ki so se v navadni rabi že vdomačila, pišimo po izgovarjanji, n. p. praktičen, teoretičen, ontologičen, Pitagora, Avguštin. Pri onih pa, ktera še le sprejemamo, ozirajmo se na slovotvorje, — n.-pr. panteiški, materijališki, nam. panteističen itd., kar je vendar preveč nerodno, — in na etimologijo, n. pr. sillogizem. Ako pišemo oddati, polletje: zakaj ne sillogizem? Sprva pa se ni mogoče ogniti nekoliki negotovosti in nedoslednosti, brez kterih tudi ta mali „vvod“ ni, kar sem pa — sebi v tolažbo — opazoval tudi v drugih znanstvenih knjigah.

Dialektika 157.
Dogma, dogmatičen, dogmatizem 124, 125.
Družboslovje, socijologija 93.
Dvom, dvomski — skeptičen 124, 125, 127.
Dušeslovje, 58, 61.
Duševen, psihičen 59, 61.

E.

Eksakten, natančen 120.
Eksperiment, poskus 123.
Empiričen, empirsk, skušenjsk 61.
Enciklopedija 8.
Enotica, monada 145.
Estetika, lepoznanstvo 96.
Etika, nravoslovje 88.

F.

Filozof, filozofija 25, 27.
Forma, oblika 83.
Formalen 66, 67.

G.

Geometrija, (zemlje-) merstvo 37.
Gotov, izvesten, gewiss 73, 75.

H.

Hipoteza, podmena 123.

I.

Ideal, idealen, 42.
Idealist, ideališk 129.
Ideja 128.
Indukcija, (inductio), navod 69.
Intelligibel, nadčuten 35.
Istinit, wirklich, tudi: real 42.
Izvestno, gotovo 73.

K.

Kategorije 81.
Kozmologija 82.
Kriticizem, kritična metoda 126.

L.

Lastnija, prilastek, atributum 145.
Logika 65.

M.

Matematika, matematičen, računstven 127.
Materija 83.
Materijalist, materijališk 45, 131.
Metafizika 77.
Metoda, znastvena pot 110; metoden 127.
Modroslovje, modrost 18, 23.
Monada 145.
Morala, nravoslovje 88.
Možen, möglich 81.

N.

Nadčuten, übersinnlich, intelligibel 37, 77.
Návod, inductio 69.
Nečuten, nicht sinnlich 38.
Noetika 70.
Nravoslovje 89.
Nujnost, Nothwendigkeit 81.

O.

Občen, splošen 106.
Občutenje, Sensation 146, 147.
Objektiven 29.
Obseg, Umfang 68.
Ontologija 80.
Ontologizem 151.
Opredelba 33.

P.

Panteizem, vseboštvo, kteremu so vse stvari Bog 141.
Podmena, Hypothese 123.
Podmet, Subjekt 49.
Podstat, Substanz 81.
Poetika 55.

Pojav, Erscheinug 59.
Pojem, Begriff 15.
Politika 55.
Posebno 39.
Poskus, Experiment 123.
Pozitivizem, Positivismus 131, 150.
Praktičen 8; praktično modroslovje 51.
Pravoslovje, Rechtsphilosophie 91.
Predmet, Gegenstand, Objekt 37.
Predstava, Vorstellung 68.
Presoden, kritičen 126.
Princip, vzrok, razlog, načelo 33.
Pritika, Accidenz 81.
Psihičen, duševen 59.
Psihologija, dušeslovje 58.
Psihofizika, Psychophysik, ki govori o zvezi med dušo in telesom 150.

R.

Racijonalen, rational, umoven 60.
Razkaz, teorija 123.
Razstaven, analytisch 70, 121.
Razvidnost, Evidenz 76.
Realen, istinit, stvaren 79.
Reflexion, prevdarjanje 146.
Relation, relacija, odnos 81.
Religija, verstvo 53, 169, 185.
Resnica, Wahrheit 73.

S.

Sensibel, čuten 39.
Sillogizem, Syllogismus, sklep 68.
Sinteza, Synthese, sostava 122.
Skeptik, skeptičen, itd. 9, 125.
Sklepanje, das Schliessen 62.
Smotrenost, Zweckmässigkeit 84.
Sod, sodba, Urtheil 62.
Somatologija, nauk o človeškem telesu 59.
Sostav, System 11, 69.
Sostaven, synthetisch 70, 122.
Soštvo, Entität, Realität 130.
Splošen, allgemein 39, 106.
Subjektiven 39.
Substancija, podstat, t. j. ono, ki je stalno pod minljivimi pojavi 81.
Svetoven, — na modrost, Weltweisheit 56.

T.

Teoretičen 8.
Teorija, razkaz (znanstveni) 123.
Tradicija, Tradition, sporočilo 129.
Tradicijonalizem 151.

U.

Učinek, Wirkung 81.

V.

Veda, Wissenschaft 32.
Vednost, das Wissen 28.
Verstvo, Religion 53, 169, 185.
Vesoljstvo, vesmir, Universum 46.
Vsebina, Inhalt 68.
Vzrok, Ursache, vzročnost, Causalität 81, 146.

Z.

Zaznava, Wahrnehmung 61.
Znanost, vednost 28.

KAZALO.

Stran.

Predgovor 3
§. 1. Namen „Vvodu“ 7
§. 2. Zakaj je potreben vvod v modroslovje? 8
§. 3. Vsebina „Vvoda“ 10
§. 4. Razdelitev „Vvoda“ 11
§. 5. Metoda in viri „Vvoda“ 12

I. Del. Pojem modroslovja.

§. 6. Pojem modroslovja iz narave človeške 16
§. 7. Pojem modroslovja iz zgodovine človeštva 19
§. 8. Ime: modroslovje in filozofija 23
§. 9. a. Pojem modroslovja iz drugih vednosti 27
§. 9. b. Opredelba modroslovja 33
§. 10. Ugovori proti tej opredelbi 35
§. 11. Občni znak vseh predmetov, ktere obravnava modroslovje . . 37

II. Del. Predmet modroslovja.

§. 12. Predmet modroslovja je istinit 42
§. 13. Predmet modroslovja določen natančneje 45
§. 14. Kako delimo tvarino modroslovno? 49
§. 15. Kako so se razvili posamezni deli v zgodovini? 56

A. Dušeslovje.

§. 16. Stališče in pomen dušeslovja v modroslovji 58
§. 17. Kaj obravnava dušeslovje? 61

B. Logika.

§. 18. Stališče in pomen logike v modroslovji 65
§. 19. Kaj uči logika? 67

C. Noetika.

§. 20. Stališče in pomen noetike 70
§. 21. Kaj obravnavamo v noetiki? 73

D. Metafizika.

§. 22. Početek, stališče in pomen metafizike 77
§. 23. Kaj uči metafizika? 80

E. Etika.

§. 24. Pomen in stališče 88

Stran.

§. 25. I. Kaj uči nravoslovje? 91
§. 26. II. Pravoslovje in družboslovje 93

F. Estetika.

§. 27. Pomen in stališče estetike 96
§. 28. Kaj uči estetika? 99
§. 29. Dostavek. — Zgodovina modroslovja 103
§. 30. V modroslovji spoznavamo, kar je splošno in bistveno . . 105

III. Del. Metoda modroslovja.

§. 31. Razne vednostne metode 110
§. 32. Prava modroslovna metoda 115
§. 33. Razstavna in sostavna metoda 120
§. 34. Razne metode po gotovosti 123
§. 35. Pregled in razdelitev modroslovnih sostavov po stališči in po metodi 128
§. 36. Bistvena razlika in bistvena vzajemnost modroslovnih sostavov 132

IV. Del. Pregled zgodovine modroslovja.

§. 37. Staro modroslovje 137
§. 38. Srednjeveško modroslovje 140
§. 39. Novo modroslovje 143
§. 40. Sedanje modroslovje sploh in slovansko posebej 152

V. Del. Modroslovje v vedah in v življenji.

§. 41. Modroslovje in vede 155
§. 42. Pomen posameznih ved za modroslovje 157
§. 43. Modroslovna veda je kraljica med vedami 158
§. 44. Modroslovje in življenje 160
§. 45. Modrost — najviša stopinja omike in popolnosti 163
§. 46. Modroslovje — vodilo do modrosti 165
§. 47. Modroslovje v vzgoji kot podlaga višemu izobraženju . . . 167
§. 48. Modroslovje in verstvo sploh, ter razodeta krščanska vera posebej 169

VI. Del. Kratek pouk, kako se je treba modroslovja učiti.

§. 49. Kdo naj se bavi z modroslovjem? 172
§. 50. Česa potrebuje modroslovec za vspešno učenje in napredovanje? 174
§. 51. Kako se je treba baviti z modroslovjem? 177
§. 52. Kako moramo ravnati glede svojih modroslovnih nazorov? . 183
§. 53. Modroslovno in versko prepričanje 186

Slovarček 188